

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Π.Μ.Σ. “ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ”
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ “ΝΕΟΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ”

Κωνσταντίνα Πλατανιά

Γεωργάκης Νικολού Βαρνακιώτης:
Ένας “φρόνιμος επαναστάτης”
απέναντι σε “κοσμοθεωρητικά διλήμματα”.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Αθήνα, 2022

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Νίκος Θεοδοκάς, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Νίκος Κοταρίδης, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Διονύσης Τζάκης, Επίκουρος Καθηγητής Ιονίου Πανεπιστημίου

Copyright © Κωνσταντίνα Πλατανιά, 2022

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Περιεχόμενα

Περίληψη	04
Εισαγωγή	05
 Πρώτο Κεφάλαιο	
Έτος Α΄. Αναζητώντας την ελευθερία	11
 Δεύτερο Κεφάλαιο	
«Ανήρ με σημασία, βαρύτητα και σύνεση»: Μια ιδιαίτερη μορφή «κεφαλαίου	30
Η «εμπειρία» του Αλή Πασά	37
Διατοπικά παιχνίδια ισχύος. Στρατηγός προς το συμφέρον της οικογένειας	68
 Τρίτο Κεφάλαιο	
Το «προσκύνημα». Η επίκληση του πλαισίου «προδότης ή πατριώτης»	92
 Τέταρτο Κεφάλαιο	
Από την «υποταγή» στην «καθυπόταξη»	104
 Αντί Επιλόγου	111
 Βιβλιογραφία	
Ελληνόγλωσση	112
Ξενόγλωσση	117
Ξενόγλωσση από μετάφραση	119

Περίληψη

Η παρούσα εργασία εστιάζει στη συνάντηση των ρευμάτων της νεωτερικότητας με την κοσμοθεωρητική τοποθέτηση του Γεωργάκη Νικολού Βαρνακιώτη, του ισχυρότερου προεπαναστατικά αρματολού της δυτικής Ρούμελης, κατά τις ειδικές εκείνες ιστορικές περιστάσεις, όπου οι επαναστατικές διεργασίες του Εικοσιένα ανατρέπουν το έδαφος των πολιτισμικών σταθερών που υποστούλωναν τον κοινό κόσμο κατακτητών και κατακτημένων επί του οποίου είχε συγκροτήσει την ταυτότητά του. Ειδικότερα, η μελέτη προσβλέπει σε μια ηθική διάσταση της ιστορίας, όχι με την έννοια της ηθικολογικής αποτίμησης, αλλά ως πρόσληψη της αγωνίας της έντασης και της αβεβαιότητας των ατομικών επιλογών. Πρόκειται για μια δραματική πλευρά της ιστορίας · «το δράμα της ελευθερίας» ενός ανθρώπου του καιρού της ελληνικής Επανάστασης και του πολέμου της Ανεξαρτησίας.

Λέξεις-κλειδιά: ελληνική επανάσταση, δυτική Ρούμελη, Βαρνακιώτης, αρματολός, «φρόνιμος επαναστάτης», πρωτόγονη επανάσταση

Georgaki Nikolo's Varnakiotis: "A 'provident revolutionary' in the face of worldview quandaries".

Abstract

The present research focuses on the association with the tendencies of modernity with the worldview of Georgakis Nikolo's Varnakiotis, the strongest pre-revolutionary armatolos of the western Roumeli, during those specific historical circumstances, where the revolutionary processes erode the field of the cultural features that entrench the common world of conquerors and conquered, which he had contributed to the formulation of his identity. Specifically, this study aims to present an ethical dimension of history, not in the sense of moralistic evaluation, but as a perception of anguish and uncertainty of the individual choice. This is history's dramatic side of history; "the drama of freedom" of a man of the time of the Greek Revolution and the War of Independence.

Keywords: greek revolution, western Roumeli, Varnakiotis, armatolos, "provident revolutionary", primitive revolt

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία οργανώνεται γύρω από την προβληματική ότι η ελληνική Επανάσταση αποτελεί συνθήκη εντός της οποίας κοινωνικοί δρώντες που δεν οικειοποιούνται τις δυνατότητες αυτονομίας που αυτή διανοίγει, ενεργούν κι εκείνοι στην κατεύθυνση μετασχηματισμού δομών, δίχως να είναι διατεθειμένοι να τις μετατρέψουν, διότι η ίδια η Επανάσταση και η άρση το μέγιστου καταναγκασμού του συστήματος της οθωμανικής κατάκτησης δεν αφήνει ανοιχτή άλλη δίοδο για τους ορθόδοξους Ρωμιούς.

Η μελέτη δεν διατείνεται ότι υπάρχει μια τρόπον τινά «βασιλική οδός», την οποία αναγκαία ακολούθησαν όλοι οι ελληνόφωνοι χριστιανοί (ραγιάδες ή μη) της οθωμανικής αυτοκρατορίας για να εισέλθουν στον εθνικά οργανωμένο νεωτερικό κόσμο,¹ ούτε προσεγγίζει την Επανάσταση ως υπερβατολογική παραγωγή, που σφετερίστηκε τη θέση της Θείας Βούλησης και ομιλεί δια των Γραφών.² Απεναντίας, εκκινεί από προβληματισμούς που δημιούργησαν σύγχρονες ιστορικές έρευνες για το ελληνικό Εικοσιένα, οι οποίες πραγματεύονται την Επανάσταση ως μια απροδίκαστη, μη νομοτελειακή διαδικασία που, ενταγμένη στο πρόταγμα συγκρότησης εθνικού κράτους, υπερβαίνει τις προθέσεις των ανθρώπων και, με βάση τη δράση τους, αναδεικνύει διαφορετικούς τρόπους εμπλοκής ή/ και αντίστασης στις διεργασίες της, μέσω της ανασυγκρότησης των ιστορικών όρων που διέπουν τις συμπεριφορές και δράσεις των ανθρώπων απέναντι στα γεγονότα.³ Τα ερωτήματα της μελέτης αφορούν τη δυτική Ρούμελη, εκεί όπου η αργόσυρτη ιστορία των ένοπλων αγροτοποιομενικών κοινωνιών και των ηγεσιών τους, όρθωνε επίμονα και ανεπαίσθητα, στο πέρας των αιώνων της οθωμανικής κατάκτησης, τα δικά της «τείχη» στα «ρεύματα της

1. Πρβλ. Shmuel Noah Eisenstadt, *Multiple Modernities*, *Daedalus*, 129, 1 (2000), σ. 1-29.

2. Δίχως αυτό να σημαίνει ότι δεν αναγνωρίζει την επιτελεστική λογική του «ομιλείν-εν-ονόματι-κάποιου» στους πρωταγωνιστές της. Για τους κινδύνους που ελλοχεύει το ζήτημα της επιτελεστικής εκδοχής της αντιπροσώπευσης του έθνους βλ. Dick Pels, *The Intellectual as Stranger. Studies in Spokespersonship*, Routledge Taylor & Francis e-Library, Νέα Υόρκη – Λονδίνο 2003, σ. 74-80.

3. Βλ. ενδεικτικά Νίκος Κοταρίδης, *Περί της επαναστάσεως των λεγόμενων Ελλήνων. Η μαρτυρία του ιερομόναχου Γεράσιμου (1836)*, Ορρortuna, Πάτρα 2017· Νίκος Ροτζώκος, *Επανάσταση και Εμφύλιος Πόλεμος στο Εικοσιένα*, Πλέθρον, Αθήνα 2016· Διονύσης Τζάκης, *Η μεταστροφή του Καραϊσκάκη. Από τον κλεφταρματολό στον επαναστάτη*, Εκδόσεις ΕΑΠ, Αθήνα, 2021.

συγκυριακής ιστορίας».⁴ Ειδικότερα, εστιάζει στη συνάντηση των ρευμάτων της νεωτερικότητας με την κοσμοθεωρητική τοποθέτηση του Γεωργάκη Νικολού ή Βαρνακιώτη (1780-1842), του ένοπλου χριστιανού άρχοντα της Ακαρνανίας κατά τις ειδικές εκείνες ιστορικές περιστάσεις, όπου οι επαναστατικές διεργασίες του Εικοσιένα ανατρέπουν το έδαφος των πολιτισμικών σταθερών που υποστούλωναν τον έναν, ενιαίο και κοινό κόσμο κατακτητών και κατακτημένων, Οθωμανών και Ρωμιών, επί του οποίου είχε συγκροτήσει την κοσμοεικόνα του και τη συνυφασμένη με αυτή ταυτότητά του.⁵

Μια πραγματική «μεταστροφή», μια ολοκληρωτική μεταβολή της ταυτότητας, δεν είναι σύνηθες φαινόμενο, καθώς η ύπαρξη, κατά κανόνα, προσαρμόζεται στις αλλαγές ακολουθώντας ένα «νόμο άκρας εσωτερικής οικονομίας», προκειμένου να απωθήσει τις οδυνηρές ρήξεις που συνοδεύουν αναπόφευκτα μια τέτοια ραγδαία μεταβολή.⁶ Το «παράδειγμα» του Βαρνακιώτη, του ισχυρότερου προεπαναστατικά αρματολού της δυτικής Ρούμελης, φαίνεται πως επιβεβαιώνει αυτή την παρατήρηση. Το «κόστος» της απελευθέρωσης από τους εμπεδωμένους μέσα στο σύστημα της οθωμανικής κατάκτησης, κοινωνικούς ρόλους χαρακτηρίζεται ως «*δυσβάστακτο*» από τον τοπικό ηγέτη,⁷ που αργεί να παραιτηθεί από αυτό το ρόλο. Παρότι ανακηρύχθηκε σε εξαιρετικά σύντομο διάστημα Στρατηγός της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος

4. Η λέξη «τείχη» χρησιμοποιείται για να παραπέμψει σε δομικά φαινόμενα του συγκεκριμένου πολιτισμού— προβλήματα της «μακράς διάρκειας», που υπερβαίνουν τη «συγκυριακή ιστορία», καθιλώνοντας τις δυναμικές κοινωνικής αλλαγής – σχεδόν – σε ακινησία. Βλ. Fernand Braudel, *Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β΄ της Ισπανίας, Γεγονότα, πολιτική και άνθρωποι*, τόμ. Γ΄, μτφρ. Κλ. Μιτσοτάκη, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2006, ιδίως σ. 409-416. Ή τουλάχιστον έτσι τις συλλαμβάνουμε, ως καθιλώσεις δηλαδή, ως «αδράνεια» όταν αναζητάμε την ανθρώπινη αυτενέργεια σε παραδοσιακές κοινωνικές δομές, όπως εν προκειμένω τα αρματολίκια της Ρούμελης. Βλ. σχετικά Σπύρος Ι. Ασδραχάς, *Πρωτόγονη Επανάσταση. Αρματολοί και Κλέφτες (18^{ος}-19^{ος} αι.)*, επιμ.-προλ. Ν. Θεοτοκάς, Εκδόσεις ΕΑΠ, Αθήνα 2019. Χρειάζεται ωστόσο, να συλλάβουμε ότι πρόκειται για δομές, κι όχι μονόλιθους, καθώς εντός τους βρίσκονται περιορισμοί, αλλά και υπερβάσεις. Βλ. σχετικά Σπ. Ασδραχάς, «Ο ελληνικός νησιωτισμός», στο Γιώργος Τόλιας, *Τα νησολόγια. Η μοναξιά και η συντροφιά των νησιών*, Ολκός, Αθήνα 2002, σ. 169-176.

5. Βλ. σχετικά Νίκος Θεοτοκάς, «Η επανάσταση του έθνους και το ορθόδοξο γένος. Σχόλια για τις ιδεολογίες στο Εικοσιένα» στο Ν. Θεοτοκάς, Ν. Κοταρίδης, *Η οικονομία της βίας, Παραδοσιακές και νεωτερικές εξουσίες στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006, σ. 11-57· Νίκος Θεοτοκάς, Νίκος Κοταρίδης «Οι θεσμοί οθωμανικής κυριαρχίας και η Ελληνική Επανάσταση» στο Π. Πιζάνιας (επιμ. -εισ.), *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821. Ένα ευρωπαϊκό γεγονός*, Κέδρος, Αθήνα 2009, σ. 334-342. Πρβλ. Παναγιώτης Κονδύλης, *Ισχύς και Απόφαση: Η διαμόρφωση των κοσμοεικόνων και το πρόβλημα των αξιών*, Στιγμή, Αθήνα 2012.

6. Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 71.

7. Βλ. Νέαρχος Φυσεντζίδης, *Ανέκδοτοι αυτόγραφοι επιστολαί τῶν ἐπισημοτέρων Ἑλλήνων ὀπλαρχηγῶν καὶ διάφορα πρὸς αὐτοὺς ἔγγραφα τῆς Διοικήσεως μεθ' ἱστορικῶν σημειώσεων*, τυπ. Ταχυδρόμου, Ἀλεξάνδρεια 1893, σ. 200.

(Φεβρουάριος 1822)⁸ ο νέος του ρόλος δεν του παρείχε ικανό προσανατολισμό δράσης. Το φθινόπωρο του 1822, σε μια συνθήκη που η προοπτική της Επανάστασης φάνταζε δυσοίωνη, θα «προσκυνήσει» στις οθωμανικές αρχές - θα προσφύγει, με άλλα λόγια, στην οθωμανική νομιμότητα και δεν θα επιστρέψει στις τάξεις των επαναστατών παρά μονάχα στην αυγή του 1828,⁹ όταν πια οι εξελίξεις θα έχουν δρομολογηθεί σε μια σταθερή κατεύθυνση, με την ένταξη της Αιτωλοακαρνανίας στην ελληνική επικράτεια να φαντάζει δεδομένη: «*Να λοιπόν η περίστασις εις την οποίαν να δειχθής ο ελευθερωτής της Ρούμελης*» ανέφεραν, λίγους μήνες νωρίτερα, οι οπλαρχηγοί που στελέχωναν την Επιτροπή του Α' Σώματος της Στερεάς Ελλάδος.¹⁰ Η «ηθική του καθήκοντός» του ως τοπικού ηγέτη¹¹ να προστατεύει το παραγωγικό και ανθρώπινο δυναμικό της κοινότητάς του, τους όρους, δηλαδή, που στη συνάφεια της οθωμανικής κατάκτησης, διασφάλιζαν και την δική του κοινωνική θέση¹² δεν επέτρεπε στις εθνικές ιδέες να διαχειριστούν το τραύμα¹³ που προξενούσε η αποσύνθεση του συστήματος του αρματολισμού, καθώς κατίσχυαν οι νέοι πολιτικοί θεσμοί στη Ρούμελη.¹⁴ Παραδόξως, είναι ο ίδιος που την άνοιξη του 1822 θα δηλώσει στους συντοπίτες του – τα μέλη της κοινότητας του μικρού του «βασιλείου», όπως αποκαλούσαν πολλοί πρωτοκαπετάνιοι το αρματολίκι τους,¹⁵ ότι «*εις το εξής κανένας αρματολός δεν είναι, ούτε ραγιάς, αλλ' είμεθα όλοι Έλληνες*». Η ελληνική Διοίκηση, θα προσθέσει, «*είναι ελευθέρα και όμοια με των πεπολιτισμένων εθνών της Ευρώπης*».¹⁶

Ωστόσο, τον δεσμό ανάμεσα σε αυτό που σήμαινε η Διοίκηση και σε αυτό που δήλωνε η ομοιότητα της με την Ευρώπη φαίνεται πως συγκροτούσε ένα έθνος με τη θρησκευτική σημασία του όρου.¹⁷ Ένας δεσμός χωρίς επαφή με το έθνος ως πολιτικό

8. *Ο.π.*, σ. 120-1.

9. Πρβλ. *ό.π.*, σ. 325, 327-328

10. *Ο.π.*, σ. 215.

11. Βλ. σχετικά Νίκος Γ. Κοταρίδης, *Παραδοσιακή Επανάσταση και Εικοσιένα, Πλέθρον*, Αθήνα 1993.

12. Βλ. Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός, Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες*, μτφρ. Σ. Γ. Νικολούδη, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2009, σ. 425-426· Παντελής Λέκκας, *Το παιχνίδι με το χρόνο. Εθνικισμός & Νεοτερικότητα*, Παπαζήσης, Αθήνα 2011, σ. 10-11, 35, 44-45.

13. Βλ. Διονύσης Τζάκης, «Από την τοπικότητα στην εθνική επικράτεια. Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης στα χρόνια του '21 στο Πέτρος Πιζάνιας (επιμ.-εις)», *ό.π.*, σ. 241-260.

14. Πέτρος Πιζάνιας, *Η ελληνική επανάσταση 1821-1830*, Κέδρος, Αθήνα 2021, σ. 158.

15. Παρατίθεται στο Mark Mazower, *Η ελληνική επανάσταση*, μτφρ. Κ. Κουρεμένος, επιμ. Κ. Λιβιεράτος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2021, σ. 164, 488.

16. Βλ. σχετικά Θεοτοκάς, «Η επανάσταση του έθνους και το ορθόδοξο γένος. Σχόλια για τις ιδεολογίες στο Εικοσιένα», *ό.π.*, σ. 11-57.

υποκείμενο.¹⁸ Και το ζήτημα που τίθεται εν προκειμένω είναι πως δεν θα αναζητήσει την μακροσκοπική του εξασφάλιση στην Ευρώπη, παρά μονάχα στην εκπνοή του Εικοσιένα,¹⁹ όταν και η τελευταία θα σημαίνεται πια από το πολιτικό. Έως τότε θα καθρεπτίζει τον τόπο του -«το δικό του βασίλειο» στη μεγαλύτερη κλίμακα του «βασιλείου των Οθωμανών»,²⁰ στον κόσμο δηλαδή που προέβλεψε ο Θεός για να μην αφανιστεί το Γένος · τον «μόνο κόσμο», με τα λόγια του Ασδραχά, «που μπορούσε να τον χωρέσει». ²¹

Ο Βαρνακιώτης ήταν «φρόνιμος» και «γνωστικός», όπως τον χαρακτηρίζει ο Καραϊσκάκης²² «ζηλωτής του καλού» και «φιλογενής πατριώτης», όπως ο ίδιος αυτοπροσδιορίζεται όταν απευθύνεται προς τους φορείς της ελληνικής Διοίκησης.²³ Από την επισκόπηση της επιστολογραφίας του²⁴ προκύπτει ότι αναζητούσε κατεξοχήν το λεκτικό του στο οικείο και αυτονόητο συμβολικό σύστημα της οθωμανικής κατάκτησης, αμφισβητώντας το λόγο της νέας τάξης που διαμορφωνόταν στα χρόνια του Αγώνα, ιδίως σε στιγμές κορύφωσης της απειλής που αντιπροσώπευαν τα οθωμανικά στρατεύματα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει το 1825 στους συντοπίτες του που είχαν καταφύγει στον Κάλαμο, λίγο πριν την τελευταία πολιορκία του Μεσολογγίου: «Ο Θεός νά τούς τό πληρώση μέ τό κακόν πού κάμνουν μέ τή γλῶσσά τούς καί έμειναν γυμνοί οί τόποι μᾶς ἀπό μᾶς».²⁵

Το νέο λεξιλόγιο πολιτικής νομιμοποίησης που αντλούσε το περιεχόμενο του από τις νεόκοπες έννοιες του «έθνους», της «ελευθερίας», των «δικαιωμάτων» και

18 Βλ. σχετικά Νίκος Ροτζώκος, «Το έθνος ως πολιτικό υποκείμενο. Σχόλια για το ελληνικό εθνικό κίνημα» στο Πέτρος Πιζάνιας (επιμ.-εισ), ό.π., σ. 233-240.

19 Πρβλ. την επιστολή του Βαρνακιώτη προς τον Καποδίστρια στις 12 Μαΐου 1829 από τον Μύτικα, στο Κάρπος Παπαδόπουλος, *Απομνημονεύματα Αγωνιστών του '21, Οδυσσεύς Ανδρούτσος και Γ. Βαρνακιώτης*, τόμ. 12, Τσουκαλάς, Αθήνα 1957, σ. 217-219.

20 Για τον μικρόκοσμο ως κατηγορία σκέψης βλ. Μισέλ Φουκώ, *Οι λέξεις και τα πράγματα, Μια αρχαιολογία των επιστημών του ανθρώπου*, μτφρ. Κ. Παπαγιώργης, Γνώση, Αθήνα 2008, σ. 62-68.

21 Βλ. Νίκος Θεοτοκάς, «1821: Όταν οι επαναστάτες γκρέμισαν τον μόνο κόσμο που μπορούσε να τους χωρέσει», *Η Αυγή*, 25.3.2021.

22 Βλ. την επιστολή του Καραϊσκάκη προς τον Βαρνακιώτη από Δίστομο στις 30 Ιανουαρίου 1827 στο Φυσεντζίδης, ό.π., σ. 210-211.

23 Πρβλ. τις επιστολές του Βαρνακιώτη προς: τους Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και Κανέλλο Δελιγιάννη από το Ξηρόμερο στις 23 Οκτωβρίου 1822 στο Φυσεντζίδης, ό.π., σ. 189-192, την Ελληνική Βουλή από τον Κάλαμο στις 23 Ιανουαρίου 1823 (Στο ίδιο, σ. 196-200), καθώς και το πολιτικό κείμενο που κοινοποίησε στους προεστούς και καπετάνιους της δυτικής Ρούμελης από την Άρτα στις 20 Μαΐου 1824 (Στο ίδιο, σ. 278-280).

24 Κύριο σημείο αναφοράς μας είναι το αρχείο του Νέαρχου Φυσεντζίδη, *Ανέκδοτοι αυτόγραφοι επιστολαί τῶν ἐπισημοτέρων Ἑλλήνων ὀπλαρχηγῶν καί διάφορα πρὸς αὐτοὺς ἐγγραφα τῆς Διοικήσεως μεθ' ἱστορικῶν σημειώσεων*, τυπ. Ταχυδρόμου, Ἀλεξάνδρεια 1893.

25 Νικόλαος Σπηλιάδης, *Απομνημονεύματα. Συνταχθέντα δια να χρησιμεύσωσι εις την Νέαν Ελληνικήν Ιστορίαν 1821-1843*, τόμ. Α', τυπ. Φιλαδελφείως, Αθήνα 1851, σ. 432.

καλούσε προς χειραφέτηση τους ορθόδοξους Ρωμιούς ραγιάδες της οθωμανικής αυτοκρατορίας δεν αμφισβητούσε μονάχα την κοσμική εξουσία του Σουλτάνου, αλλά και τις πρακτικές και συμπεριφορές που διαιώνιζαν στη μακρά διάρκεια την κατάκτηση ως προστασία του Θεού από την παπική εξουσία για να μην αφανιστεί το Γένος. Αμφισβητούσε, με δυο λόγια, το ίδιο το Σχέδιο του Θεού. Η οθωμανική εξουσία υπήρξε το καταφύγιο για τους πιστούς χριστιανούς της ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, μια πρόβλεψη, αλλά και μια δοκιμασία, έως ότου και προκειμένου να επέλθει η Σωτηρία τους. Σε αυτό το διάκενο, οι έννοιες της «σωτηρίας» και της «ελευθερίας», των «προνομίων-προνοιών» και των «δικαιωμάτων» συμφύρονται. Το «νέο» ιδιοποιείται το «παλιό» και το αφηγείται ως δική του συνέχεια. Αυτή η σχεδόν αυθαίρετη κίνηση, η αποβολή των παλιών σημαινόντων, κλονίζει την πίστη στο σύστημα και τους εμπεδωμένους μέσα σε αυτό τρόπους διατήρησης των ισορροπιών.²⁶ Στη συνάφεια αυτή, το «προσκύνημα» του ξηρομερίτη καπετάνιου στην οθωμανική εξουσία και η περιχαράκωσή του στις «παλιές» αντιληπτικές κατηγορίες δείχνουν το βάρος των δομών της μεγάλης διάρκειας που αποτρέπουν κάθε απόπειρα μετασχηματισμού.²⁷

Η σταθερότητα, όμως, του νοήματος που χαρακτηρίζει συνολικά τον κόσμο του, είχε αρχίσει να αποσυντίθεται ανεπιστρεπτί.²⁸ Μέσα στον πυκνό χρόνο του Εικοσιένα, το συλλογικό πεπρωμένο του Γένους εθνικοποιείται και οι καθιερωμένες εικόνες της πολιτικής τάξης χάνουν τη σχέση τους με τα πράγματα.²⁹ Οι πράξεις του, που άλλοτε διατρέχονταν από μια εμπειρική αυτοπεποίθηση, αμφισβητούνται, όχι μονάχα από τις πρωτόφαντες δυνάμεις του νέου επαναστατικού περιβάλλοντος, αλλά και από οικεία πρόσωπα που στο σύστημα της κατάκτησης βρίσκονταν σε κατώτερη κοινωνική θέση. Ο λόγος του μαρτυρεί πως έχει συνείδηση της ρευστότητας των κοινωνικών σχέσεων στη νέα πραγματικότητα που διαμορφώνεται στα χρόνια του Αγώνα.³⁰ Το Εικοσιένα ως «εκσυγχρονιστική διαδικασία» παράγει νέα επίδικα, νέες

26 Βλ. Θεοτοκάς, «Η επανάσταση του έθνους και το ορθόδοξο γένος: Σχόλια για τις ιδεολογίες του Εικοσιένα», ό.π., σ.11-57.

27 Βλ. Braudel, *Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β' της Ισπανίας*, τόμ. Γ, ό.π. Πρβλ. François Dosse, «Η εποχή του Μπρωντέλ» στο *Η ιστορία σε ψίχουλα*, (μτφρ, Α. Βλαχοπούλου, επιμ. Χ. Χατζηϊωσήφ), Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1993, σ. 105-140.

28 Πρβλ. Νίκος Θεοτοκάς, «Το αποτύπωμα του ζωντανού και του ονείρου στο έργο του Μακρυγιάννη», *Τα Ιστορικά*, 2, 4 (Δεκέμβριος 1985), σ. 285, όπου η έννοια της «κατάκτησης» συλλαμβάνεται ως «σταθερή κατάσταση».

29 Βλ. Θεοτοκάς, «Η επανάσταση του έθνους και το ορθόδοξο γένος [...]», ό.π., ιδίως σ. 49-57.

30 Πρβλ. Φυσεντζίδης, ό.π., σ. 200.

πηγές άντλησης κύρους και νομιμοποίησης, νέες τεχνολογίες άσκησης της εξουσίας και νέες μορφές πειθάρχησης που επιτάσσουν την αναζήτηση λύσεων σε προβληματικές που η ίδια έθεσε αφήνοντας ανοιχτό μόνο το «χώρο» για μια νεωτερική δέσμευση, είτε αυτή βιώνεται ως ευκαιρία, είτε ως εφιαλτικό όνειρο.³¹ Ο Βαρνακιώτης θα επιστρέψει στην Επανάσταση ως «φρόνιμος» και «συνετός», μονάχα που τώρα οι λέξεις αυτές θα έχουν ενσφηνωθεί σε μια διαφορετική αλυσίδα σημαινομένων.³² Αν τα λόγια αυτά μαρτυρούσαν έως τότε ότι υπερασπίζεται μια ζωή βασισμένη στην ετερονομία, στην εκπνοή της δεκαετίας του 1820, δεν μπορούν παρά να προσαρμοστούν στην υφή της νέας συνείδησης.

Αξίζει να παρατηρήσει κανείς ότι η επιστροφή του Βαρνακιώτη στις τάξεις των επαναστατών τον Ιανουάριο το 1828 διενεργήθηκε σε ένα πεδίο διαπραγματεύσεων, λειτουργικά ομόλογο, αλλά όχι ταυτόσημο με εκείνο που είχε διαμορφωθεί το φθινόπωρο του 1822 στη δυτική Ρούμελη, υπό εντελώς διαφορετικές συνθήκες. Η ομολογία των πεδίων έγκειται στο γεγονός ότι εμπεριέχουν «φρόνιμες» πολεμικές και πολιτικές τακτικές διαχείρισης της σύγκρουσης και τεχνολογίες διεκδίκησης που υποδεικνύουν τη σχέση του τοπικού δρώντα με την κεντρική εξουσία (ελληνική ή οθωμανική), η λογική των οποίων ανάγεται σε αρχές που διέπουν τη στάση του ως αρματολού. Αν υποθέσουμε, λοιπόν, ότι το 1822 η οθωμανική εμπειρία βαρύνει στον τρόπο που επεξεργάζεται τη συγκυρία και τον καθιστά μη δεκτικό στο «κάλεσμα των άλλων», το 1828 το οθωμανικό παρελθόν λειτουργεί ως υποβοήθημα για να επιταχύνει την είσοδό του στο νέο κόσμο.³³

31 Βλ. σχετικά Παντελής Λέκκας, *Αφαίρεση και Εμπειρία. Μια φορμαλιστική θεώρηση του ιδεολογικού φαινομένου*, Τόπος, Αθήνα 2012, σ. 161-195.

32 Πρβλ. Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 210-211.

33 Πρβλ. τη θέση του Λεβινά για την «ευθύνη», όπου και συνιστά κλίση (vocation), η οποία εντεινόμενη καταλήγει σε κλήση (appel). Βλ. συνοπτικά Έλση Μπακονικόλα- Γιάμα, Ο ανθρωπισμός του E. Levinas, *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, 17 (2000), 204-217.

Κεφάλαιο Πρώτο

Έτος Α΄. Αναζητώντας την ελευθερία

Τον Μάιο του 1821 από το Ξηρόμερο Ακαρνανίας ο Βαρνακιώτης ανακοινώνει την προσχώρηση των δυτικορουμελιωτών στην Επανάσταση. Η προκήρυξη, που φέρει την υπογραφή του,³⁴ χρονολογείται κατά το γαλλικό πρότυπο του επαναστατικού ημερολογίου,³⁵ σύμφωνα με το οποίο το έτος Α΄ - έτος εκτέλεσης του βασιλιά και ανακήρυξης της αβασίλευτης δημοκρατίας- σηματοδοτούσε την απαρχή ενός νέου κόσμου.³⁶ Ωστόσο, θα ήταν αυθαίρετο να συναγάγουμε ότι μια τέτοιου είδους πρόθεση συνέχει το λόγο της προκήρυξης του ξηρομερίτη καπετάνιου, δίχως αυτό να σημαίνει ότι δεν αγγίζει ζητήματα απαρχής ή/και ότι δεν πλήττει με τη στάση του την αλλόθρησκη, εν προκειμένω, ενσάρκωση της θεϊκής εξουσίας. Αυτό το «πλήγμα», όμως, δεν μοιάζει διόλου ικανό να διαλύσει την «αιώνια αρχή», διεκδικώντας έναν διαφορετικό από τον υφιστάμενο κόσμο – ένα κόσμο, δηλαδή, όπου η πολιτική ελευθερία θα γινόταν απτή πραγματικότητα.³⁷

Ας θυμηθούμε εδώ τη Χάννα Άρεντ και τη θέση της ότι ο «επαναστατικός χρόνος» εκφράζεται ως ρήξη με την ίδια την χρονική ροή. Σύμφωνα με την πολιτική φιλόσοφο οι άνθρωποι που έδρασαν στους «καιρούς της μετάβασης από την σκλαβιά στην ελευθερία» έμοιαζαν να βγαίνουν έξω από το χρόνο και να διαρρηγνύουν την συνεχή ροή του, αγγίζοντας το ζήτημα της απαρχής. Παραδόξως, σε κάθε «νέα αρχή» οι πρωταγωνιστές της Επανάστασης καταφεύγουν σε ένα μακρινό παρελθόν, αναζητώντας καταφύγιο σε ένα «χαμένο παράδεισο» με πρόθεση την αποκατάστασή του στο παρόν. Στη θεώρηση της Άρεντ, η νοερή περιπλάνηση των επαναστατών στη «χαμένη ευτυχία» κατέχει τη δυναμική εκείνη για να στρέψει τα βλέμματα τους προς ένα ευκαταίο μέλλον, όχι όμως να δημιουργήσει ένα υποκείμενο με συνείδηση του

34 Δημοσιεύεται στο Νέαρχος Φυσεντζίδης, *Ανέκδοτοι αυτόγραφοι έπιστολαί τῶν ἐπισημοτέρων Ἑλλήνων ὀπλαρχηγῶν καὶ διάφορα πρὸς αὐτοὺς ἔγγραφα τῆς Διοικήσεως μεθ' ἱστορικῶν σημειώσεων*, Αλεξάνδρεια 1862, σ. 264-266. Πρβλ. με μικρές διαφορές στη μορφή του στο Κάρπος Παπαδόπουλος, *Τα κατὰ Γ. Βαρνακιώτην καὶ ἀνάκτησις τοῦ Μεσολογγίου*, Μεσολόγγι 1861, σ. ε΄-ζ΄.

35 «Τὸ Αὐτὸν ἔτος τῆς Ἐλευθερίας ἐν μηνὶ Μαΐῳ Ξηρόμερον». Φυσεντζίδης, *Ανέκδοτοι αυτόγραφοι έπιστολαί*, ὁ.π., σ. 266.

36 Hannah Arendt, *Για την Επανάσταση*, μτφρ. Αγγ. Στουπάκη, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, σ. 38.

37 Ὁ.π., ενδεικτικά σ. 37-46, 276- 289.

εαυτού του. Όπως αναφέρει, οι άνθρωποι της Επανάστασης ξεκινούσαν αυτή την καθόλα νέα πορεία, δίχως να έχουν πλήρη συνείδηση της καινοτομίας των πράξεων τους. Μονάχα μέσα στην ίδια τη διαδρομή της Επανάστασης, όταν συνειδητοποιούσαν ότι η αποκατάσταση της «χρυσής εποχής» ήταν αδύνατη, τότε η ίδια τους η πράξη, κι όχι κάποια υπερκόσμια πηγή ή προϊστορία τους, γινόταν η πηγή του κύρους και της ισχύος τους, μέσα από τη συγκρότηση ενός νέου πολιτικού σώματος.³⁸

Βρισκόμαστε, λοιπόν, στην αρχή αυτής της πορείας που εκ των υστέρων γνωρίζουμε ότι εξελίχθηκε σε Επανάσταση- σε υπόθεση, δηλαδή, που αφορούσε το ίδιο το έθνος ως πολιτικό υποκείμενο.³⁹ Σε μια αρχή που, όπως θα δούμε, δεν συλλαμβάνεται από το ιστορικό πρόσωπο ως νέα αφετηρία, αλλά ως «αρχή-principle» στην οποία επέστρεφαν οι άνθρωποι εκείνου του καιρού προβάλλοντας την επιθυμία τους να γίνουν τα πράγματα «όπως έπρεπε να είναι» - έτσι όπως υπόσχονταν οι ιδρυτικοί μύθοι με τους οποίους σχετίζονταν, θρέφοντας προσδοκίες απελευθέρωσης είτε από την σκλαβιά, είτε από τον εκμηδενισμό.⁴⁰ Εάν οι μύθοι εκείνοι εμπεριέχουν ένα σημαντικό μάθημα σε ό,τι αφορά την Επανάσταση, αυτό συνοψίζεται στο γεγονός ότι κατέστησαν δυνατή τη σύλληψη και την έκφραση της νέας εμπειρίας. Παρά τις διαφορές τους, φώλιαζαν μέσα στο σύμπαν της αποκαλυπτικής σκέψης, η οποία με την πανίσχυρη τάση της προς την Έξοδο, επέμενε με τη δική της τονικότητα στη ρήξη με το παρελθόν.⁴¹

38 *Ο.π.*, σ. 276-279.

39 Βλ. σχετικά Νίκος Ροτζώκος, «Το έθνος ως πολιτικό υποκείμενο. Σχόλια για το ελληνικό εθνικό κίνημα», *ό.π.*, σ. 233-240. Χρειάζεται, ωστόσο, να διευκρινίσουμε ότι το επαναστατικό υποκείμενο στη θεώρηση της Άρεντ είναι ο άνθρωπος κι όχι το έθνος. Διότι η εθνική κυριαρχία δεν έγινε αντιληπτή ως δημόσιος χώρος, αλλά ως αρχή νομιμοποίησης του κράτους (Arendt, *Για την Επανάσταση*, *ό.π.*, σ. 31). Ακριβώς σε αυτή τη σύγχυση εξυφαίνονται τα νήματα που ακολουθεί η Άρεντ αναζητώντας τα αίτια του ολοκληρωτισμού της δικής της εποχής. Στην εξίσωση «κράτος=έθνος=έδαφος» που πρόβαλλε η γαλλική επανάσταση εντοπίζει το γενέθλιο τόπο της «ολοκληρωτικής δημοκρατίας», που καταπνίγει την πηγή των ανθρώπινων δικαιωμάτων- τον ίδιο τον άνθρωπο. Βλ. ενδεικτικά Αντώνης Λιάκος, *Πώς στοχάστηκαν το έθνος αυτοί που ήθελαν να αλλάξουν τον κόσμο*; Πόλις, Αθήνα 2005, σ. 75-85. Πιο αναλυτικά, βλ. Χάννα Άρεντ, *Οι απαρχές του ολοκληρωτισμού, Ιμπεριαλισμός*, τόμ. 2, μτφρ. Βασίλης Τομανάς, Νησίδες, Θεσσαλονίκη 2017. Σε ό,τι αφορά την προβληματική της παρούσας μελέτης θα σταθούμε στα λόγια του Α. Ελεφάντη: «Το έθνος στο πεδίο των πολιτιστικών, των πολιτικών και κοινωνικών αγώνων έγινε και παραμένει ο τόπος όπου ο δημοκρατικός έλεγχος είναι δυνατός πάνω στο οποίο είναι δυνατή όχι μόνον η διακήρυξη των ανθρωπίνων και πολιτικών δικαιωμάτων αλλά και, κυρίως, είναι δυνατή η άσκησή τους από κάθε πολίτη. Δικαιώματα που δεν ασκούνται αργούν, νεκρώνονται, περιπίπτουν σε αχρησία, καταργούνται. Και μαζί τους κάθε νόημα πολιτοφροσύνης και κάθε νόημα δημοκρατίας». Άγγελος Ελεφάντης, Το έθνος του Διαφωτισμού, *Κυριακάτικη Αυγή*, Ενθέματα, 16.10.2005. Ανακτήθηκε από https://www.avgi.gr/politiki/388192_aggelos-elefantis-memoriām

40 Βλ. Arendt, *Για την Επανάσταση*, *ό.π.*, σ. 286- 288, 58-59.

41 Βλ. François Hartog, *Καθεστώς Ιστορικότητας. Παροντισμός και εμπειρίες του χρόνου*, μτφρ. Δημήτρης Κουσούρης, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2014, σ. 72-79.

Οξύνοντας το φαντασιακό των ανθρώπων για το απόκοσμο μέλλον, οι αναμονές για το «σωτήριο γεγονός» προμήθευαν τον τρόπο ανάγνωσης της ιστορίας και της πραγματικότητας με υποσχέσεις διόρθωσης, διανοίγοντας προοπτικές προόδου και βελτίωσης της οργάνωσης της κοινωνίας.⁴² Μια τέτοια προοπτική ανοίχθηκε για τους Ρωμιούς στις μέσες δεκαετίες του 18^{ου} αιώνα, όταν οι φιλοδοξίες της «φωτισμένης αυτοκρατείας» της ορθόδοξης Ρωσίας για επέκταση προς τα νοτιοανατολική Ευρώπη και τα οθωμανικά Βαλκάνια αποκωδικοποιήθηκαν στους κόλπους των χριστιανικών πληθυσμών της οθωμανικής αυτοκρατορίας μέσω των ερμηνευτικών οδών που πρόσφερε η πλούσια χρησμολογική παρακαταθήκη τους.⁴³ Πρόκειται για «μυστικά περάσματα» γνώριμα στο λογισμό του ορεσίβιου ενόπλου πολιτισμού της Ρούμελης, στο τέρμα των οποίων, ωστόσο, δεν γνώριζε την αυτενέργεια, αλλά όπως σημειώνει ο Σπ. Ασδραχάς, την ολοκλήρωση της διαδικασίας ενσωμάτωσης στο σύστημα της κατάκτησης και στο ιδεολογικό επίπεδο με το θεσμό του αρματολισμού.⁴⁴

Η ανάλυση που ακολουθεί υποστηρίζει ότι η κύρια διαδρομή της σκέψης, που διασχίζει το λόγο της προκήρυξης, παρουσιάζει ως αυθαίρετη τη «βασιλεία των Οθωμανών», όχι ως προς την αρχή της, αλλά στην παρούσα συγκυρία, σε αναφορά προς τον τρόπο άσκησης της εξουσίας της. Ας σημειώσουμε ότι πρόκειται για μια συνθήκη γενικευμένης πολεμικής σύρραξης στη δυτική Ρούμελη και την Ήπειρο, υπό την οποία διαπλέκονται τα ασύμβατα μεταξύ τους πολιτικά σχέδια της Φιλικής Εταιρείας και της εθνικής επανάστασης, της ρήξης του Αλή Πασά με την Πύλη, καθώς και των τοπικών εξεγέρσεων που εγγράφονται στη λογική του αρματολισμού.⁴⁵ Το διαμορφούμενο πεδίο αυτής της σύμπλευσης των διακριτών πολιτικών σχεδίων στο μέτωπο του πολέμου, θα μας απασχολήσει, όμως, στο επόμενο κεφάλαιο. Εν προκειμένω μας ενδιαφέρει πώς αναπαρίσταται η «συγχρονική ενότητα»⁴⁶ του πεδίου από τον Γεωργάκη Νικολού.

42 Βλ. Αντώνης Λιάκος, *Αποκάλυψη, Ουτοπία και Ιστορία, Οι μεταμορφώσεις της ιστορικής συνείδησης*, Πόλις, Αθήνα 2011, σ. 139-144.

43 Βλ. Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός [...]*, ό.π., σ. 169-175.

44 Σπύρος Ι. Ασδραχάς, *Πρωτόγονη Επανάσταση. Αρματολοί και Κλέφτες (18^{ος}-19^{ος} αι.)*, επιμ.-προλ. Νίκος Θεοτοκάς, ΕΑΠ, Αθήνα 2019, σ. 215-216.

45 Διονύσης Τζάκης, *Η μεταστροφή του Καραϊσκάκη [...]*, ό.π., σ. 52-53.

46 Ο όρος «συγχρονική ενότητα» (*unité synchronique*) αντλείται από τον Π. Μπουρντιέ και υποδεικνύει τις διαφορετικές θέσεις που καταλαμβάνει ένα αντικείμενο μέσα σε διάφορα κοινωνικά πεδία την ίδια χρονική στιγμή. Pierre Bourdieu, «L'illusion biographique», *Actes de la recherche en sciences social*, αρ. 62-63 (1986), 69-72, ιδίως σ.70.

Η προκήρυξη του Βαρνακιώτη, σκιαγραφεί αδρομερώς το διανοητικό πεδίο υποδοχής των «νέων αντιλήψεων» στο αγροτοποιομενικό περιβάλλον της δυτικής Ρούμελης, πεδίο λειτουργικά ομόλογο, αλλά όχι ταυτόσημο με τους χώρους πρόσληψης των ιδεών και των αρχών του νεωτερικού εθνικού προτάγματος στα λόγια περιβάλλοντα των Ρωμιών της οθωμανικής αυτοκρατορίας,⁴⁷ που δεξιώθηκαν «αναγκαστικά» πρώτοι τα πολιτικά μηνύματα της νεωτερικότητας.⁴⁸ Χρειάζεται, εν προκειμένω, να έχουμε κατά νου ότι το 1789 έφτασε στα εδάφη που κατοικούσαν οι ελληνόφωνοι χριστιανικοί πληθυσμοί μέσα από το φίλτρο των ναπολεόντειων πολέμων, και μετατράπηκε, ιδίως στα περιβάλλοντα που κυριαρχούσαν οι λαϊκοί πολιτισμικοί κώδικες, σε μια προσδοκία εθνικής απελευθέρωσης, που σχετίζεται μερικώς μονάχα με τις ιδεολογικές και πολιτικές αρχές της γαλλικής Επανάστασης.⁴⁹

Ειδικότερα, ο εδραίος ένοπλος άρχοντας της Ακαρνανίας εκφράζει μέσα από το αρχαϊκό ιδίωμα των αρματολών- ιδίωμα, που ανάγεται στον άχρονο λόγο της Αποκάλυψης⁵⁰ ένα «αίσθημα δυσαρέσκειας» που σοβεί υπό το βάρος της κρίσης της

47 Αναφερόμαστε, όπως θα δούμε στη συνέχεια, στη χρησμολογική παράδοση των Ρωμιών που διαμορφώνει ένα κοινό λειτουργικό πεδίο επεξεργασίας των νεωτερικών αντιλήψεων - μεταξύ αυτών και των εθνικών - ανεξάρτητα από την κοινωνική κατηγορία, στην οποία εντάσσονταν οι κατεκτημένοι ορθόδοξοι Ρωμιοί της αυτοκρατορίας. Βλ. σχετικά Σπύρος Ασδραχάς, «Το ποθούμενο» στο *Πρωτόγονη Επανάσταση*, ό.π., σ. 297-303, ιδίως για την παρατήρηση του επίκοινου χώρου λόγιας και λαϊκής παράδοσης βλ. σ. 301. Πιο αναλυτικά για τους όρους δεξίωσης των εθνικών ιδεών με βάση τις αρχές που διέθετε ο λαϊκός πολιτισμός της κατακτημένης κοινωνίας βλ. Νίκος Θεοτοκάς, «Η επανάσταση του έθνους και το ορθόδοξο γένος. Σχόλια για τις ιδεολογίες στο Εικοσίνηνα», ό.π., σ. 11-57.

48 Σε διαφορετικές χρονικότητες δεξιώνονται οι διάφορες κοινωνικές κατηγορίες τις εθνικές ιδέες. Όπως αναφέρει ο Π. Λέκκας οι «διανοούμενοι» αποτελούν «την κοινωνική εκείνη ομάδα που είναι φύσει (ως προϊόν της αποσύνθεσης της παραδοσιακής κοινωνίας) και θέσει (λόγω παιδείας) εκτεθειμένη περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη στον εκσυγχρονιστικό βομβαρδισμό. Γι' αυτό το λόγο, αντιμετωπίζει, πρώτη και αναγκαστικά, τα διλήμματα που ο εκσυγχρονισμός (ή μάλλον το φάσμα του εκσυγχρονισμού) εγείρει. Έτσι εξηγείται και η αναπόφευκτη παρουσία των διανοουμένων στις τάξεις του εθνικισμού, αυτού του ιδεολογικού κινήματος που είναι, ταυτόχρονα, επιγέννημα και υπέρβαση της κατάλυσης της παραδοσιακής κοινωνίας. Σε αντίθεση με άλλες κοινωνικές κατηγορίες, εκείνη των διανοουμένων αποτελεί τη *sine qua non* κάθε εθνικιστικής ιδεολογίας, επειδή ακριβώς είναι η πρώτη σε θέση να συλλάβει την πρόκληση της μετάβασης». Παντελής Λέκκας, *Η εθνικιστική ιδεολογία, Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, Παπαζήσης, Αθήνα 2011, σ. 202.

49 Βασίλης Παναγιωτόπουλος, «Η Γαλλική Επανάσταση και ο νέος ελληνισμός» στο Κέντρο Μαρξιστικών Σπουδών (επιμ.) *Γαλλική Επανάσταση και Σύγχρονη Κριτική Σκέψη*, Ηράκλειτος, Αθήνα 1990, σ. 103-111. Ο Β. Παναγιωτόπουλος εντοπίζει την «ιδεολογική στροφή» της πολιτικής συνείδησης του νέου ελληνισμού στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, και ειδικότερα κατά την περίοδο 1801-1806, την οποία και χαρακτηρίζει ως «μια μεταστροφή της ελληνικής συμπεριφοράς από την γραμμή των προσδοκιών της έξωθεν απελευθέρωσης προς την προοπτική του αυτοδύναμου αγώνα της ελληνικής ανεξαρτησίας». Του ίδιου, «Ένα σχόλιο στον Ρωσαγγλογάλλο», ΚΝΕ/ΕΙΕ, Αθήνα 1994, σ. 82.

50 Οι αρματολοί είχαν τη δική τους ιδιαίτερη γλώσσα, που μας επιτρέπει να ερμηνεύσουμε τις αναπαραστάσεις τους. Μια γλώσσα που αντανάκλα μια ιδιάζουσα αντίληψη για το χρόνο, η οποία μπορεί να κατανοηθεί μονάχα στη συνάφειά της. Βλ. σχετικά Νίκος Θεοτοκάς, «Ο Σπύρος Ασδραχάς και η εννοιολόγηση της πρωτόγονης επανάστασης» (Πρόλογος) στο Σπύρος Ι. Ασδραχάς, *Πρωτόγονη Επανάσταση*, ό.π., σ. xxxii-xxxiv. Πιο γενικά, για την κατανόηση της ιδιαιτερότητας του λόγου μόνο

ενσωμάτωσης της κατεκτημένης κοινωνίας και της δημοσιονομικής κρίσης που αντιμετώπιζε επί μακρόν το οθωμανικό κράτος.⁵¹ Ο λόγος του ενσωματώνει συλλογικές στάσεις της μεγάλης διάρκειας, που αναδύονταν σε στιγμές που γίνονταν αισθητές οι εμπλοκές στην αναπαραγωγή των μηχανισμών που συντηρούσαν το κατακτητικό σύστημα.⁵² Σε αδρές γραμμές, το τεκμήριο προσφέρεται για τον εντοπισμό των κοινωνικών, οικονομικών και διανοητικών προϋποθέσεων που τον ωθούν να διέλθει τη γραμμή του καθεστώτος, δίχως ωστόσο να εμπερικλείει ένα νέο τρόπο πολιτειακής οργάνωσης. Με κύριο σημείο αναφοράς την επαναστατική προκήρυξη, θα επιχειρήσουμε, λοιπόν, να αναζητήσουμε στους διαφορετικούς χώρους/χρόνους στους οποίους παραπέμπουν οι αναφορές του, τα ιδιαίτερα νοήματα που προσδίδει στην έννοια της ελευθερίας, προκειμένου να συλλάβουμε τα αφετηριακά σημεία της επαναστατικής του δράσης.

Ενδεχομένως, λοιπόν, σε μια πρώτη ανάγνωση του πολιτικού κειμένου, το βλέμμα μας να μαγνητίζουν τα κεφαλαία γράμματα του «γαλλικού» συνθήματος, το οποίο μας υπενθυμίζει ότι οι Επαναστάσεις βιώνονται από τους πρωταγωνιστές τους ως ζητήματα ζωής και θανάτου, αλλά η καθήλωση στα σημαινόμενα του νεωτερικού προτάγματος, μας αποσπά από τη χρονικότητα της δικής του οπτικής,⁵³ η οποία δεν φαίνεται να συγχρονίζεται με τις νέες επαναστατικές ιδέες που συνέρρεαν στην οθωμανική αυτοκρατορία, μέσα από τον οικουμενοποιούμενο δυτικό πολιτισμό.⁵⁴ Με

μέσα στο πλαίσιο του βλ. Μιχαήλ Μπαχτίν, *Το πρόβλημα των ειδών του λόγου*, εισ. - μφτρ, Β. Αλεξίου, Μ. Δαφέρμος, Futura, Αθήνα 2014.

51 Βλ. σχετικά Halil Inalcik & Donald Quataert, *Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, Τόμος Β': 1600-1914*, μφτρ. Μ. Δημητριάδου- επιμ. Μ. Σαρηγιάννης, Αλεξάνδρεια Αθήνα 2011.

52 Βλ. Νίκος Θεοτοκάς, «Η επανάσταση του έθνους και το ορθόδοξο γένος [...]», ό.π., σ. 11-57.

53 Όπως αναφέρει ο Ν. Θεοτοκάς, καθώς είμαστε αναγκασμένοι να ζούμε σε έναν εθνικά οργανωμένο κόσμο, επηρεαζόμαστε συχνά από τις ερμηνείες των «μεγάλων σχημάτων» του Εικοσιένα που διαμορφώθηκαν υπό τον ίδιο καταναγκασμό, αγνοώντας ή παραγνωρίζοντας τελικά τους περιορισμούς της ζωής του ίδιου του ιστορικού υποκειμένου που μελετάμε, το οποίο «σπάνια έχει βιώσει τον χρόνο στον οποίο έζησε με τους τρόπους που θα επινοήσει ή που θα ανασυστήσει η επικείμενη ιστοριογραφία». Θεοτοκάς, ό.π., σ. 47-8. Η παρατήρηση ότι «οι κατεστημένες προσλήψεις του Εικοσιένα οργανώνουν το νόημα του γύρω από το σύνθημα 'Ελευθερία ή Θάνατος', αποσπώντας το από τον ιστορικό χρόνο στον οποίο ανήκει και αποκαθάρνοντάς το από τις συγκρούσεις και τις αντιφάσεις που ενέκλειε κατά την παραγωγή του» (Στο ίδιο, σ. 46) μας αναγκάζει εν προκειμένω να αφήσουμε κατά μέρος τους αυτοματισμούς της σκέψης μας και να παραδεχθούμε τουλάχιστον την πολυσημία του νοήματος της ελευθερίας και την πολυπλοκότητα μιας ανθρώπινης μαρτυρίας.

54 Ο J. Godechot υπήρξε ο πρώτος ιστορικός που συνέλαβε την ιδέα ότι την Εποχή των Επαναστάσεων, «ο Ατλαντικός γίνεται η Μεσόγειος της Νέας Εποχής», καθώς επεσήμανε ότι από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα το διεθνές κίνημα της πολιτικής αλλαγής και ελευθερίας διαχέεται μέσα από τα κανάλια του παγκοσμιοποιούμενου δυτικού πολιτισμού. Βλ. σχετικά Paschalis M. Kitromilides, «Introduction: In an Age of Revolution», στο P. M. Kitromilides & C. Tsoukalas (επιμ.), *The Greek Revolution: A Critical Dictionary*, The Belknap Press of Harvard University Press, Λονδίνο 2021, σ. 1-16. Βλ. επίσης την

το βλέμμα του στραμμένο προς την τύχη της Κωνσταντινούπολης – της εκ Θεού ορισμένης οικουμενικής εξουσίας, και την συγκεκριμένη θέση που κατέχει στο αγροτικό περιβάλλον της επαρχίας της δυτικής Ρούμελης, ο τοπικός ηγέτης ευαγγελίζεται στους ακροατές του μιαν ελευθερία που θα επέλθει αναπόδραστα, διότι αφορά το θεοφύλακτο ορθόδοξο Γένος - μια κοινωνική τάξη που υπάρχει ως αντικειμενικότητα πίσω από έναν «ταριχευμένο πόθο» για απελευθέρωση.⁵⁵

Αρκεί μονάχα οι Ξηρομερίτες, «μεγάλοι καί μικροί», ως ανήκοντες, δηλαδή, αδιακρίτως στο κατακτημένο Γένος,⁵⁶ να φανούν «*ἄξιοι καί πιστοί*», υπακούοντας στις θεϊκές προνοήσεις, καθώς όλα τα «σημεία» - γεγονότα, μαρτυρούν ότι «πληρώθηκε ο χρόνος» της υποταγής τους, και ως εκ τούτου η ενεστώσα συνθήκη δεν μπορεί παρά να σηματοδοτεί την «*Ημέρα της Κρίσης*», που εγκαινιάζει την «*επίγεια σωτηρία*» του Γένους, με την άρση της οθωμανικής τυραννίας και την αποκατάσταση στο θρόνο της «*Βασιλίδας των Πόλεων*» ενός χριστιανού αυτοκράτορα. «*Εντός ολίγου*», όπως ενημερώνει τους κατοίκους του Ξηρομέρου, «*ὁ ἀρχηγός τοῦ γένους Μας Πρίγκηψ Ὑψηλάντης*» ο οποίος, ήδη, «*ἐκηρίευσε τὴν Ἀνδριανὰ Ἀνδριανούπολιν μέ τό πῦρ καί μέ τὴν μάχαιραν*», «*ἐμβαίνει καί εἰς αὐτήν τὴν Κωνσταντινούπολιν*».⁵⁷

Η έμφαση που αποδίδει στον προσανατολισμό και την «καταστροφική» ορμή του Αλ. Υψηλάντη είναι ενδεικτική, καθώς δι' αυτής της εικονολογικής σκέψης,⁵⁸

«προτροπή» του Π. Λέκκα να ιδωθεί η πολυσχιδής διαδικασία του εκσυγχρονισμού μέσα από την αναλυτική ματιά του E. Gellner, δηλαδή ως διαδικασία «*πολιτισμικής επέκτασης*», τις κοινωνικοπολιτικές επιπτώσεις της οποίας δύναται να αποτυπώσει ένα «*αίσθημα παγίωσης της ρευστότητας του χρόνου*», δηλαδή ένα αίσθημα συνεχούς αμφισβήτησης των βεβαιοτήτων της κοινωνικής πραγματικότητας και συνειδητής παρέμβασης που χαρακτηρίζει το «νεωτερικό υποκείμενο». Λέκκας, *Το παιχνίδι με τον χρόνο* [...], ό.π., σ. 46-7.

55 Βλ. σχετικά Ασδραχάς, «*Το ποθούμενο*», ό.π., σ. 297-303.

56 «*Λευτεριά είχαν οι Έλληνες σχετική, μέσα στα στενά σύνορα της κοινότητας. Κάθε τους αυθόρμητο ξετύλιγμα οικονομικό ή κοινωνικό ήταν καταδικασμένο μόλις άγγιζε την ταφόπετρα [του οθωμανικού απολυταρχισμού]. Πλούσιοι ή φτωχοί, δυνατοί ή αδύνατοι, όλοι τους έπρεπε να έχουν κατά νου πως ήσαν σκλάβοι [...] Η κοινότητα ήταν και αδεφότητα για όλα της τα μέλη, σύμβολο κοινών πεπρωμένων*». Δημοσθένης Δανιηλίδης, *Η νεοελληνική κοινωνία και οικονομία*, Σαμαρόπουλος, Αθήνα 1934, σ. 134-5.

57 Φυσεντζίδης, ό.π., σ. 265.

58 Πράγματι, το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1820 τα στελέχη της Φιλικής Εταιρείας παρουσίασαν στον Αλέξανδρο Υψηλάντη, το «*Μερικόν περί Κωνσταντινουπόλεως Σχέδιον*», ένα πολύπτυχο και παράτολμο σχέδιο που προσέβλεπε στην εξόντωση του Σουλτάνου και πολλών Οθωμανών αξιωματούχων, κυρίως από τους Ρωμιούς της Πόλης που είχαν πρόσβαση στο Παλάτι και εκείνους που κατείχαν καίριες θέσεις στον οθωμανικό στόλο, ώστε η ανατροπή να συντελεστεί εκ των έδρων. Την «φάση της καταστροφής», η οποία απέβλεπε στην δολοφονία προσώπων με καίριες θέσεις στην Πύλη, την πυρπόληση σημαντικών οθωμανικών πλοίων και την πρόκληση πυρκαγιών σε διάφορες συνοικίες της Πόλης, θα διαδεχόταν η «φάση της διαχείρισης της καταστροφής», η ανάληψη δηλαδή του Θρόνου από την «*Αόρατη Αρχή*», πίσω από την οποία δεν ήταν σαφές αν «*κρυβόταν*» ο Τσάρος ή Θεός. Σε κάθε περίπτωση, τα κηρύγματα της Φιλικής Εταιρείας μεθερμηνεύτηκαν κατεξοχήν με μεσσιανικό τρόπο. Σε

προσδίδει κύρος στο λόγο του, επιβεβαιώνοντας την επαγγελία της ανάκτησης του θρόνου της Κωνσταντινούπολης από έναν χριστιανό ηγέτη, μια προσδοκία, που έθρεφε το συλλογικό φαντασιακό του ορθόδοξου γένους στη μακρά διάρκεια της οθωμανικής κατάκτησης, ασκώντας παρακινητική λειτουργία στους ορθόδοξους χριστιανικούς πληθυσμούς της Αυτοκρατορίας. Ήδη από την εποχή της Άλωσης, υπήρχαν χρησμοί και προφητείες που προανήγγειλαν την στιγμή της αποκατάστασης της «βασιλείας των Ρωμαίων». Μύθοι της αιώνιας ελπίδας που εγγράφονται σε μια μεσσιανικού τύπου εσχατολογία, όπως ο μύθος του «μαρμαρωμένου βασιλιά» που επέμενε ότι ο τελευταίος αυτοκράτορας της ανατολικής ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας δεν πέθανε, αλλά κοιμάται και κάποια μέρα θα ξυπνήσει για να λυτρώσει τους ορθόδοξους χριστιανούς της Αυτοκρατορίας, εκδιώκοντας τους αλλόθρησκους κατακτητές με τη βοήθεια του «ξανθού γένους», ενέπνεαν διαδοχικές γενεές κατακτημένων χριστιανών σε συγκυρίες εκδήλωσης τοπικών ή περιφερειακών αναταραχών στο πλαίσιο των αυτοκρατορικών πολέμων.⁵⁹

ό,τι μας αφορά, είναι αμφίβολο ότι ο Βαρνακιώτης γνώριζε για την ύπαρξη του εν λόγω σχεδίου, καθώς η διάχυση του ήταν περιορισμένη. Ενδεχομένως, η μύησή του στη Φιλική Εταιρεία να συμπίπτει χρονολογικά, καθώς στις αρχές του 1821 όταν πραγματοποιήθηκε η περιώνυμη σύσκεψη στην Αγία Μαύρα ήταν ήδη ενταγμένος στα συνωμοτικά δίκτυα, πιθανώς μέσα από τη μυητική δραστηριότητα του Μάνθου Οικονόμου (Βλ. ενδεικτικά Σπ. Π. Αραβαντινός, *Ιστορία Αλή Πασά του Τεπελενλή Κουσουλινός*, Αθήνα 1895, σ. 461-2 · Δ. Τσιάμαλος, *Κοινωνική και επαναστατική συνείδηση των ενόπλων της Ρούμελης στην επανάσταση του 1821*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2007, σ. 289), αλλά το εν λόγω σχέδιο δεν αφορούσε τους απομακρυσμένους από το κέντρο τοπικούς ηγέτες. Άλλωστε, δεν υπάρχουν στοιχεία που να πιστοποιούν ότι τέθηκε ποτέ σε εφαρμογή το «Μερικόν Σχέδιον», ούτε καν στο στάδιο της προετοιμασίας του. Οι δε φήμες που διέρρευσαν για την ύπαρξη του, παρότι τελικά δεν αποτύπωσαν το μέγεθος της απειλής που αυτό αντιπροσώπευε, έστρεψαν τα βλέμματα της Πύλης προς τους Ρωμιούς της Κωνσταντινούπολης, συμβάλλοντας στην λήψη μέτρων καταστολής εκ μέρους των οθωμανικών αρχών. Όταν τον Μάρτιο του 1821 η Πύλη ενημερώθηκε για το «κίνημα του Υψηλάντη» στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες και η Μεγάλη Εκκλησία προχώρησε στον αφορισμό του, δεν υπήρχε καμία περίπτωση να προωθηθεί ένα τέτοιου είδους σχέδιο, ούτε μερικώς. Βλ. Γ. Μαργαρίτης, *Ενάντια σε φρούρια και τείχη, Μια μικρή εισαγωγή για την Ελληνική Επανάσταση*, Διόπτρα, Αθήνα 2020, σ. 146-153. Είναι, λοιπόν, πιθανότερο να αναπαράγει τις ψευδείς φήμες που διέσπειραν εκείνη την εποχή οι πράκτορες της Εταιρείας για να διασκεδάσουν τις ανησυχίες του πληθυσμού της δυτικής Ρούμελης σχετικά με την ευδόωση του Αγώνα. Βλ. ενδεικτικά Mazower, *Η ελληνική επανάσταση*, ό.π., σ. 104.

59 Για τις προνοιακές εσχατολογικές ερμηνείες της οθωμανικής κατάκτησης και τους συναφείς με αυτές προσανατολισμούς των προσδοκιών απελευθέρωσης σε αναφορά προς τον ομόθρησκο ξένο αρωγό βλ. Asterios Argyriou, *Les exégèses grecques de l'Apocalypse à l'époque turque (1453-1821). Esquisse d'une histoire des courants idéologiques au sein du peuple grec asservi*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1982, ιδίως σ. 17-25, 69-124. Βλ. ακόμη Ασδραχάς, *Πρωτόγονη Επανάσταση*, ό.π., σ. 297-303 · Τ. ιδ., *Οικονομία και Νοοτροπίες*, Ερμής, Αθήνα 1988, σ. 167-209 · Θεοτοκάς, «Η επανάσταση του έθνους και το ορθόδοξο Γένος [...]», ό.π., σ. 11-57 · Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός [...]*, ό.π., σ. 169-178 · Ιωάννης Χασιώτης, Απόστολος Βακαλόπουλος, Στέφανος Παπαδόπουλος, «Οι Έλληνες, το πρόβλημα της ανεξαρτησίας και τα πολεμικά γεγονότα στον ελληνικό χώρο» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Επετειακή έκδοση για τα 200 χρόνια από την Επανάσταση του 1821, τόμ. 24, Επένδυση, Αθήνα 2021, σ. 15-18. Πρβλ. την παρομοίωση του ιδεολογήματος της εθναρύπνισης με το «μύθο της ωραίας κοιμωμένης», έτσι όπως αναλύεται από τον Λέκκα ο οποίος και

Ιδίως τον 16^ο αιώνα και τον 17^ο αιώνα, εποχή κατά την οποία η ιεροπολεμική ρητορεία προσδιόριζε τους πολέμους της οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τις ευρωπαϊκές δυνάμεις ως σύγκρουση ανάμεσα στο ισλάμ και τον χριστιανισμό⁶⁰ σύμβολα της απελευθερωτικής μυθολογίας των Ρωμιών, όπως ο Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος, χρησιμοποιήθηκαν από τους τοπικούς ηγέτες των χριστιανικών πληθυσμών για να αναθερμάνουν την πίστη τους. Συνυφασμένοι με τέτοιου είδους συμβολισμούς ήταν, παραδείγματος χάριν, και οι χρησμοί που διέδιδε στη στροφή του 16^{ου} /17^{ου} αιώνα και ο Διονύσιος Β΄, μητροπολίτης Λαρίσης και Τρίκης, ο οποίος και οργάνωσε τις εξεγέρσεις που εκδηλώθηκαν στη Θεσσαλία το 1600 και στην Ήπειρο το 1611. Ο Διονύσιος, γνωστός και ως «Σκυλόσοφος» εξαιτίας των διαψεύσεων που προκάλεσε η συγκυρία, είχε απευθυνθεί σε κάθε πιθανό αντιπρόσωπο του «ξανθού γένους» για να εξασφαλίσει βοήθεια και είχε καταφέρει στις αρχές του 17^{ου} αιώνα να παρακινήσει χιλιάδες αγρότες και βοσκούς να επιτεθούν εναντίον των Οθωμανών.⁶¹

Ο Βαρνακιώτης, όμως, δεν ήταν ένας «σύγχρονος Σκυλόσοφος» που χρησιμοποιούσε με ευγλωττία χρησμούς και προφητείες, προκειμένου να ξεσηκώσει τις αγροτοποικιμενικές χριστιανικές κοινωνίες της Ρούμελης, παρόλο που χρησιμοποιεί αυτή την οικεία, και γι' αυτό λειτουργική, γλώσσα που αποδρά από την εσχατολογία. Η εσχατολογική πρόσληψη της ιστορίας - ρυθμισμένη στον επίκοινο χώρο των δυο εξ αποκαλύψεως θρησκειών της αυτοκρατορίας⁶² από θέσεις ερειδόμενες σε κείμενα, τα οποία δεν ήταν δυνατόν να περιλαμβάνουν την ερμηνεία τους,⁶³ επέτρεπε στη γλώσσα της να λειτουργεί καθεστωτικά ή ανατρεπτικά προσφέροντας μιαν εξήγηση στην πολιτική συγκυρία.⁶⁴

Ο Γεωργάκης Νικολού εισέρχεται στο επαναστατικό προσκίνητο ως εκφραστής της «πρωτόγονης επανάστασης», εγκαλώντας εσχατολογικού τύπου θεάσεις της

επισημαίνει το δημιουργικό ρόλο του ίδιου του εθνικισμού στην πράξη της αφήγησης των μύθων που έχουν καταχωριστεί στη συνείδησή μας ως εθνικοί. Βλ. σχετικά Λέκκας, *Το παιχνίδι με τον χρόνο [...]*, ό.π., σ. 103-104.

60 Βλ. Ελένη Γκαρά – Γιώργος Τζεδόπουλος, *Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Θεσμικό πλαίσιο και κοινωνικές δυναμικές*, ΣΕΑΒ, Αθήνα 2015, σ. 62-63.

61 Βλ. Χασιώτης, Βακαλόπουλος, Παπαδόπουλος, ό.π., σ. 17, 92-94.

62 Ασδραχάς, «Το ποθούμενο», ό.π., ιδίως σ. 300-303.

63 Ο Κ. Καστοριάδης εντοπίζει εδώ και μια διάσταση της προβληματικής σχέσης της ιδέας με την πραγμάτωση της που συντηρεί ο χριστιανισμός ως σύστημα σκέψης, που θέτοντας ανεφάρμοστους κανόνες και θεωρώντας τις Γραφές ως την μοναδική Αλήθεια, επιτείνει τις ανθρώπινες συγκρούσεις. Βλ. Κορνήλιος Καστοριάδης, *Η ελληνική ιδιαιτερότητα*, τόμ. Γ, Κριτική, Αθήνα 2011, σ. 279.

64 Λιάκος, *Αποκάλυψη, Ουτοπία και Ιστορία [...]*, ό.π., σ. 69.

ιστορίας, και εν προκειμένω της οθωμανικής κατάκτησης. Οι παραστάσεις του οργανώνονται με βάση το διαχρονικό κανονιστικό πρότυπο, που δικαιολογούσε την συνύπαρξη κατακτητών και κατακτημένων, Οθωμανών και Ρωμιών, ως ένα είδος προνοιακής τάξης του κόσμου. Αναγνωρίζοντας στη συγκυρία ανυπέρβλητες εμπλοκές στις σχέσεις της κατακτητικής με την κατεκτημένη κοινωνία της δυτικής Ρούμελης, (*«ἐπροσπάθησα καθ' ὅλους τούς τρόπους»/ «δέν ἄφησα πρᾶγμα, ὅπου δέν ἐπεχείρησα»/ «οἱ ἐχθροί μας βιασμένοι ἀπό τήν καταστροφὴν τῆς τύχης των καί ἀπό τήν φυσικὴν λύσσαν τῆς πρὸς ἡμᾶς κακίας ἀπεφάσισαν νά ξεθυμάνουν τὰ πείσματα πρὸς ἡμᾶς καί νά χορτάσουν ἀπό τό αἷμα μας, καταφρονοῦντες τό ἐτίτιμας»*) προβάλλει από τη «μικρή πατρίδα» της Ακαρνανίας στο «κέντρο της οικουμένης» το εγγεγραμμένο στο παραδοσιακό σύστημα αξιών «καταστροφικό δέον», που υποβάλλει η Θεία Πρόνοια στο «πλάσμα» της, όταν κλονίζεται η δικαιοταξία του κόσμου από τις δυνάμεις του «κακού». ⁶⁵ Στο όνομα αυτής της διασαλευθείσας τάξης νομιμοποιεί την εμπλοκή των δυτικορουmeliωτών στην Επανάσταση, κι όχι σε κάποια σύγχρονη ιδεολογική αφαίρεση.

Ο ένοπλος άρχοντας της Ακαρνανίας φαίνεται να ανακαλεί εκείνη την εσχατολογική και, εξίσου εκκοσμικευμένη, εκδοχή του μύθου των Ρωμιών περί της «Αναστάσεως του Γένους», ⁶⁶ που είχε παρακινήσει εκατοντάδες Ακαρνάνες το 1769 να ταχθούν στο πλευρό του Γιάννου Βαρνακιώτη, του γενάρχη της αρματολικής οικογένειας, όταν είχε ακολουθήσει τον Αλεξέι Ορλώφ στην Κριμαία στο πλαίσιο του ρωσοοθωμανικού πολέμου (1768-1774). ⁶⁷ Αναγνωρίζοντας την ενεργό παρουσία της Πρόνοιας στον ξεσηκωμό του «περιούσιου γένους» εναντίον του κατακτητή (*«Ὁλη ἡ Τουρκία κατατρομασμένη καί κατατροπωμένη ἀπό τ' ἄρματα τοῦ γένους μας ἐντός ὀλίγου κλίνουν τόν αὐχένα πρὸς, ἡμᾶς, θεία βουλήσει»*), ερμηνεύει την ενεστῶσα συνθήκη ως την «Ημέρα της Κρίσης», που θα σημάνει την επίγεια σωτηρία τους, με το τέλος του «Κράτους του Οθωμανού», στο πλαίσιο του οποίου οι χριστιανοί υπήκοοι

65 Βλ. Θεοτοκάς, ό.π., σ. 32, 40-45. Πρβλ. Κοταρίδης, ό.π., σ. 10.

66 Πρβλ. Ασδραχάς, «Το ποθούμενο», ό.π., σ. 299-300. Πιο αναλυτικά για τις διαφορετικές εσχατολογικές εκδοχές της επουράνιας και της επίγειας λύτρωσης του ορθόδοξου γένους βλ. Argyriou, ό.π., σ. 17-25, 46-49, 95-99.

67 Πρβλ. Ασδραχάς, *Πρωτόγονη Επανάσταση*, ό.π., σ. 54-55· Νικόλαος Κασομούλης, *Ενθυμήματα Στρατιωτικά της Επανάστασεως των Ελλήνων 1821-1833*, εισ. – σχ. Γ. Βλαχογιάννης, τόμ. Α', Αθήνα 1939, σ. 21, 38· Παπαδόπουλος, *Τα κατά Γ. Βαρνακιώτην και ανάκτησις του Μεσολογγίου*, ό.π., σ. 82-83.

ανεξάρτητα από την κοινωνική τους θέση και τις συναφείς με αυτές φοροδοτικές καταβολές/απαλλαγές, λογίζονταν εξίσου ως υπήκοοι δεύτερης κατηγορίας:

Σας είδοποιώ λοιπόν, ότι έφθασεν ή στιγμή νά αποτυνάξωμεν τόν τόσον βαρύν ζυγόν, νά λείψετε όλοι Σας από τά δυσβάστακατα δοσίματα· από ταῖς ἀνυπόφοραις ἀγγραφαῖς, από τήν καταφρόνησιν τῆς τιμῆς καί θρησκείας μας, καί από αὐτόν τόν ἐπικείμενον κίνδυνον τῆς ζωῆς μας.

Μέσα σε λίγες γραμμές μας μεταφέρει πώς οι δυο βασικοί διαχωρισμοί της πολιτικής οργάνωσης της οθωμανικής αυτοκρατορίας τέμνονται στην περίπτωση ενός χριστιανού αρματολού, αλλά και πώς βιώνονται οι καταναγκασμοί που επιβάλλουν οι διακρίσεις στην παρούσα ιστορική στιγμή.

Ας θυμηθούμε, αρχικά, ότι οι υπήκοοι της αυτοκρατορίας οργανώνονταν σε δύο βασικές κατηγορίες με βάση τη θρησκεία τους κι ανάλογα με τις συνακόλουθες φορολογικές υποχρεώσεις. Οι υπήκοοι, λοιπόν, διαιρούνταν στους «ασκερί» (askeri), το στρατιωτικό και διοικητικό προσωπικό της αυτοκρατορίας, συμπεριλαμβανομένων και των ουλεμάδων (των ειδικών στον ιερό νόμο), οι οποίοι απαλλάσσονταν από τα φορολογικά βάρη και στους «ραγιάδες» (reaya), όρος που κυριολεκτικά σημαίνει «ποίμνιο» και αναφέρεται στον φορολογούμενο πληθυσμό, ο οποίος και αποτελούσε την παραγωγική βάση του αγροτικού και αστικού χώρου. Θεωρητικά οι ραγιάδες δεν μπορούσαν να φέρουν όπλα και σε γενικές γραμμές, από τον όψιμο 16^ο αιώνα έως ακόμη και τον 18^ο αιώνα, ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής η ιδέα της κλασικής οθωμανικής σκέψης ότι ένα αυστηρό όριο μεταξύ ραγιάδων και ασκερί εξασφάλιζε την ευρυθμία της κρατικής μηχανής, πράγμα που σημαίνει ότι η διάβαση από την μια κοινωνική κατηγορία στην άλλη ήταν ανεπιθύμητη. Η πράξη, ωστόσο, δεν συμβάδιζε με τη θεωρία, ιδίως τον μακρύ 18^ο αιώνα (1699-1810), κατά τη διάρκεια του οποίου σημειώνεται έντονη κινητικότητα, τουλάχιστον στις ευρωπαϊκές επαρχίες της αυτοκρατορίας.⁶⁸

Οι αρματολοί, από τα μικρά παλικάρια έως τους πρωτοκαπετάνιους, όπως τον Βαρνακιώτη, θεωρούνταν ασκερί και απολάμβαναν ένα ειδικό προνομιακό καθεστώς

68 Βλ. σχετικά Γκαρά, Τζεδόπουλος, ό.π., σ. 23- 24· Inalcik & Quataert, ό.π., σ. 35, 158, 279· Michalis Sotiropoulos & Antonis Hadjikyriacou «Patris, Ethnos & Demos. Representation and Political Participation in the Greek World» στο J. Innes & M. Philp, *Re-imagining Democracy in the Mediterranean 1780-1860*, Oxford University Press, Ηνωμένο Βασίλειο 2018, σ. 99-124. Πρβλ. τις πολιτικές αντιλήψεις που οργανώνονται γύρω από τον «κύκλο της δικαιοσύνης» - κεντρική έννοια στην κλασική οθωμανική πολιτική σκέψη, που υποδεικνύει πώς θα πρέπει να διαμοιράζονται οι κοινωνικοί ρόλοι, ώστε να εξασφαλίζεται η δικαιοταξία στο Σοφία Λαΐου-Μαρίνος Σαρηγιάννης, *Οθωμανικές αφηγήσεις για την ελληνική επανάσταση: από τον Γιουσούφ Μπέη στον Αχμέτ Τζεβντέτ Πασά*, ΕΙΕ/ΠΕ, Αθήνα 2019, σ. 19-21.

φοροαπαλλαγής. Είχαν καταφέρει, δηλαδή, μέσα από μια διαδρομή που θα μας απασχολήσει στη συνέχεια, να διέλθουν την γραμμή με το διορισμό τους στις κατώτερες κοινωνικά τάξεις των ασκερί.⁶⁹ Ως εκ τούτου, δεν μπορούν να νοηθούν ως ποιμνιο. Μας το υποδεικνύει, άλλωστε, και ο τρόπος χρήσης των προσωπικών αντωνυμιών στο ανωτέρω παράθεμα, όπου ο Βαρνακιώτης διαχωρίζει τον εαυτό του από τους ραγιάδες του αγροτικού χώρου της δυτικής Ρούμελης, οι οποίοι όπως αναφέρει υποβάλλονταν σε επαχθή φορολόγηση («δυσβάστακτα δοσίματα») και σε καταναγκαστικές εργασίες στις οποίες αδυνατούσαν να ανταπεξέλθουν («ανυπόφορες αγγαρείες»).

Οι χωρικοί της αυτοκρατορίας ανέκαθεν υποχρεώνονταν στην καταβολή δοσιμάτων, με σημαντικότερη την καταβολή της «δεκάτης» (osur) που συλλεγόταν από όλα τα αγροτικά προϊόντα, ενώ οι αγγαρείες, όπως η ανέγερση οχυρών, η συντήρηση δημοσίων έργων ή άλλες υπηρεσίες, περιλαμβάνονταν στις σταθερές υποχρεώσεις τους. Για να κατανοήσουμε, όμως, την ένταση που μας μεταφέρουν οι προσδιορισμοί χρειάζεται να φανταστούμε τις ευμεγέθεις γαιοκτησίες στις περιοχές του Αλή Πασά στις οποίες το εμπορεύσιμο πλεόνασμα χανόταν για τους χωρικούς μέσα στις παράλληλες οδούς που είχαν δημιουργηθεί προκειμένου να εκχρηματίζονται οι φορολογικές υποχρεώσεις.⁷⁰ Θα μπορούσε κανείς να αναφέρει εδώ την παρατήρηση του Στογιάνοβιτς σχετικά με την ανταπόκριση των, κυρίως μουσουλμάνων, γαιοκτημόνων στη δυτική διείσδυση στο βαλκανικό εμπόριο. Όπως αναφέρει οι τελευταίοι απάντησαν με έξωση αγροτών, κυρίως χριστιανών, με καταπάτηση βοσκότοπων και με την πρόσληψη ημερομίσθιων εργατών σε τσιφλίκια, πρόσφορα για εμπορική εκμετάλλευση. Τέτοιου είδους ανταποκρίσεις σηματοδοτούν, όπως σημειώνει, τη μετάβαση από ένα ήπιο σύστημα ενοικίασης γης και λίγων αγγαρειών σε ένα σύστημα εκτεταμένης ενοικίασης και υπερβολικών αγγαρειών.⁷¹

69 Βλ. ενδεικτικά Dimitrios Papastamatiou «Military Leaders» στο *The Greek Revolution: A Critical Dictionary*, επιμ. Kitromilidis & Tsoukalas, The Belknap Press of Harvard University Press, Λονδίνο 2021, σ. 399-419, ιδίως 400-401. Βλ. ακόμη Πέτρος Πιζάνιας, «Ο κόσμος της “θάλασσας των βουνών”». Ο αρματολισμός από τον 16^ο αιώνα έως το 1821», *Νέα Εστία*, 1857, (Μάρτιος 2013), σ. 41-96, ιδίως σ. 87, όπου και διατυπώνεται η πρόταση ότι οι αρματολοί ανήκαν στο καθεστώς «muaf ve musellem reaya». Πρβλ. Κασομούλης, ό.π., τόμ. Α', σ. 260-262. Για την ανάλυση των διαδρομών που ακολουθεί ο Αρματολός, προκειμένου να διαχειριστεί την κοινωνική του θέση μέσα στο σύστημα της οθωμανικής κατάκτησης βλ. Κοταρίδης, ό.π., σ. 21-90.

70 Βλ. σχετικά Inalcik, Quataert, ό.π., σ. 143, 301-303, 310-311.

71 Traian Stoianovich, «Land Tenure and Related Sectors of the Balkan Economy», *Journal of Economic History*, 13 (1953), σ. 398-411, ιδίως σ. 401-402.

Στο πλαίσιο αυτό, και σε αναφορά με το φορτίο των λέξεων, θα μπορούσαμε να δούμε ότι στην προοπτική της Επανάστασης προβάλλονται προσδοκίες για την αποκατάσταση μιας φαντασιακής και εξιδανικευμένης στη συλλογική μνήμη παλαιότερης τάξης του Θεού, την οποία έχουν διαταράξει και παραβιάσει οι καταχρήσεις των μουσουλμάνων γαιοκτημόνων/ αγιάνηδων, που ήταν παράλληλα και φοροεκμισθωτές, δανειστές, εμπορικοί μεσάζοντες.⁷² Στη συνάφεια αυτή, «ο δρόμος προς την ελευθερία» φαντάζει στρωμένος με αιτήματα δημοσιονομικών μεταρρυθμίσεων. Βέβαια, κάτι τέτοιο σημαίνει συνάμα ότι τα αιτούμενα της εξεγερσιακής δράσης δύνανται να ικανοποιηθούν και εντός του συστήματος της κατάκτησης, με την «αναστήλωση» της «παλιάς οθωμανικής τάξης», που υπήρχε προτού διαβρωθεί από την κακοδιαχείριση της διοίκησης στα τοπικά κέντρα εξουσίας. Σε αυτή την κατεύθυνση διαμορφωνόταν, άλλωστε, τις τελευταίες δεκαετίες και η ρητορική που συνόδευε τις μεταρρυθμίσεις που προωθούσε η κεντρική διοίκηση και την οποία προέκρινε υπό την πίεση της εκδήλωσης της Επανάστασης, προκειμένου να αναδείξει ότι δύναται να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις των ραγιάδων.⁷³ Χρειάζεται, όμως, να σημειώσουμε ότι είναι η αίσθηση του ρυθμού του λόγου της προκήρυξης που γεννά μια τέτοια υπόθεση, κι όχι οι δηλώσεις καθ' εαυτές. Όπως είδαμε προηγουμένως, ο Βαρνακιώτης δηλώνει ρητά πως δεν υπάρχει περιθώριο συνδιαλλαγής με τις οθωμανικές αρχές.

Χρειάζεται εδώ να αναφέρουμε ότι, παρόλο που ο όρος «ραγιάς» δήλωνε γενικά τον φορολογικά υπόχρεο, μουσουλμάνο ή μη, προϊόντος του 17^{ου} αιώνα παρατηρείται μια σημασιολογική πύκνωση του όρου, ώστε τελικά να περιλαμβάνει μονάχα τους μη μουσουλμάνους υπηκόους, ιδίως σε περιοχές όπου οι τελευταίοι υπερτερούσαν πληθυσμιακά, όπως τα Βαλκάνια. Φαίνεται πως η δημοσιονομική κρίση που ταλαιπωρούσε τον οθωμανικό κόσμο από τον ύστερο 16^ο αιώνα εκφράστηκε στις

72 Για τους πολύμορφους ρόλους των αγιάνηδων και γενικότερα για την ανάδυσή τους ως κοινωνική τάξη στις επαρχίες και περιφέρειες της αυτοκρατορίας βλ. Μπρους ΜακΓκόουαν, «Η εποχή των αγιάνηδων, 1699-1812» στο Inalcik, Quataert (επιμ.), ό.π., σ. 255-386.

73 Βλ. Σία Αναγνωστοπούλου, «Η διπλή ανάγνωση της επανάστασης στο πλαίσιο της αυτοκρατορικής λογικής περί εξουσίας του Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης. Από τον οθωμανοορθόδοξο πατριωτισμό στον ελληνικό αλτρωτισμό» στο Πέτρος Πιζάνιας (επιμ.- εισ.), *Η ελληνική επανάσταση του 1821. Ένα ευρωπαϊκό γεγονός*, ό.π., σ. 289-306, ιδίως σ. 291-296, καθώς και υποσημ. 12, σ. 296, όπου και παρατίθεται απόσπασμα από έναν λόγο του Σελίμ (1789-1807), του πρώτου «εκσυγχρονιστή» σουλτάνου ο οποίος αναφέρεται στις καταχρήσεις στις οποίες προέβαιναν οι τοπικές αρχές εις βάρος των ραγιάδων και στην ανάγκη για παλινόρθωση της «παλαιάς ιδανικής οθωμανικής τάξης». Πρβλ. Yusuf Ziya Karabıçak, «“Why would we be liberté?” Liberty in the ottoman empire, 1792-1798», *Turcica*, 51 (2020), σ. 219-253.

περιοχές αυτές μέσα από μια ανισομερή διαμοίραση του φορολογικού βάρους με βάση το θρήσκευμα. Καθ' όλη τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα, το φαινόμενο της ταύτισης του ραγιά με τον μη μουσουλμάνο υπήκοο εμφανιζόταν με αυξανόμενη συχνότητα. Όταν ξέσπασε η Επανάσταση, η Αυτοκρατορία είχε ήδη μετεξελιχθεί σε ένα κράτος όπου η διαφοροποιητική λειτουργία της θρησκείας διαδραμάτιζε σημαντικότερο ρόλο από τη διάκριση ασκερί/ραγιάς.⁷⁴

Η δεύτερη, λοιπόν, διαίρεση διέκρινε τους Μουσουλμάνους από τους αλλόθρησκους υπηκόους που ονομάζονταν «ντιμμί» (dimmi/ zimmi) ή «ζιμμήδες» κατά την εξελληνισμένη εκδοχή του όρου. Οι τελευταίοι αντλούσαν την ονομασία τους από το θεσμικό πλαίσιο προστασίας και υποτέλειας της Δίμματος (dimma/zimmet: υποχρέωση, χρέος, ευθύνη), ένα σύνολο κανονιστικών διατάξεων που χρονολογείται στα πρώιμα χρόνια του ισλάμ και το οποίο ρύθμιζε τη θέση των μη μουσουλμάνων ως υπηκόων ενός μουσουλμάνου ηγεμόνα, εν είδει συμβολαίου: ο ηγεμόνας (χαλίφης, εμίρης, σουλτάνος κλπ.) εγγυόταν ορισμένες «ελευθερίες»/ «προνόμια» ζωής, θρησκείας και ιδιοκτησίας και οι ζιμμήδες αποδέχονταν να υποτάσσονται σε μια σειρά περιορισμών που εξέφραζαν σε συμβολικό επίπεδο την υποδεέστερη θέση τους ως μη μουσουλμάνων, καθώς και να πληρώνουν έναν ειδικό κεφαλικό φόρο, τον τζίτζιε (cizye), που ήταν και ο παλαιότερος χρηματικός φόρος της αυτοκρατορίας.⁷⁵ Ο φόρος αυτός εμπέδωνε και με υλικούς όρους την υποτέλεια των μη μουσουλμάνων και παρά τις διαφοροποιήσεις του ανάλογα με το χρονικό διάστημα και την περιοχή συνιστούσε, κατά γενική ομολογία, μιαν επαχθή υποχρέωση, ιδίως κατά την περίοδο της

74 Βλ. Γκαρά, Τζεδόπουλος, ό.π., σ. 65-66, 68-69· Λαΐου, Σαρηγιάννης, ό.π., σ. 71. Πρβλ. Inalcik, Quataert (επιμ.), ό.π., σ. 335, 337.

75 Οι διατάξεις της Δίμματος - αν και αγνοούμε κατά πόσο είχαν μόνιμη ή σποραδική εφαρμογή, όπως και το βαθμό που οι τοπικές οθωμανικές αρχές ακολουθούσαν πιστά τον επίσημο κυρίαρχο λόγο που επαναδιατυπωνόταν ανάλογα με την περιοχή και τη χρονική περίοδο - καθόριζαν επακριβώς τα όρια εντός των οποίων η δράση των ζιμμήδων θεωρείτο ανεκτή. Παραδείγματος χάριν, δεν επιτρεπόταν να φέρουν όπλα, να ιππεύουν άλογα, να ζουν σε επιβλητικές οικίες ή να ντύνονται με ακριβά ρούχα, όπως οι μουσουλμάνοι. Σε αδρές γραμμές, οι απαγορεύσεις αφορούσαν την επίδειξη κοινωνικής υπεροχής, καθώς και ζητήματα της λατρευτικής ζωής, όπως λόγου χάριν η απαγόρευση της οικοδόμησης νέων εκκλησιών ή άλλων θρησκευτικών χώρων. Πάντως, παρόλο που οι χριστιανοί ενσωματώθηκαν στο σελτζουκικό κράτος ως ζιμμήδες, δεν εντάχθηκαν αμέσως σε αυτό το ανελαστικό πλαίσιο. Για παράδειγμα, οι χριστιανοί σπαχήδες (έφιπποι τιμαριούχοι) υπήρχαν μέχρι και τη δεκαετία του 1630, ενώ οι αρματολοί (ένοπλα άτοκα σώματα ασφαλείας), στους οποίους και εστιάζουμε, εργάζονταν μέχρι και τον 19^ο αιώνα. Βλ. σχετικά Γκαρά, Τζεδόπουλος, ό.π., σ. 32-35, 41, 54, 57, 69. Πρβλ. Sotiropoulos, Hadjikyriacou, ό.π., σ. 102. Για τον φόρο «τζίτζιε» και γενικότερα για τις εισπράξεις των φόρων που συλλέγονταν σε χρήμα βλ. Inalcik & Quataert (επιμ.), ό.π., σ. 139-141.

κατάκτησης που έπεται της υποχώρησης της οθωμανικής ισχύος στην χριστιανική Ευρώπη.⁷⁶

Πράγματι, έπειτα από την ανακοπή της επεκτατικής ορμής της οθωμανικής αυτοκρατορίας στα τείχη της Βιέννης, το καθεστώς της υποτέλειας αναδιατυπώθηκε με δυσμενέστερους για τους ζιμμήδες όρους, οι οποίοι ανακλώνται στο οικονομικό πεδίο.⁷⁷ Ήδη από τον ύστερο 16^ο αιώνα, στο πλαίσιο της νομισματικής κρίσης που βίωνε ο οθωμανικός κόσμος και υπό την επίδραση των ευρύτερων κοινωνικοπολιτικών και ιδεολογικών εξελίξεων της οθωμανικής «εποχής της ομολογιοποίησης», δρομολογούνταν διαδικασίες από τις οποίες ξεπρόβαλαν οικονομικές και κοινωνικοπολιτικές αντιθέσεις ανάμεσα στους μουσουλμάνους και τους χριστιανούς υπηκόους της αυτοκρατορίας που προοιωνίζονταν την απομάκρυνση από την παλαιότερη, πιο «ανεκτική» παράδοση της αυτοκρατορίας.⁷⁸

Η ανοχή που υπεδείκνυε το Κοράνι στα κατακτημένα γένη της Γραφής, αναδύθηκε κατά τους πρώιμους αιώνες της κατάκτησης της βαλκανικής υπαίθρου ως μια «πολιτική κατευνασμού» (istimalet), δηλαδή ως μια στρατηγική ενθάρρυνσης των τοπικών χριστιανικών ελίτ να αποδεχθούν τη νέα πολιτική πραγματικότητα, και εν συνεχεία αναπτύχθηκε προκειμένου να παράσχει μια αίσθηση αυτοκρατορικής τάξης · συνιστούσε μια πολιτική πρακτική οργάνωσης και διαχείρισης της ποικιλομορφίας των κατακτημένων πληθυσμών της αυτοκρατορίας, μια στρατηγική διασφάλισης της υπακοής και αφοσίωσης τους στο οθωμανικό κράτος και εξασφάλισης των υλικών όρων του «ιερού πολέμου» (γαζά),⁷⁹ ο οποίος ειρήσθω εν παρόδω δεν αποσκοπούσε στην υποχρεωτική μεταστροφή στο ισλάμ, αλλά υπηρετούσε, κατά κύριο λόγο, την επέκταση της κυριαρχίας του.⁸⁰ Το ενδεχόμενο της πλήρους αφομοίωσης της θρησκείας των υποταγμένων θα αναιρούσε, άλλωστε, τους όρους της κατάκτησης. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ν. Θεοτοκάς, «η ανοχή προς τα γένη της Γραφής εξασφάλιζε, μεταξύ άλλων, τους κοινωνικούς όρους απόσπασης υπερπροϊόντος, δηλαδή

76 Βλ. Γκαρά- Τζεδόπουλος, ό.π., 68-69, 155 · Πρβλ. Barkey, K., *Empire of Difference. The Ottomans in Comparative Perspective*, Cambridge University Press, Ηνωμένο Βασίλειο 2008, σ. 125-126 καθώς και Inalcik & Quataert (επιμ.), ό.π., σ. 140, 148.

77 Βλ. Γκαρά - Τζεδόπουλος, ό.π., 185-186. Πρβλ. Σπύρος Ι. Ασδραχάς, «Προϋποθέσεις της Επανάστασης του 1821», *Αυγή*, 26.03.2011. Ανακτήθηκε από <https://enthemata.wordpress.com/2011/03/26/asdrahas/>

78 Βλ. Γκαρά, Τζεδόπουλος, ό.π., σ. 63- 70.

79 Βλ. Barkey, ό.π., σ. 59, 87-88.

80 Βλ. Γκαρά, Τζεδόπουλος, 64-65, 149, 157, 240 · Θεοτοκάς, «Η επανάσταση του έθνους και το ορθόδοξο γένος», ό.π., σ. 19-25 · Barkey, ό.π., σ. 31, 105-106.

τις οικονομικές τουλάχιστον προϋποθέσεις ώστε να καταστεί το Ισλάμ ο έσχατος κυρίαρχος του κόσμου».⁸¹

Η διάθεση για εντονότερα χαραγμένα όρια μεταξύ των θρησκευτικών ομάδων της αυτοκρατορίας διαφαίνεται πιο καθαρά από το 1691,⁸² όταν ο πόλεμος με τους Αψβούργους και τους ομόθησκους συμμάχους τους είχε καταστήσει επιτακτική την ανάγκη της αύξησης της ροής μετρητών στο εξαντλημένο από τους ακατάπαυστους πολέμους του 17^{ου} αιώνα αυτοκρατορικό θησαυροφυλάκιο με την κεντρική διοίκηση να προβαίνει σε δημοσιονομικές μεταρρυθμίσεις που ενέτειναν διαδικασίες μετασχηματισμού των παραδοσιακών δοσιμάτων σε είδος, σε χρηματικούς φόρους.⁸³ Μέσα σε αυτή τη συνθήκη, οι ζιμμήδες είχαν κληθεί συν τοις άλλοις να καταβάλλουν τον φόρο τζίτζιε, ευρύτερα γνωστό ως «χαράτσι», κατά κεφαλή (για κάθε μη μουσουλμάνο άνδρα και αγόρι άνω των 12-14 χρόνων) κι όχι ανά νοικοκυριό, όπως υπολογιζόταν έως τότε, μια ρύθμιση που σε πολλές περιπτώσεις πολλαπλασίασε το φορολογικό άγχος πυροδοτώντας ενδοκοινοτικές συγκρούσεις, καθότι ο εν λόγω φόρος εισπραττόταν από τις κοινότητες ως σύνολο. Μάλιστα, η επιθυμία για απαλλαγή από αυτή την απαχθή ατομική φορολογική υποχρέωση αναφέρεται συχνά στις πηγές ως βασική αιτία των αθρόων κυμάτων εξισλαμισμού που σημειώνονται από τον όψιμο 17^ο αιώνα στις κατά βάση χριστιανικές κοινότητες της βαλκανικής χερσονήσου.⁸⁴

Ωστόσο, όπως μας θυμίζουν τα εσχατολογικά κηρύγματα του Νεκτάριου Τέρπου στις αρχές του «μεταρρυθμιστικού αιώνα», η αύξηση της φορολογίας δεν αποτελεί μοναδικό ερμηνευτικό κλειδί για τους εξισλαμισμούς της εποχής. Ας έχουμε κατά νου ότι στο πλαίσιο της δημοσιονομικής ρύθμισης που μετέτρεψε τη διαδικασία υπολογισμού και είσπραξης του χαρατισιού, οι ζιμμήδες υποχρεώνονταν ακόμη να φέρουν μαζί τους την απόδειξη της καταβολής του φόρου, το λεγόμενο «χαρατσόχαρτο», το οποίο και όφειλαν να επιδεικνύουν στις οθωμανικές αρχές, όταν οι τελευταίες διενεργούσαν ελέγχους. Παράπλευρη επίπτωση της ρύθμισης υπήρξε η καθιέρωση διαδικασιών μονόπλευρων κοινωνικών ελέγχων εις βάρος των μη

81 Θεοτοκάς, ό.π., σ. 24.

82 Βλ. Γκαρά, Τζεδόπουλος, ό.π., σ. 67- 69.

83 Βλ. Inalcik, Quataert, ό.π., σ. 139-141.

84 Ασδραχάς, «Η οικονομία και οι νοοτροπίες: η μαρτυρία του “Χρονικού των Σερρών”, του Νεκτάριου Τέρπου και του Αργύρη Φιλιππίδη», ΚΝΕ-ΕΙΕ, *Τετράδια Εργασίας*, 7 (1984), σ. 89-125. Βλ. Γκαρά, Τζεδόπουλος, ό.π., σ. 69, 185-186 Barkey, ό.π., σ. 125-126. Πρβλ. Sotiropoulos, Hadjikyriacou, ό.π., σ. 103.

μουσουλμάνων, με το χαράτσι να γίνεται σύμβολο κοινωνικής μειονεξίας. Οι διδασκαλίες του Τέρπου, όπως και εκείνες του Κοσμά του Αιτωλού κατά τον ύστερο 18^ο αιώνα, που είχαν ως στόχο τη συγκρότηση εσωστρεφών συλλογικοτήτων, ικανών να αντισταθούν στον πειρασμό του εξισλαμισμού, μας μεταφέρουν ακριβώς αυτή την ένταση γύρω από το ζήτημα της διασύνδεσης του αυξανόμενου φορολογικού βάρους και του προσηλυτισμού στο ισλάμ ως μοχλού κοινωνικής προαγωγής. Κι όπως φαίνεται οι στόχοι των διδαχών των ιεροκηρύκων εκπληρώθηκαν. Η τάση προς την εσωστρέφεια των θρησκευτικών κοινοτήτων οδήγησε στο σχηματισμό ιδιαίτερων και διαφορετικών θεσμικών χώρων για τους μουσουλμάνους, τους εβραίους και τους χριστιανούς, με το πληθυσμό των τελευταίων μάλιστα να διπλασιάζεται στη Βαλκανική κατά το διάστημα 1700-1815. Σε αναφορά με την παρατήρηση αυτή αξίζει κανείς να θυμηθεί ότι στα εσχατολογικά κηρύγματα του Κοσμά του Αιτωλού στο απογοητευμένο από την έκβαση του 1770 χριστιανικό ακροατήριο, το «χαρατσόχαρτο», το κατεξοχήν σύμβολο της υποτέλειας, προβαλλόταν ως τεκμήριο πίστης στον τριαδικό Θεό, ως απόδειξη της αποπληρωμής των αμαρτιών των ατόμων που ανήκαν στο ορθόδοξο Γένος και ως τέτοιο, θεωρείτο ότι εξασφάλιζε στους κοινωνικά κυριαρχούμενους μια θέση στον Παράδεισο.⁸⁵ Ας επαναλάβουμε ότι δεν ήταν σύμφορο για την κοινωνικά κυρίαρχη τάξη να αφομοιώσει πλήρως τη θρησκεία των υποταγμένων.⁸⁶

Στο πλαίσιο εκείνων των θρησκευτικών διδασκαλιών που αντλούσαν τα νοήματά τους από τις προνοιακές θεωρήσεις της οθωμανικής κατάκτησης ως επίγειου συλλογικού καθαρτηρίου - κατά την εξηγητική λογική του προπατορικού αμαρτήματος, η ενοχή που βαρύνει το βίο της χριστιανοσύνης ανακλάται στο πεδίο της φορολογίας. Μέσα σε αυτό το σημασιολογικό σύμπαν, οι φορολογικές επιβαρύνσεις και οι ευτελισμοί της υποτέλειας προβαλλόμενες στις οδύνες του πάσχοντος Χριστού αποκτούσαν νόημα και νομιμοποιούσαν τις σχέσεις κυριαρχίας ως θέλημα Θεού. Οι ενοχοποιημένοι και γι' αυτό κατακτημένοι έπρεπε να υπομείνουν τα δεινά της καθημερινής ζωής,⁸⁷ αποκωδικοποιώντας τις αρχές της προστασίας και

85 Βλ. Γκαρά, Τζεδόπουλος, ό.π., σ. 68-70, 171, 184. Πρβλ. Ασδραχάς, *Οικονομία και Νοοτροπίες*, ό.π., σ. 178.

86 Θεοτοκάς, ό.π., σ. 24.

87 Βλ. Ασδραχάς, ό.π., σ. 178· Τ. ίδ., «Η συλλογική ενοχή» στο *Υπομνήσεις. Ιστορικότροπα σημειώματα*, Θεμέλιο, Αθήνα 2014, σ. 173-177· Θεοτοκάς, ό.π., σ. 24-26· Κιτρομηλίδης, ό.π., σ. 27-28, 169-170.

υποταγής της Δίμμη που πλαισιώναν τη συμβιωτική σχέση των «συμβαλλόμενων» στη μακρά διάρκεια της οθωμανικής κατάκτησης ως «κατ' οικονομίαν αρχές» του θεϊκού σχεδίου για τη σωτηρία του ανθρώπινου γένους. Στην παραβίαση της λογικής των αρχών αυτής της συμβολαιακής σχέσης αναφέρεται και ο Βαρνακιώτης στην εναρκτήρια παράγραφο της προκήρυξης, νομιμοποιώντας με αυτό τον τρόπο την εξέγερση των ορθόδοξων χριστιανών της δυτικής Ρούμελης:

Σᾶς φανερόνω ὅτι ἕως σήμερον ἐπροσπάθησα καθ' ὅλους τοὺς τρόπους διὰ νά φυλάξω ἀπό κάθε ἐνόχλησιν καί κίνδυνον τήν Πατρίδα μας, καί δέν ἄφησα πρᾶγμα, ὅπου δέν ἐπεχείρησα, καί καθὼς νομίζω νά σᾶς εἶναι γνωστόν. Πλήν οἱ ἐχθροί μας βιασμένοι ἀπό τήν καταστροφὴν τῆς τύχης των καί ἀπό τήν φυσικὴν λύσσαν τῆς πρὸς ἡμᾶς κακίας των ἀπεφάσισαν νά ξεθυμάνουν τὰ πείσματα πρὸς ἡμᾶς καί νά χορτάσουν ἀπὸ τό αἷμα μας, καταφρονοῦντες τό ἐτιᾶτι (:υποταγή) μας καί τήν πρὸς αὐτοὺς ἐμπιστοσύνην μας, καθὼς ἀπὸ γράμματα σημερινά ὅπου μᾶς ἔπεσαν εἰς τὰ χέρια, ἐβεβαιώθην, ὅτι ἔστειλαν διὰ πέντε χιλιάδες ἀσκέρι νά ἔλθῃ καί ἡμᾶς νά κατακόψῃ, καί τὰς φαμελίας μας νά σκλαβώσῃ, καί τό τίποτέ μας νά διαρπάσῃ τοῦτο τό ἐβεβαιώθην σωστότατα, καί τό χρέος τῆς πίστεως, δέν μ' ἀφίνουν πλέον νά τό ὑποφέρω, καί ἀπεφάσισα μέ τήν χύσιν τοῦ αἵματός μου νά βεβαιώσω τήν πρὸς τήν πατρίδα ἀγάπην καί ἐλευθερίαν τοῦ γένους μας.

Ο Βαρνακιώτης, λοιπόν, υιοθετεῖ μια ηθική-πολιτική στάση που νομιμοποιεῖται στο πλαίσιο των κληρονομημένων εσχατολογικών εξηγήσεων για την οθωμανική κατάκτηση. Από τις πρώτες κι ὅλας γραμμές ανακοινώνει τους ενδιασμούς που πρόβαλλε για την εισχώρηση στην Επανάσταση, καθώς φαίνεται να συμμερίζεται τη σχέση προστασίας-υποταγής των χριστιανών της δυτικής Ρούμελης με τις οθωμανικές αρχές. Εντούτοις, οι τελευταίες, κατά τα λεγόμενά του, εξ αιτίας της εγγενούς ροπής τους να επιδεικνύουν με τις ενέργειές τους τη θρησκευτική τους προκατάληψη εναντίον των χριστιανών και εξαρτημένες, ὅπως παρουσιάζονται με την τύχη της οθωμανικής αυτοκρατορίας, η οποία φέρεται να οδεύει προς την καταστροφή, παραβίασαν τις αρχές που διέπουν τη συμβολαιακή σχέση τους, μια σχέση που δημιούργησε και διαμόρφωνε στο πέρας του χρόνου ὁ Ἕνας και Μοναδικός Θεός των αποκαλυπτικών θρησκειών.⁸⁸ Στο πλαίσιο αυτό, προαναγγέλλει την συμμετοχή της δυτικής Ρούμελης σε ἓναν πόλεμο, ὁ οποίος θα διεξαχθεῖ με σταυροφορικούς ὁρους (*«Δώσατε πίστιν εἰς τ' ἀδελφικά μου λόγια, καί ὅσοι πιστεύεται τήν ἁγίαν Τριάδα καί τόν τίμιον Σταυρόν, εἰς τόν ὁποῖον ἔξαπλώθη ὁ Ἰησοῦς Χριστός δι' ἡμᾶς, ἐτοιμασθῆτε πάραυτα»*), ενώ για να ἐμψυχώσει το ἀκροατήριό του ἐμφανίζεται ὡς νεομάρτυρας, ὁι ἐνέργειες τοῦ ὁποῖου συμμορφώνονται στις θεϊκές ἐντολές:

88 Βλ. σχετικά Ροζέ Αρνολντέζ «Ἕνας μόνο θεός» στο Fernand Braudel – Georges Duby, *Η Μεσόγειος. Ἀνθρώποι και πολιτισμική κληρονομιά*, μτφρ. Κ. Αντύπας, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1990, σ. 9-39.

τό χρέος τῆς πίστεως, δέν μὲ ἀφίνουν πλέον νά τό ὑποφέρω, καί ἀπεφάσισα μέ τήν χύσιν τοῦ αἱματός μου νά βεβαιώσω τήν πρός τήν πατρίδα ἀγάπην καί ἐλευθερίαν τοῦ γένους μας [...] Δέν πιστεύω κἀνένας ν' ἀψυχήσῃ τόν ἑαυτόν του, ὅταν βλέπῃ ἐμέ τόν ἴδιον ἀρχηγόν Σας εἰς τόν κίνδυνον, ὅπου διά τήν ἰδικήν Σας ἐλευθερίαν, ἀφιερώνω τήν ζωήν μου εἰς τήν θεϊκὴν θέλησιν.

Ἡ «ἐλευθερία» μοιάζει ἐδῶ με κάτι τι που χαρίζεται · με ἓνα «εἶδος δώρου», που θα προσφέρει ὁ τοπικός ηγέτης στον πληθυσμό του θυσιάζοντας τὴ δική του ζωή.⁸⁹ Ὅπως ὁ Χριστός ἐμφανίστηκε σαν Υἱὸς Ἀνθρώπου ὄχι στήν ἀρχὴ τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητας, ἀλλὰ στο «πλήρωμα τοῦ χρόνου» γιὰ νὰ τὴν ἐξαγοράσῃ ἀπὸ τὸ προπατορικὸ ἀμάρτημα,⁹⁰ ἔτσι καὶ ἐκεῖνος μοιάζει νὰ δηλώνει τὴ δυναμικὴ του συμπαράσταση σὲ μια στιγμή, ὅπου ὁ χρόνος ψαύει τὴν αἰωνιότητα · «τὴ φευγαλαία στιγμή τῆς ρήξης».⁹¹ Ὁ λόγος τοῦ ἀκολουθεῖ ἐκδήλα μια μεσσιανικὴ τονικὴ, ἡ ὁποία κορυφώνεται τρόπον τινά στο ἔτος Α΄, ἔτος που παραπέμπει εὐθέως στο ἔτος γέννησης τοῦ Χριστοῦ.

Ὁ ἴδιος, λοιπόν, δὲν παρουσιάζεται νὰ ἐκτελεῖ αὐτόβουλα ἓνα πολιτικὸ σχέδιο, οὔτε θεμελιώνει τὴν ἐμπλοκὴ τοῦ στον πόλεμο σὲ ἀρχές βάσει τῶν ὁποίων συγκροτεῖται τὸ ἔθνος ὡς πολιτικὸ ὑποκείμενο,⁹² δὶχως αὐτό νὰ σημαίνει ὅτι δὲν διακρίνει κανεὶς ἓνα ἐθνικὸ χρώμα στο λόγο του. Ἡ ἐπὶ κλήση τοῦ σπουδαίου «ἐλληνικοῦ ονόματος» τὸ ὁποῖο θα τιμήσουν ὅσοι ὀπλιστοῦν με θάρρος, ἀλλὰ καὶ κυριολεκτικὰ, μετέχοντας σὲ αὐτὸν τὸν πόλεμο, ὑποδεικνύει ἓνα δρόμο στον ὁποῖο συναρτάται τρόπον τινά τὸ «ἀνυπότακτο φρόνημα τοῦ ἐνοπλοῦ ραγιά» με τὴν «πολιτικὴ δέσμευση τοῦ πατριώτη» στήν ἀξία τῆς ἐλευθερίας - ἓνα δρόμο

89 Βλ. σχετικὰ Θεοτοκάς, ὁ.π., σ. 40-45. Πρὸς τὴν σημείωση τοῦ Λέκκα: «Ὅπως καὶ οἱ θρησκείες ἀπὸ τοὺς πιστοὺς τοὺς, ἔτσι καὶ οἱ ιδεολογίες ἔχουν ἀπαιτήσεις ἀπὸ τοὺς ὁπαδοὺς τοὺς, ὄχι ἀπλὰ γιὰ συμμόρφωση ἀλλὰ καὶ γιὰ θυσίες. Ὡστόσο, ἡ παρακίνηση γιὰ αὐτοθυσία ἔχει ἄλλον χαρακτήρα σὲ δύο περιπτώσεις. Στὴ θρησκεία τροφοδοτεῖται ἀπὸ τὴν ὑπόσχεση τῆς ἀνταμοιβῆς στὴν μετὰ θάνατον ζωὴ, ἀλλὰ στὴν ιδεολογία τὸ κοσμικὸ περιεχόμενο δὲν ἐπιτρέπει τέτοιου εἶδους παραμυθίες. Οἱ ἀπαιτήσεις τῆς ἀνταπάρνησης εἶναι λοιπόν διαφορετικές: ἡ ἄμεση πολιτικὴ τῆς ιδεολογίας ἐμπνέει καὶ ἐξευγενίζει με τὸν δικὸ τῆς τρόπο». Λέκκας, *Αφαίρεση καὶ Εμπειρία*, ὁ.π., σ. 21.

90 «Ὁ μόνος ἀθῶος που θλιβόταν γιὰ τὴν ἀμαρτία ἦταν ὁ Χριστός, ἀλλὰ δὲ θλιβόταν γι' αὐτὴν σαν ἓνα πεπρωμένο μέσα στο ὁποῖο ἔπρεπε νὰ βρεθῇ, παρὰ σαν ἄνθρωπος που διάλεξε ἐλεύθερα νὰ σηκώσῃ ὅλες τὶς ἀμαρτίες τοῦ κόσμου καὶ νὰ ὑποφέρει τὴν τιμωρία γι' αὐτές» Σόρεν Κίρκεγκαρντ, *Ἡ ἐννοία τῆς ἀγωνίας*, μτφρ. Γ. Τζαβάρας, Δωδώνη, Αθήνα 2013, σ. 49.

91 Πρὸς τὴν Θεοτοκάς, ὁ.π., σ. 41. Κίρκεγκαρντ, ὁ.π., σ. 106.

92 Βλ. σχετικὰ Ροτζώκος, ὁ.π., σ. 223-240.

αποδέσμευσης από την παράδοση,⁹³ ο οποίος ωστόσο δεν μπορεί παρά να διαμορφωθεί μέσα στην ίδια τη συνθήκη του πολέμου της Ανεξαρτησίας.⁹⁴

93 Όπως σημειώνει ο Π. Πιζάνιας «όλες οι εδραίες ένοπλες αριστοκρατίες όπως οι αρματολοί, οι Σουλιώτες και οι Μανιάτες είχαν διαμορφώσει ένα εδραίο φρόνημα ανυπακοής και περιοδικής ένοπλης ανταρσίας [...] Ο δρόμος για την είσοδό τους στη νεωτερική μορφή ελευθερίας ήταν ακριβώς αυτά τα ιστορικά χαρακτηριστικά τους τα οποία συνοψίζονται στην ανυπακοή και την ένοπλη ανταρσία, στην αντίσταση». Πέτρος Θ. Πιζάνιας, *Η ελληνική επανάσταση 1821-1830*, Εστία, Αθήνα 2021, σ. 79.

94 Βλ. Τζάκης, *Η μεταστροφή του Καραϊσκάκη*, ό.π., σ. 201-232, όπου ο πόλεμος αντιμετωπίζεται ως καταλύτης για τη μεταστροφή του αντάρτη.

Κεφάλαιο Δεύτερο

«Ανὴρ με σημασία, βαρύτητα και σύνεση»: μια ιδιαίτερη μορφή «κεφαλαίου»

Στο προηγούμενο κεφάλαιο, είδαμε ότι ο Βαρνακιώτης παρότι κήρυξε την Επανάσταση στη δυτική Ρούμελη, το νεωτερικό εθνικό πρόταγμα ήταν ακόμη θολό στο λογισμό του. Κι αυτή η θαμπή εικόνα για το πολιτικό σχέδιο της ελληνικής Επανάστασης, όπως και οι δισταγμοί που πρόβαλλε για την συμμετοχή του σε αυτό μας εγκλιματίζουν στην ατμόσφαιρα που επικρατεί την πρώτη διετία του πολέμου στο χώρο της δυτικής Ρούμελης και της Ηπείρου, όπου τέμνονται διακριτά πολιτικά σχέδια με διαφορετικές δομικές συνισταμένες και συγκυριακές βλέψεις. Πρόκειται για μια στιγμή γενικευμένου πολέμου στις ορεινές επαρχίες των δυτικών Βαλκανίων στη δίνη του οποίου διαπλέκονται τα ασύμβατα μεταξύ τους σχέδια της εθνικής επανάστασης, της πολεμικής σύρραξης του Αλή Πασά με την Πύλη που μαίνεται από το 1820, καθώς και των τοπικών εξεγέρσεων, οι οποίες ξεσπούν στο πλαίσιο αυτής της γενικευμένης πολεμικής αναστάτωσης και εγγράφονται στη λογική του αρματολισμού.⁹⁵

Μέσα σε αυτό το συγκεχυμένο πεδίο, το οποίο υπόκειται σε συνεχείς μεταβολές, μπορούμε αφετηριακά να διακρίνουμε ότι ο Βαρνακιώτης ως φορέας ενός ιδιαίτερου «κεφαλαίου» είχε τη δυνατότητα να παρεμβαίνει και να επενδύει στις διαφορετικές πολιτικές προοπτικές της Επανάστασης και της απόσχισης του Αλή Πασά από την Πύλη, με την πρώτη να φαντάζει περισσότερο κερδοφόρα. Άλλωστε, αναγνωρίζοντας την αξία αυτού του κεφαλαίου, τα στελέχη της Φιλικής Εταιρείας του είχαν αναθέσει στο πολεμικό συμβούλιο που οργάνωσαν εν όψει της Επανάστασης στην Αγία Μαύρα τον Ιανουάριο του 1821 την αρχηγία του ένοπλου δυναμικού της δυτικής Ρούμελης. Εμπειροπόλεμος, εύπορος, με το κύρος ενός πρωτοκαπετάνιου και το εύρος επιρροής που ασκούσε στα αρματολικά δίκτυα και στον πληθυσμό, ο Βαρνακιώτης μπορούσε να ξεσηκώσει τις επαρχίες και να σηκώσει το βάρος του πολέμου.⁹⁶ Όπως σημειώνει ο Κάρπος Παπαδόπουλος «ο Γεώργιος Βαρνακιώτης,

95 Βλ. Τζάκης, *Η μεταστροφή του Καραϊσκάκη*, ό.π., σ. 52-8.

96 Βλ. Πιζάνιας, *Η ελληνική επανάσταση 1821-1830*, ό.π., σ. 157-8.

*ὅστις καὶ Νικολοῦ ἐπωνομάζετο, (α) ἀνὴρ μέ σημασίαν, βαρύτητα καὶ σύνεσιν, ἅπαντες αὐτόν ἐνατένισαν, διότι, ὡς ἰσχυρότερος πάντων τοῦ Δυτικοῦ τμήματος, ἐκ τῆς θελήσεως αὐτοῦ ἐξηρτᾶτο ἡ ἔναρξις τοῦ ἀγῶνος».*⁹⁷

Ἡ «θέληση» αὐτὴ γιὰ τὴν ὁποία κάνει λόγο ὁ ἱστορικός τοῦ Αγώνα, εἴτε ὡς βούληση- ἐπιθυμία, εἴτε ὡς δράση ἐξουσίας ἦταν τρόπον τινὰ ἐγγεγραμμένη στὴν ἱστορία τῶν ἀρματολῶν, ποὺ με τὶς συνεχεῖς τοὺς ἐξεγέρσεις δῆλωναν κατ' ἐπανάληψη τὴν ἀντίδραση τοὺς στο καθεστῶς, προκαλώντας τὴν «αὐτοκρατορικὴ οργή». Στὴν ἴδια, ὁμως, ἱστορία ἀνήκε καὶ ὁ μηχανισμός μέσω τοῦ ὁποίου ἀποκτούσαν καὶ ἀναπαρήγαγαν τὴ θέση τοὺς, ὁ ὁποῖος παγίωνε τὴν ἐξέγερση ὡς διαδικασία ποὺ κατέληγε «μετ' εὐχαριστίας» στὴν ὑποταγή. Γιὰ τὴν ἀκρίβεια, ἡ ὑποταγή στὴν ἀλλόθρησκη ἐξουσία ἦταν προϋπόθεση γιὰ νὰ λάβει κανεὶς τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀρματολῶ. ⁹⁸ Ἡ ἱστορία τοῦ Βαρνακιώτη ἐξελισσόμενη μέσα στὸν κόσμο τοῦ Γένους καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας, ⁹⁹ ἀποτελεῖ μιὰν ἀτομικὴ ἐκφραση τῆς συλλογικῆς ἱστορίας τῶν ἀρματολῶν - μιᾶς ἱστορίας, με τὰ λόγια τοῦ Ν. Κοταρίδη, «*τῆς δοκιμασίας τῶν οργανωτικῶν ἀρχῶν τῆς κατάκτησης καὶ κυρίως τῆς ἀρχῆς τῆς θρησκευτικῆς διαφορᾶς, ἰδιαίτερα σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν ἐξοπλισμό, τὴ φορολογία/λεηλασία καὶ τὴν ἀσκηση κυριαρχικῶν ἀρμοδιοτήτων*».¹⁰⁰

Γεννημένος μέσα σὲ αὐτὸ τὸ «παιχνίδι» τῆς ἐξέγερσης καὶ ὑποταγῆς, ὁ Βαρνακιώτης εἶχε ἀφομοιώσει τὶς ἀρχές τοῦ, ἀρχές ποὺ καθόριζαν καὶ τὶς μορφές τῆς δράσης τοῦ σὲ σχέση πάντα με τὸ πλαίσιο ποὺ λειτουργοῦσαν.¹⁰¹ Μεγαλωμένος σὲ μιὰ παραδοσιακὴ μεσογειακὴ κοινωνία, ὅπου ὁ πατέρας- ἀρχηγός τῆς οἰκογένειας εἶναι ἐκπρόσωπος τοῦ πολιτικοῦ καὶ ἠθικοῦ γίνεσθαι καὶ τὰ μέλη τῆς οφείλουν νὰ ἐπιδεικνύουν σεβασμὸ στο πρόσωπό τοῦ ὑποτασσόμενα στὶς ἐπιταγές τοῦ,¹⁰² γαλουχημένος δηλαδὴ με ἀξίες ποὺ συντάσσονται με τὸ προσαρμοσμένο στα δεδομένα τῆς οθωμανικῆς κατάκτησης πολιτικὸ πρότυπο τῆς χριστιανικῆς μοναρχίας,¹⁰³ καὶ

⁹⁷ Παπαδόπουλος, *Τὰ κατὰ Γ. Βαρνακιώτην καὶ ἀνάκτησις τοῦ Μεσολογγίου*, ὁ.π., σ. 6.

⁹⁸ Βλ. σχετικὰ Νίκος Γ. Κοταρίδης, *Παραδοσιακὴ Ἐπανάσταση καὶ Εἰκοσιένα*, Πλέθρον, Αθήνα 1993, 21-90.

⁹⁹ Πρβλ. Νίκος Κοταρίδης, «Προνοιακὸ Σχέδιο καὶ Ἐπανάσταση» στο *Περὶ τῆς ἐπαναστάσεως τῶν λεγόμενων ἐλλήνων. Ἡ μαρτυρία τοῦ ιερομόναχου Γεράσιμου (1836)*, Opportuna, Πάτρα 2017, σ. 239-291.

¹⁰⁰ Νίκος Γ. Κοταρίδης, *Παραδοσιακὴ Ἐπανάσταση καὶ Εἰκοσιένα*, ὁ.π., σ. 90.

¹⁰¹ Πρβλ. Pierre Bourdieu, *In Other Words: Essays Towards a Reflexive Sociology*, μτφρ. Μ. Adamson, Stanford University Press, Καλιφόρνια 1990, σ. 108-109, 113-114.

¹⁰² Πρβλ. Braudel, Duby, ὁ.π., σ. 80.

¹⁰³ Βλ. σχετικὰ Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμός[...]*, ὁ.π., σ. 21-42. Πρβλ. τὴν ἐπιταγὴ τοῦ Αποστόλου Παύλου «πάσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω» (Πρὸς Ρωμαίους 13, 1) ποὺ

θεσμοποιούνται μέσω του αρματολισμού, ο ιστορικός πρωταγωνιστής της παρούσας μελέτης είχε εκπαιδευτεί μέσω της οικογένειάς του, της πρωταρχικής ομάδας που υποχρεώνει το άτομο-παιδί να βιώνει την εξουσία των άλλων, σε μορφές και κανόνες εξουσιαστικών αρχών που συμβαδίζουν με τη λογική του συστήματος της κατάκτησης. Κληρονόμος των απαιτήσεων και των υποχρεώσεων, όπως και των αρετών και των δυνάμεων του πατέρα-αρχηγού της οικογενειακής-αρματολικής ομάδας, όπως μαρτυρεί ενδεχομένως το όνομά του,¹⁰⁴ ο Γεωργάκης Νικολού στη στροφή του 19^{ου} αιώνα, θα διαδεχθεί τον πατέρα του στο αρματολίκι τους στο Ξηρόμερο.¹⁰⁵

Ας έχουμε κατά νου ότι στις πολεμικές κοινωνίες της Ρούμελης, ο εξοπλισμός του παιδιού αναγνωρίζεται ως σημείο ενηλικίωσης, με την διαδοχή στο αρματολίκι να επιβεβαιώνει την ικανότητα του γιου να αναλάβει την πατρογονική περιουσία,¹⁰⁶ και σε μεγαλύτερη κλίμακα την ικανότητά του να διέλθει τη γραμμή του καθεστώτος.¹⁰⁷ Εν προκειμένω, η «περίοδος ενηλικίωσης» του Βαρνακιώτη συμπίπτει με την εποχή της ανόδου της κυριαρχίας του Αλή Πασά στη Ρούμελη, κατά την οποία αλλάζει και η φυσιογνωμία του αρματολισμού.¹⁰⁸ Δίχως, λοιπόν, την αναφορά στο χρόνο που γίνεται

ανακαλείται στον εκκλησιαστικό λόγο για να νομιμοποιήσει την οθωμανική εξουσία. Βλ. ακόμη Νίκος Θεοτοκάς, «Η επανάσταση του έθνους και το ορθόδοξο γένος», ό.π., σ. 11-57 καθώς και Νίκος Κοταρίδης, «Προνοιακό Σχέδιο και Επανάσταση», ό.π., σ. 239-291.

104 Το πατρώνυμο δε δηλώνει τον «συμβολικό πατέρα», ενώ όπως αναφέρει ο Μπουρνιέ το κύριο όνομα δεν είναι περιγραφικό, παρά μάλλον ένας «άκαμπτος δείκτης» ενός συνόλου βιολογικών και κοινωνικών ιδιοτήτων σε σταθερή αλλαγή. Βλ. Pierre Bourdieu, «L'illusion biographique», *Actes de la recherche en sciences social*, αρ. 62-63 (1986), 69-72. Ωστόσο, στην προκειμένη περίπτωση η συγχώνευση του πατρωνύμου στο κύριο όνομα του ιστορικού προσώπου μας υποδεικνύει ένα δρόμο για το πώς αφομοιώνει τη βιογραφία της οικογένειάς του, στην ιστορική συνάφεια που έζησε. Όπως διαβάζουμε στη «Μεσόγειο», στις παραδοσιακές κοινωνίες «κανένα άτομο δεν είναι ιστορικό υποκείμενο εκτός κι αν σχετίζεται με μια οικογενειακή κοινότητα [...]». Κατά μια έννοια, η ιστορία ως συλλογικό γεγονός δημιουργείται μέσω από το επιμέρους έργο της οικογένειας». Braudel, Duby, ό.π., σ. 80.

105 Βλ. σχετικά Φυσεντζίδης, *Ανέκδοτοι αυτόγραφοι έπιστολαί*, ό.π., σ. 218.

106 Βλ. Διονύσης Τζάκης, *Αρματολισμός, συγγενικά δίκτυα και εθνικό κράτος. Οι ορεινές επαρχίες της Άρτας στο πρώτο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 1997, σ. 95-97. Νομίζουμε ότι έχει ενδιαφέρον να δει κανείς τον εξοπλισμό των χριστιανών ως ταμπού · ως πανάρχαια απαγόρευση, που επιβάλλεται εξωτερικά από την οθωμανική εξουσία, έχοντας κατά νου το μύθο της πρωτόγονης ορδής. Σύμφωνα με τον μύθο, κατά τον οποίο ένα μονάχα ενήλικο αρσενικό μπορούσε να υφίσταται στην ορδή, οι γιοι εξεγέρθηκαν ενάντια στον πατέρα, τον καταβρόχθισαν και κατακλύστηκαν με αισθήματα ενοχής, ευθύνης και ανάγκης για εξαγνισμό. Έτσι γεννήθηκε το χάρισμα του τοτέμ, το οποίο ενσωματώνει τις δυνάμεις του πατέρα-ηγέτη της ορδής, υπενθυμίζοντας ότι η εξουσία του πατέρα, ακόμη και μετά την εξαφάνισή της ύπαρξής του διατηρείται σε θρησκευτικό επίπεδο. Βλ. σχετικά David Stafford-Clark, *Τι είπε πραγματικά ο Φρόντ*, μτφρ. Δ. Κωστελένος, Γλάρος Αθήνα 1980, σ. 216.

107 Βλ. Ν. Γ. Κοταρίδης, «Ο κλεφταρματολός που, αν και κατακτημένος, εξοπλίστηκε και λεηλατεί όπως αρμόζει σε κατακτητές: Μια τοπολογία του αρματολισμού» στο τ. ιδ., *Παραδοσιακή Επανάσταση και Εικοσιένα*, Πλέθρον, Αθήνα 1993, σ. 21-90.

108 Πρβλ. Τσιάμαλος, *Κοινωνική και επαναστατική συνείδηση των ενόπλων της Ρούμελης στην επανάσταση του 1821*, ό.π., σ. 32-34, 286.

«άνδρας», όπως μας μεταφέρει ο ιστορικός του Αγώνα, με «σημασία», «βαρύτητα» και «σύνεση»,¹⁰⁹ δίχως δηλαδή να αποτυπωθεί η «εμπειρία» του Αλή Πασά - η ιστορική συνάφεια μέσα στην οποία δοκιμάζεται και μεταμορφώνεται η αξία του οικογενειακού-πολιτισμικού του κεφαλαίου, που συνυφαίνεται με οικονομικά προνόμια, και μάλιστα σε ένα οικονομικό σύμπαν που κυριαρχείται από τον αναγκαστικό εκχρηματισμό,¹¹⁰ φαντάζει αδύνατο να φτιάξουμε μια υπόθεση σχετική με την επένδυσή του στην Επανάσταση. Ως εκ τούτου, στο πρώτο μέρος του κεφαλαίου θα επιχειρήσουμε, αφενός να αναγνωρίσουμε την αξία αυτού του κεφαλαίου, που είχε συγκροτηθεί με οικονομικές στρατηγικές που διέπουν τη λογική του αρματολισμού, κι αφετέρου να ανασυγκροτήσουμε την ιδιαίτερη μορφή που είχε λάβει κατά την περίοδο της εμβάθυνσης της κυριαρχίας του Αλή Πασά στη Ρούμελη.

Όπως είναι γνωστό, ο Πασάς των Ιωαννίνων υπερέβη κατά πολύ τα όρια δράσης ενός περιφερειακού διοικητή της αυτοκρατορίας. Η από καιρό σοβούσα κρίση στη σχέση του με το Σουλτάνο που ξέσπασε το 1820 δημιούργησε ένα πρόσφορο έδαφος για γίνει πράξη η ελληνική επαναστατική ρητορική.¹¹¹ Το καλοκαίρι του 1820 η προέλαση των σουλτανικών στρατευμάτων προς τα Ιωάννινα, το κέντρο ισχύος του Πασά επρόκειτο να εγκαινιάσει μια αιματηρή δεκαετία, η οποία έμελλε να χαραχθεί ανεξίτηλα στις σελίδες της νεότερης ευρωπαϊκής ιστορίας. Πολλαπλώς συναρθρωμένη με τη ρήξη του Αλή Πασά με την Πύλη,¹¹² η ελληνική επανάσταση συνιστά το πρώτο ρήγμα στο «χιλιόχρονο βασίλειο του Σουλτάνου»·¹¹³ την «ευρωπαϊκότερη στιγμή», με τα λόγια του Ασδραχά, «της νεοελληνικής ιστορίας».¹¹⁴ Το ίδιο το επαναστατικό υποκείμενο το δήλωνε στη διακήρυξη με την οποία ολοκληρώθηκαν οι εργασίες της πρώτης Εθνοσυνέλευσης. Η νέα συλλογικότητα, που

109 Παπαδόπουλος, *Τα κατά Γ. Βαρνακιώτην και ανάκτησις του Μεσολογγίου*, ό.π., σ. 6.

110 Για μια ανάλυση των οικονομικών συνθηκών της εποχής στην οποία εστιάζουμε βλ. Σπύρος Ι. Ασδραχάς, *Ελληνική Κοινωνία και Οικονομία, ιη' και ιθ' αιώ.* Ερμής, Αθήνα 2010.

111 Βλ. Kathrine-Elisabeth Fleming, *Αλή Πασάς: ο Μουσουλμάνος Βοναπάρτης*, μτφρ. Β. Κουρή, Οδυσσέας, Αθήνα 2000, σ. 19, 22, 58-59.

112 Τζάκης, *Η μεταστροφή του Καραϊσκάκη*, ό.π., σ. 51.

113 Νίκος Κοταρίδης, *Περί της επανάστασεως των λεγόμενων ελλήνων [...]*, ό.π., σ. 13. Πιο αναλυτικά για τους τρόπους με τους οποίους οι εθνικές ιδέες διαρρηγνύουν τις παραδοσιακές νοητικές δομές βλ. Θεοτοκάς, «Η επανάσταση του έθνους και το ορθόδοξο γένος [...], ό.π. σ. 11-57.

114 Σπύρος Ι. Ασδραχάς, «Το "παράδοξο" μιας απουσίας», *Κυριακάτικη Αυγή*, Ενθέματα, 25.3.2001. Στην ίδια κατεύθυνση βλ. Νίκος Θεοτοκάς, «Η οικονομική δυναμική μιας εθνικής επανάστασης», *Η Αυγή*, 25.3.2009· Νίκος Θεοτοκάς, Νίκος Κοταρίδης «Οι θεσμοί οθωμανικής κυριαρχίας και η Ελληνική Επανάσταση» στο Πέτρος Πιζάνιας (επιμ.-εις), *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821. Ένα ευρωπαϊκό γεγονός*, ό.π., σ. 334-342· P. E. Lekkas «The Greek War of Independence from the Perspective of Historical Sociology», *The Historical Review*, 2, 2005, 161-183.

διακήρυττε και, ταυτόχρονα, πραγμάτωνε την πολιτική της αυτοδιάθεση στην Πιάδα της Επιδάου το 1822, προσαρμόζοντας την εικόνα της στον καθρέπτη της Δύσης, κατάφερε να νομιμοποιήσει την ύπαρξή της, να εξασφαλίσει διεθνή αναγνώριση και, τελικά, να επιτύχει τη συγκρότηση ανεξάρτητου ελληνικού κράτους.¹¹⁵

Η σχισματική προοπτική της Επανάστασης δεν ήταν όμως εξ αρχής δεδομένη για όλους. Ακόμη και μέχρι το τέλος του Αγώνα, το υποκείμενο που κλήθηκε να πραγματώσει το αίτημα της εθνικής ελευθερίας δεν ήταν ενιαίο, ούτε σταθερά προσανατολισμένο προς την Ανεξαρτησία.¹¹⁶ Πολλώ δε μάλλον στην αρχή του, και ιδίως στις εξεγερθείσες περιοχές της Ρούμελης, όπου η πιθανότητα της κατίσχυσης των σουλτανικών στρατευμάτων συνιστούσε ζωντανή απειλή για τοπικές ομάδες ισχύος, που στο πλαίσιο της κατάκτησης διέθεταν διαφορετικές δυνατότητες για την αναπαραγωγή της δύναμής τους και θεμελιώναν τους εξουσιαστικούς ρόλους τους με διαφορετικές στρατηγικές.¹¹⁷

Όπως είδαμε προηγουμένως, ο Βαρνακιώτης παρότι κήρυξε την Επανάσταση στον τόπο του, δεν συμμεριζόταν ακόμη το εθνικό φρόνημα. Άργησε - σε σχέση πάντα με τις εξελίξεις στην Πελοπόννησο και την ανατολική Ρούμελη - να δώσει το έναυσμα του Αγώνα στη δυτική Ρούμελη,¹¹⁸ καθώς όπως ο ίδιος αναφέρει στην τοπική προκήρυξη, προτεραιότητά του ήταν η διαφύλαξη της «πατρίδας», με τη στενή έννοια της περιφέρειας.¹¹⁹ Στο δεύτερο μέρος του κεφαλαίου, θα δούμε ότι σχεδόν ταυτόχρονα με την είσοδο του στον Αγώνα της Ανεξαρτησίας, προσχωρεί στη διεθνοτική- διαθρησκευτική συμμαχία που σφυρηλατείται ανάμεσα σε διαφορετικές

115 Ροτζώκος,», ό.π., ιδίως σ. 236-7.

116 Βλ. Κοταρίδης, *Περί της επαναστάσεως των λεγόμενων ελλήνων*, ό.π., σ. 11-12. Πρβλ. Ασδραχάς, «Το "παράδοξο" μιας απουσίας», ό.π., καθώς και Πέτρος Πιζάνιας «Από ραγιάς Έλληνας πολίτης. Διαφωτισμός και Επανάσταση 1750-1832», Εισαγωγή στο *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821. Ένα ευρωπαϊκό γεγονός*, ό.π., 13-78.

117 Βλ. Μανώλης Φανουράκης, «Η "ελληνοαλβανική συμμαχία" του 1821», *Δοκίμης*, 8 (1999), 127-156, ιδίως σ. 132-134.

118 Η ίδια η γεωγραφική θέση της Ακαρνανίας που ενέτεινε την ανασφάλεια και το φόβο των κατοίκων, λόγω της γειτνίασης με τα ισχυρά οθωμανικά κέντρα, η παρακμή του Μεσολογγίου ως ναυτικού κέντρου μετά τα Ορλωφικά και κατ' επέκταση η δυσκολία επικοινωνίας με την Πελοπόννησο, την έδρα των επαναστατικών διεργασιών, αλλά και η δυσπιστία του προς τη θετική έκβαση της Επανάστασης, λόγω του ατυχούς εγχειρήματος της προάσπισης της Πάτρας και της ήττας στην Αλαμάνα τον Απρίλιο του 1821, σε συνδυασμό με την αρματολική νοοτροπία αυτοπροστασίας συγκαταλέγονται, συνήθως, στους κύριους παράγοντες της ανάσχεσης της επαναστατικής του δραστηριότητας. Βλ. Markos Karasarinis «Roumeli» στο *The Greek Revolution: A Critical Dictionary*, ό.π., σ. 297-314, ιδίως σ. 302.

119 Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει στην εναρκτήρια φράση της επαναστατικής προκήρυξης της δυτικής Ρούμελης: «Σὰς φανερόνῳ ὅτι ἕως σήμερον ἐπροσπάθησα καθ' ὅλους τοὺς τρόπους διὰ νὰ φυλάζω ἀπὸ κάθε ἐνόχλησιν καὶ κίνδυνον τὴν Πατρίδα μας, καὶ δὲν ἄφησα πρᾶγμα, ὅπου δὲν ἐπεχείρησα, καὶ καθὼς νομίζω νὰ σὰς εἶναι γνωστόν». Φυσεντζίδης, *Ανέκδοτοι αὐτόγραφοι ἐπιστολαί*, ό.π., σ. 264.

τοπικές δυνάμεις που δρούσαν στον χώρο ελέγχου και κυριαρχίας του Αλή, με σκοπό να διασφαλίσει τους όρους ύπαρξης του ανθρώπινου και παραγωγικού δυναμικού του τόπου του, που ήταν συνάμα και η βάση της εξουσίας του. Η ίδια έγνοια φαίνεται πως κατατρώγει το λογισμό του κι όταν η εν λόγω συμμαχία που επισφραγίστηκε με συνθήκη τον Σεπτέμβριο του 1821 και καταγράφηκε ως «ελληνοαλβανική συμμαχία» ή και ως «ελληνοαλβανική συνθήκη», θα διαρραγεί στα τέλη του 1821.¹²⁰

Ως μέλος της αναφερθείσας συμμαχίας είχε καταφέρει να διατηρήσει τμήμα της περιφέρειας του, που διεκδικούσε ο αρματολός της Βόνιτσας, Γιώργος Τσόγκας. Παρόμοιες μέριμνες συνόδευαν και τη συμμετοχή του στις διεργασίες που οδήγησαν στη συγκρότηση της Γερουσίας της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος, καθώς προκειμένου να συναινέσει στη συγκρότηση και την ύπαρξη του νέου θεσμικού οργάνου, του παραχωρήθηκαν ιδιαίτερα προνόμια τα οποία επιβεβαίωναν την πρωτεύουσα θέση, που κατείχε και προεπαναστατικά στον τόπο του.¹²¹ Τη συμμετοχή του στις πολιτικές διαδικασίες φαίνεται ότι πλαισιώνει η προτεραιότητα που απέδιδε στη διασφάλιση και τη διεύρυνση εξουσιών για τον εαυτό του και την οικογένειά του.¹²² Στο πλαίσιο αυτό, θα μπορούσαμε να δούμε ότι ήθελε να διαιωνίσει τον ηγετικό του ρόλο στη δυτική Ρούμελη και να δοκιμάσουμε την υπόθεση ότι τα πρώτα χρόνια του Αγώνα, ο Γεωργάκης Νικολού «δρούσε ως έκφραση της οικογένειάς του».¹²³

Στις αρχές του 1822, θα κληθεί να πληρώσει την κενή θέση του νέου συστήματος κυριαρχίας, που διαμορφώνεται στη δυτική Ρούμελη υπό τις συντονιστικές ενέργειες του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου. Τον Φεβρουάριο του 1822 θα διοριστεί Στρατηγός της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος,¹²⁴ αλλ' όμως ο νέος του ρόλος δεν φαίνεται να του παρείχε ικανό προσανατολισμό δράσης. Ο τρόπος με τον οποίο εξ αρχής σχετίζεται με την Διοίκηση είναι ένας οικείος, εμπεδωμένος μέσα στο σύστημα της οθωμανικής κατάκτησης, με τον οποίο εξασφάλιζε προνόμια και ευκαιρίες προαγωγής στην κοινωνική πυραμίδα της κατακτημένης κοινωνίας. Θα μπορούσαμε ίσως να δούμε ότι στην απόφαση του να αναλάβει την αρχηγία των στρατιωτικών δυνάμεων δρουν τα αντικρίσματα μιας αυστηρά ιεραρχημένης κοινωνίας, τα μέλη της

120 Βλ. Τζάκης, *Η μεταστροφή του Καραϊσκάκη*, ό.π., σ. 58-59, και Φανουράκης, «Η “ελληνοαλβανική συμμαχία” του 1821», ό.π., σ. 127-156.

121 Βλ. σχετικά Τζάκης, ό.π., σ. 59, 77-80.

122 Βλ. Τζάκης, ό.π., σ. 78. Πρβλ. Φυσεντζίδης, ό.π., σ. 127-128.

123 Πρβλ. Braudel, Duby, ό.π., σ. 78-79.

124 Φυσεντζίδης, ό.π., σ. 120-121.

οποίας διαπραγματεύονται την κοινωνική τους θέση τους σε αναφορά προς ένα «κράτος χορηγό».¹²⁵ Με λόγια απλά, θα λέγαμε ότι ο Βαρνακιώτης κάνει τη δουλειά του, έτσι όπως είχε εκπαιδευτεί να λειτουργεί μέσα στο σύστημα της κατάκτησης. Στο διορισμό του στη θέση του Στρατηγού ανακλώνται και οι ευθύνες και τα καθήκοντα που επωμίζεται ως αρχηγός της οικογένειας που δρα προς το συμφέρον των μελών της. Στο πλαίσιο αυτό, θα υποστηρίξουμε πως δεν πληροί αυτόβουλα την θέση ενός νέου συστήματος διακυβέρνησης, παρά μάλλον συμπεριφέρεται σαν να βρήκε μπροστά του μια προκατασκευασμένη κοινωνική λειτουργία.¹²⁶ Υπό αυτό το πρίσμα, κανένας δεν είναι σε θέση να γνωρίζει ποιο είναι τελικά το υποκείμενο ή το αντικείμενο της απόφασης για «επανάσταση». Εδώ ο «χώρος της απόφασης» είναι, πραγματικά, παντού και πουθενά.¹²⁷

125 Πρβλ. Σπύρος Ι. Ασδραχάς, *Οικονομία και Νοοτροπίες*, ό.π., σ. 177 · Βασίλης Κ. Γούναρης, *Δεν είν' ο περσινός καιρός... Έλληνες κλεφταρματολοί και Αλβανοί στασιαστές (1829-1831)*, σ. 31 · Θεοτοκάς, ό.π. σ. 22, 55.

126 Βλ. Braudel, Duby, ό.π., σ. 78-79.

127 Πρβλ. Bourdieu, *In Other Words: Essays Towards a Reflexive Sociology*, ό.π., σ. 91-92.

2.1. Η «εμπειρία» του Αλή Πασά.

Τοῖς Γενναιοτάτοις ἀδελφοῖς Κ. Γεωργάκη Βαρνακιώτη

Κ. Τζόγκα καὶ λοιποῖς ἀδελφοῖς Καπεταναίοις.

Εἰς τὴν ἀφεντήά σου Καπητάν γιοργάκη ἀδελφικῶς Σας ἀκριβῶ ἀσπάζωμαι. τον θεόν παρακαλῶ διὰ τὴν καλὴν σας ἡγίαν. μάθετε διὰ λόγου μου τὴν ἡγίαν καλῶς ἔχο, ἐγὼ ὅπου ἐγλήτοσα ἀπὸ τοῦ ἐχθροῦ τό γαζέπη καὶ ἄς ἔχη δόξα ὁ θεός. ὅπου ημασταν φθέχθες τοῦ θεοῦ καὶ μας τόδοκε. ἐτζη καὶ τῆς προᾶλες φθέχθες τοῦς κατζηκογιάνηδες καὶ τοῦς ἐξεπάτοσε ὡσάν αιμᾶς ξεπατομῶ καὶ σκλαβιά, καὶ δὴ αὐτό ἄς παρι ὁ καθένας τὰ μέτρά του ἀπὸ το παράδηγμα τό δικό μας καὶ ὁ θεός νά γλητόσι τόν κάθε χριστιανῶ, καὶ φίλο μας ἀπὸ τὰ χαιρια τοῦ ἀντήχριστου. ὅτι εμῖς μερική τό πιαμε αὐτό τό ποτήρη, καὶ ἄς πάη τώρα ἀδελφή πέχη γληές ο θεός ἀπὸ το εισμέτη τοῦ οντζακίου του καὶ τοῦ ἄπιστου ἀντιχρίστου καὶ σε πολὴ μαραζά τόχη ποῦ δέν μπόρησε να σέ βάλῃ εἰς τὴν μιανὰ του γνώμη. Καί με ταυτῶ ος τημημένος ποῦ εστάθης καὶ φρόνημος εἰς τὴν πίστι σου ὡς τώρα, ἐτζι καὶ αποδῶ κήθη νάχης διπλὴν τὴν γνώμη νά βρίσκετε τό συτζιάκι σας να ταγιαντάτε κἀναν ὀρφανῶ νά τρῶη καμιά κόρα ψομὴ. ὅθεν κοβέντιασε καὶ τόν ἀδελφόν μας Καπετάν θανάσι ὅπου να στέλῃ νά εἶναι πάντα κηβερνημένη ἡ ἀνθρώπη του καὶ ὁ ἀδελφός του, δια τί αὐτός δέν ἀφίνῃ κἀναν χριστιανῶ να φάη ψομὴ. τό ηδιον τοῦ γράφω καὶ γώ, μοναχά στοχάζομαι πὸς δεν με πιστέβῃ ἐπιδὴ οντας ημασταν εἰς τσιγγαλά μας ἤχαμε κάπια μιστικὰ αναμεταξί μας, καὶ εἰς τον χαλασμόν μας δέν στάθῃ τρόπως ὅπου ηγεν ὅλον τόν ταηφά δικόνα του καὶ ξένους καὶ δικοῦς ἀπο κάτου ἀπο τὴν γῆς ἕνα χαμπέρι να γλητόσουν καὶ ἕνα πεδί μας ἡ ενα παλικάρι μας, ἡ μια γατα μας. αὐτό ἄς το πάθαμε εμῆς, ὅθεν νά μὴν λήπετε νά μᾶς παριγοράτε μέ ἀδελφικόν σας γράμμα. ὡς καταφρονιμένη ποῦ ἤμαστε. ὅθεν καλές ἀνταμόσες.

καὶ ος
ἀδελφόςας κήτζος
μπότζαρι.

1805 γεναρίου 20. αγια μαῦρα.

κανά ναίω δέν εἶναι νά σᾶς γράψω. ἀπὸ αὐτοῦ νά μὴν λίπετε.
ἀδελφιά σας ἀσπάζομαι ἀδελφικῶς. καὶ ἐν βία σας γράφω¹²⁸

Ἡ ἱστορία αὐτοῦ τοῦ «Αντίχριστου», ὅπως ονομάζει ὁ Κίτσος Μπότσαρης στὴν ἀνωτέρω ἐπιστολὴ τὸν Αλή Πασά, εἶναι μιὰ «εμπειρία» τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς του, διότι πυροδοτοῦσε, διαρκῶς, ἐντάσεις. Ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Μπότσαρη, θὰ ἐβρίσκε σύμφωνες τόσο τὶς ὀριενταλιστικὲς ἀφηγήσεις τῶν Ἑυρωπαϊῶν περιηγητῶν, ποὺ αἰσθάνονταν μιὰ «οἰκεία ἀποξένωση» στα ἐδάφη του,¹²⁹ ὅσο καὶ μαρτυρίες σαν κι ἐκεῖνη τοῦ Μοραβή (Μωραΐτη) Γιουσούφ Μπέη, ποὺ διερμήνευε τὶς ἀποσχιστικὲς τοῦ

128 Φυσεντζίδης, ὁ.π., σ. 27-28.

129 Βλ. σχετικὰ Fleming, ὁ.π., σ. 233-242.

κινήσεις από την Πύλη ως στρατηγήματα του Θεού που οδηγούν έναν άπιστο και αμαρτωλό στην καταστροφή.¹³⁰

Αυτός, λοιπόν, ο «διαβολικός πασάς» είλκε τις πολιτικές του αρχές από την κληρονομιά της αλβανικής ληστείας, οι οποίες και αποτυπώνονται στους τρόπους με τους οποίους απέσπασε τίτλους ευγενείας, αξιώματα και διορισμούς από την Πύλη. Μέχρι και την εκπνοή της δεκαετίας του 1790 παρακολουθούμε τον Αλή να λειτουργεί με βάση τα έθιμα της αλβανικής ληστρικής δραστηριότητας και των πολεμικών πρακτικών της φάρας, παγιώνοντας την εξουσία του μέσα από τους παραδοσιακούς μηχανικούς ενσωμάτωσης του επαρχιακού γραφειοκρατικού οθωμανικού συστήματος. Ειδικότερα, ο διορισμός του ως «επόπτη των δερβενίων» και η αναρρίχσή του στο αξίωμα του «πασά» πραγματοποιήθηκε μέσω επιθέσεων, ληστρικών δραστηριοτήτων και πρακτικών υπονόμησης των κυρίαρχων τοπικών φορέων εξουσίας, με την κεντρική εξουσία να αναγνωρίζει εκ των υστέρων την επικυριαρχία του στις περιοχές που είχε κατισχύσει. Με άλλα λόγια, υιοθέτησε τον εμπεδωμένο στην εποχή του τρόπο, με τον οποίο ένας ληστής της Ρούμελης μπορούσε να αξιοποιήσει το πολιτισμικό του κεφάλαιο για να εισέλθει στο οθωμανικό σύστημα διακυβέρνησης, και ως εκ τούτου να καρπωθεί κοινωνικά και οικονομικά οφέλη.¹³¹

Θα έλεγε κανείς, ότι προκειμένου να «αυτοσυντηρηθεί» προέβαλε μια «πρωτόγονη» αξίωση ισχύος την οποία ικανοποίησε η Πύλη κατασιγάζοντας με διορισμούς, και ως προς αυτή τη διάσταση δεν διέφερε σε τίποτε από τους «γενναιοτάτους αδελφούς» του Κίτσου Μπότσαρη, που διασφάλιζαν τη συνοχή και τη συνέχεια τους, όχι βάσει νόμου αλλά με την ισχύ των όπλων, ισχύ που αναγνωριζόταν κατόπιν από την οθωμανική εξουσία με το αξίωμα του αρματολού.¹³² Η προσφώνηση των παραληπτών της ανωτέρω επιστολής μαρτυρεί, μεταξύ άλλων, τη διάθεση αυτής της ιδιαίτερης μορφής κεφαλαίου που απαντάται στις νομαδικές αγροτοποιμενικές

130 Βλ. σχετικά Σοφία Λαΐου-Μαρίνος Σαρηγιάννης, *Οθωμανικές αφηγήσεις για την ελληνική επανάσταση*: από τον Γιουσούφ Μπέη στον Αχμέτ Τζεβντέτ Πασά, ΕΙΕ/ΙΙΕ, Αθήνα 2019, σ. 37-38, 86.

131 Fleming, ό.π., σ. 48, 60-61, 132.

132 «Οι Κλέφτες [...] αποτελούσαν πάντα στην πραγματικότητα τη μ ο ν α δ ι κ ή α ρ ι σ τ ο κ ρ α τ ί α που είχε δημιουργηθεί κ' επιβληθεί χάρη στη φυσική επιλογή μέσα σε μακρούς αιώνες. Ήσαν οι νεοέλληνες ιππότες και φεουδάρχες, μ' άλλα λόγια μια εξουσία πολιτική, de facto όμως, και όχι de jure». Δανιηλίδης, *Νεοελληνική κοινωνία και οικονομία*, ό.π., σ. 235 (Η υπογράμμιση του ίδιου). Έχει ενδιαφέρον να τοποθετήσουμε στα συμφραζόμενα αυτά τα λόγια της Φλέμινγκ: «το σόι του Αλή έλκει την καταγωγή του από τις ανώτερες κοινωνικές βαθμίδες της αλβανικής μουσουλμανικής αριστοκρατίας του καιρού του, μιας αριστοκρατίας που όφειλε περισσότερα στη βία και στον πειθαναγκασμό, παρά στους επίσημους διορισμούς ή τις νόμιμα επικυρωμένες αποφάσεις». Fleming, *Αλή Πασάς*, ό.π., σ. 61. Γενικότερα για τον πολιτισμό των όπλων που έμελλε να στελεχώσει και τα στρατεύματα της ελληνικής επανάστασης Ασδραχάς, *Πρωτόγονη Επανάσταση*, ό.π.

κοινωνίες των Βαλκανίων από τις οποίες κατάγεται και ο Αλή, κεφαλαίου που μορφώνει το «αίμα», τόσο με τη σημασία της ένοπλης επιβολής σε όλες τις τονικότητες, όσο και με τη σημασία του δεσμού συγγένειας που οργανώνει την ένοπλη ομάδα και διαιωνίζει την κληρονομική διαδοχή,¹³³ ήτοι του «συμβολικού κεφαλαίου», που έφερε ένας «άξιος ληστής» και το οποίο αποτελούσε τόσο τεχνολογία διεκδίκησης, όσο και αντικείμενο των ανταγωνισμών εντός του πεδίου/κοινωνικού κόσμου, που κατ' οικονομίαν ονομάζουμε αρματολίκια της Ρούμελης.¹³⁴ Ο όρος περιγράφει αδρομερώς το τοπικό σύστημα ασφαλείας που συστήνεται κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κατάκτησης στις νότιες περιοχές της βαλκανικής χερσονήσου.¹³⁵

Στο σημείο αυτό, όμως, χρειάζεται να ανοίξουμε μια παρένθεση. Σχηματοποιώντας, θα λέγαμε ότι στο πλαίσιο της οθωμανικής κατάκτησης προκειμένου να διοριστεί κανείς αρματολός, θα πρέπει πρώτα να έχει αποκτήσει τη φήμη του ισχυρού, να έχει αποδείξει, δηλαδή, ότι είναι ικανός να επιβάλλει την ασφάλεια στην περιοχή που θέλει να διαφεντεύει. Αυτό το «συμβολικό κεφάλαιο» σωρεύεται, κατά κανόνα, μέσα από μια διαδρομή υψηλής διακινδύνευσης έξω από τα όρια της κοινότητας. Ειδικότερα, για να φανεί κανείς «άξιος» και να αναλάβει τον ρόλο του εγγυητή της τάξης, εξέρχεται από την κοινότητα ως φυγάς είτε γιατί έχει

133 Βλ. ενδεικτικά Νίκος Θεοτοκάς, «Η Άρτα στο Εικοσιένα. Δυναμικές ρήξης και μηχανισμοί ενσωμάτωσης», στο Ηλίας Σκουλίδας (επιμ.), *Narda/Οθωμανική Άρτα: Η μετάβαση από την ύστερη οθωμανική περίοδο στην ελληνική πόλη*, Σκουφάς ΙΖ'/106 (2016), σ.11-24· Πιο αναλυτικά βλ. Διονύσης Τζάκης, *Αρματολισμός, συγγενικά δίκτυα και εθνικό κράτος*, ό.π., σ. 26-107. Πρβλ ακόμη τη λέξη «γενναίος» στο Αντιλεξικό του Βοσταζόγλου, όπου μας παραπέμπει, αρχικά, στον «αφειδή», τον «άνδρειο», τον «γενναιόδωρο» και στη συνάντησή τους μέσα στο «όλο» με τις έννοιες της «ποσότητας» και του «ήθους». (Θεολόγος Βοσταντζόγλου, *Αντιλεξικόν ή Ονομαστικόν της Νεοελληνικής Γλώσσης*, Αθήνα 1998, λήμματα 111, 1397, 1437). Ο ληστής που «δε χορταίνει» να λεηλατεί, να ζητά λύτρα και να βιαιοπραγεί δίχως διακρίσεις, ο «άνδρας», με τις αποκλειστικά θετικές του συνδηλώσεις, που φέρει το όνομα του πατέρα- γενάρχη, ο κύριος του τόπου που «χαρίζει» προστασία στην κοινότητα και βοήθεια στους συγγενείς του, αλλά και ένα υπόδειγμα εναντίωσης σε όλους όσους υφίσταντο το «αρραγές» του πολιτικού συμβολαίου της κατάκτησης, μορφώνουν τον ηθικό και οικονομικό κανόνα στον οποίον υπακούει ο παραδοσιακός ένοπλος, είτε ως κλέφτης, είτε ως αρματολός. Βλ. σχετικά Ασδραχάς, *Πρωτόγονη Επανάσταση*, ό.π., 3-16, 211-291. Για τις αρρενογονικές γραμμές διαδοχής βλ. Κασομούλης, *Ενθυμήματα Στρατιωτικά*, ό.π., σ. 1-128.

134 Στην παρότρυνση του Ασδραχά να συγκρατήσουμε από το δημοφιλές δημοτικό τραγούδι «Κάτω στου Βάλτου τα χώρια» το αντικείμενο της διεκδίκησης («το αρματολίκι») και τη μέθοδο («σαν λύκου») «αυτών των αγριεμένων Ρωμιών» (Βλ. Ασδραχάς, *Πρωτόγονη Επανάσταση*, ό.π., σ. 294) που συναλλάσσουν τους κλέφτικους με τους αρματολικούς ρόλους (Στο ίδιο, σ. 285-290), η εννοιολογική σκευή του Μπουρντιέ αναδεικνύεται ιδιαίτερα χρήσιμη, καθώς όπως αναφέρει το «συμβολικό κεφάλαιο» ως κεφάλαιο αναγνώρισης και καθιέρωσης (καθαγίας), θεσμοποιημένου ή μη, το οποίο διαφορετικοί δρώντες ή θεσμοί έχουν καταστεί ικανοί να συσσωρεύσουν κατά τη διάρκεια προηγούμενων διαμαχών, εις βάρος ιδιαίτερων δραστηριοτήτων και ιδιαίτερων στρατηγικών είναι τόσο το εργαλείο όσο και το αντικείμενο των ανταγωνισμών εντός του πεδίου, όπου εκδηλώνονται οι σχέσεις των δυνάμεων και των συγκρούσεων. Βλ. Bourdieu, ό.π., σ. 140-141.

135 Τζάκης, ό.π., σ. 10. Πιο αναλυτικά βλ. Πιζάνιας, «Ο κόσμος της “θάλασσας των βουνών” [...], ό.π., σ. 41-96.

πολεμήσει εναντίον των Οθωμανών, όπως για παράδειγμα ο Γιάννος Βαρνακιώτης, που «πιάνοντας τα άρματα» αναδιοργάνωσε συν τοις άλλοις το κεφάλαιο της «αρχαίας οικογένειας» των Βαρνακιωτών,¹³⁶ είτε επειδή βρισκόταν σε σύγκρουση με τον ήδη εγκατεστημένο στην περιοχή αρματολό, πράγμα που σημαίνει, ακόμη, ότι διατηρεί μια σχέση αντιπαλότητας και με τους προεστούς της περιοχής που στήριζαν τον τοποθετημένο αρματολό, καθόσον ο διορισμός προϋποθέτει και τη δική τους συναίνεση.¹³⁷

Σε κάθε περίπτωση, με την «έξοδό» του από την κοινότητα, που είναι ενότητα γεωγραφική και συνάμα φορολογική – συλλογικό σώμα,¹³⁸ δηλώνει ότι αρνείται τους όρους της «ραγιαδοσύνης». Δεν πρόκειται για μια απλή άρνηση. Ο χριστιανός ραγιάς που εξοπλίζεται και ξεστρατίζει από το «ποίμνιο» αρνείται τη μοίρα που του προσφέρουν. Παρεκκλίνει από την «τάξη του κόσμου» που είναι «θέλημα Θεού». Δηλώνει ότι δεν αποδέχεται τη θέση που του επιφύλαξε η Θεία Πρόνοια μέσα στο σύστημα της οθωμανικής κατάκτησης (αφοπλισμός, κεφαλικός φόρος, υπακοή στην κοινοτική και οθωμανική εξουσία) και αποδρά από τη συλλογική μοίρα του Γένους.¹³⁹

136 Ας μας επιτραπεί μια μακρά υποσημείωση: Οι καταβολές της οικογένειας των Βαρνακιωτών, χάνονται μέσα στη βοή των παρατεταμένων οθωμανο-βενετικών πολέμων, των οικονομικών δυσχερειών και των έντονων κλιματολογικών φαινομένων του οθωμανικού 17ου αιώνα. Τη συνοχή και τη συνέχειά της ανακρατεί μια αρρενογονική γραμμή διαδοχής προεστών στον καζά του Ξηρόμερου Ακαρνανίας, στον οποίο υπάγεται και το ορεινό χωριό Βαρνάκι, απ' όπου κι η επωνυμία της οικογένειας: Δημήτριος – Μπαμπασίμος – Δράκος, γενεαλογεί ο συντάκτης του πολυσέλιδου εγγράφου, που δημοσιεύει ο Φυσεντζίδης στα τέλη του 19ου αιώνα, δίχως, όμως, να παραθέτει χρονολογίες (Βλ. Φυσεντζίδης, *Ανέκδοτοι αυτόγραφοι έπιστολαί*, ό.π., σ. 217-261). Ωστόσο, στον απόηχο της κρίσης του οθωμανο-αψβουργικού πολέμου (1683 -1699) η οικογένεια μετεξελίσσεται από προεστική σε αρματολική και τα διαθέσιμα στοιχεία πληθαίνουν: Ο γιος του Δράκου, Γιάννος Βαρνακιώτης (1710-1780) έμελλε να γίνει ο «γενάρχης» μίας από τις ισχυρότερες αρματολικές οικογένειες της δυτικής Ρούμελης του μακρού οθωμανικού 18ου αιώνα (1699-1812), αιώνα επέκτασης και εμβάθυνσης των τοπικών εξουσιών στις επαρχίες της εκτεταμένης αυτοκρατορίας. Στο σχετικό έγγραφο διαβάζουμε ότι «ο δρακος ηχεν ηον τον καπεταν γιανο· ο οποις απο τυνεοτητα του επιασε τα αρματα κε του εδοθι αρματολικο απο τους οθομανους η επαρχια του ξερομερου· εκατατρεχθι πολα απο τους οθομανους· πλιν με την αξιοτητα του απαντησε ολας αυτας τας επιβουλας» (σ. 217). Ωστόσο, βλέπουμε ότι παρότι «απάντησε με αξιοότητα» σε τοπική κλίμακα, στην πραγματικότητα η ακτινοβολία της φήμης του Γιάννου εξακτινώθηκε με την ένταξη του σε ένα ξένο στρατό συμμετέχοντας στον ρωσοοθωμανικό πόλεμο (1768-1774): «αφου εγινε η μαχι της ροσιας με του σουλτάνου οπου ητοε ης τα 1769 επηγε ο καπεταν γιανος ης τον αρμυραγιον ορουλοφ· με πεντακοσιους ζτρατιοτες κε με αλους καπετανεους ρουμελιοτες κε εδουλεψε με πιστι κε αξιοτητα· κε ης ανταμβι με βασιλικον διπλομα· εγινε μαγγιορος» (Στο ίδιο). Τελικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο Γιάννος «έγινε μάγκας», δημιούργησε δηλαδή μια ισχυρή αρματολική ομάδα, με τη «διαφυγή» του σε μια προοπτική αλλαγής της πολιτικής κυριαρχίας.

137 Πιζάνιας, «Ο κόσμος της “θάλασσας των βουνών”», ό.π., σ. 77-80, ιδίως σ.78.

138 Βλ. σχετικά Vaso Seirinidou, “Communities” στο *The Greek Revolution: A Critical Dictionary* (επιμ. Kitromilidis & Tsoukalas), The Belknap Press of Harvard University Press, Λονδίνο 2021, σ. 81-99, ιδίως 88-89.

139 Βλ. Ν. Γ. Κοταρίδης, «Ο κλεφταρματολός που, αν και κατακτημένος, εξοπλίστηκε και λεηλατεί όπως αρμόζει σε κατακτητές: Μια τοπολογία του αρματολισμού» στο τ. ίδ., *Παραδοσιακή Επανάσταση και Εικοσιένα*, Πλέθρον, Αθήνα 1993, 21-90, ιδίως 32, 35,40-42. Άλλωστε, ο ίδιος ο τίτλος του κεφαλαίου της μελέτης που παραπέμπουμε συνοψίζει, νομίζουμε, το σχόλιό μας.

Δεν είναι μεταφυσικός επαναστάτης. Όπως αναφέρει ο Καμύ «ο μεταφυσικός επαναστάτης δεν είναι σίγουρα άθεος, όπως θα μπορούσαμε να πιστέψουμε, οπωσδήποτε όμως είναι βλάσφημος».¹⁴⁰ Τούτη η φράση μπορεί, πράγματι, να τοποθετηθεί και στα δικά μας συμφραζόμενα, μόνο που στη συνάφεια της κατάκτησης ο ένοπλος χριστιανός ραγιάς είναι βλάσφημος κατ' αρχήν.¹⁴¹

Η «έκπτωση» του από την χριστιανική κοινότητα βαρύνει το «ποιμνιο», αρχικά γιατί μεταθέτει τη φορολογική του υποχρέωση στους υπόλοιπους ομόδοξους ραγιάδες, και υπό αυτή την σκοπιά μπορούμε να πούμε ότι δεν καθίσταται αλληλέγγυος.¹⁴² Δεν φέρεται, όμως, σαν «απολωλός πρόβατο», όπως είθισται να επιζωγραφίζει ο εκκλησιαστικός λόγος τους «ανυπάκουους» στους αφορισμούς,¹⁴³ μα σα «λύκος», έτσι όπως συνηχεί με το περιεχόμενο της εικόνας που μας παραδίδει το γνωστό δημοτικό τραγούδι.¹⁴⁴ Απαρνείται την ομοιότητά του με το «ποιμνιο» και συσσωματώνεται με «όμοιους» έξω από τα όρια της – «βγαίνει κλέφτης στα βουνά»¹⁴⁵ αναζητώντας στα δερβένια (ορεινές διαβάσεις) κοντινούς και μακρινούς συγγενείς του, που έχουν ήδη εξέλθει από το κοινωνικό και θεσμικό πλαίσιο της κοινότητας, ώστε οργανωμένοι να επιστρέψουν σε αυτό με άλλους όρους υποτέλειας και ανοχής, κοινωνικά διαφοροποιημένοι από τη μικρή κοινωνία στην οποία είχαν γεννηθεί.¹⁴⁶ Η «οικογενειακή ομάδα», ο στενός πυρήνας της οποίας συντίθεται από συγγενείς εξ αίματος,¹⁴⁷ δρα «σαν αγέλη λύκων», που σκορπά τον τρόμο στους πάντες – Οθωμανούς, προεστούς, άλλους «αρματωμένους», και εν τέλει στον πληθυσμό της περιοχής στην οποία θέλει να επιβληθεί.¹⁴⁸

Ο επίδοξος αρματολός επιδεικνύει ότι κρατά στα χέρια του τη δύναμη του κατακτητή διευρύνοντας την οπλική του δύναμη και πιέζοντας με απειλές, εκβιασμούς, ληστείες, ζωοκλοπές, λεηλασίες, συλλήψεις ομήρων, δολοφονίες - χρησιμοποιεί,

140 Καμύ, *Ο επαναστατημένος άνθρωπος*, ό.π., σ. 51.

141 Βλ. Κοταρίδης, ό.π., σ. 47, 67.

142 Ό.π., σ. 56. «Χαράτζι δεν έδιναν ούτε οι πατέρες των, ούτε τα τέκνα των κατά διαδοχήν, αλλά ούτε δεκατιά από τα προϊόντα των», σημειώνει ο Κασομούλης, αναφερόμενος στους αρματολούς. Κασομούλης, ό.π., σ. 260.

143 Βλ. ενδεικτικά τον αφορισμό των Παργινών από τον Μητροπολίτη Ιωαννίνων Ιερόθεο (1801) κατά τη διάρκεια της αντίστασης των Σουλιωτών στον Αλή Πασά.

144 Βλ. το δημοτικό τραγούδι «Κάτω στου Βάλτου τα χωριά» στο Claude Fauriel, *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια*, τόμ. Β', επιμ. Α. Πολίτης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2019, σ. 64. Πρβλ. με την ανάγνωσή του από τον Ασδραχά στο *Πρωτόγονη Επανάσταση*, ό.π., σ. 279-294.

145 Κοταρίδης, «Ο κλεφταρματολός [...]», ό.π., 21-44.

146 Πιζάνιας, «Ο κόσμος της “θάλασσας των βουνών”», ό.π., 64-65.

147 Τζάκης, *Αρματολισμός, συγγενικά δίκτυα και εθνικό κράτος*, ό.π., σ. 49.

148 Πιζάνιας, «Ο κόσμος της “θάλασσας των βουνών”», ό.π., σ. 78.

κοντολογίς, κάθε μέσο βίας για να αποσπάσει τη συναίνεση για το διορισμό του, σταθμίζοντας την ένταση βίας που ασκεί ανάλογα με τις σχέσεις του με τον αγροτοποικμενικό πληθυσμό, την κοινοτική και οθωμανική εξουσία, πράγμα που σημαίνει ότι διαχειρίζεται «φρόνιμα» τη βία, υιοθετώντας μια διόλου «φρόνιμη» στάση.¹⁴⁹ Ωστόσο, η δράση του δεν προσβλέπει μονάχα στη κατάκτηση της θέσης. Η δήωση των περιοχών δεν φαίνεται να αφορά τον διορισμό, παρά τη λεία *per se*. Ο πλούτος που αποκτάται με τη λεηλασία, διακινείται με τη βοήθεια ενδιάμεσων, αποθησαυρίζεται και γίνεται κι αυτός σύμβολο επίδειξης δύναμης με ενδυματολογικές επιλογές που δεν ανταποκρίνονται στην εικόνα του «φτωχού ραγιά», παρά μάλλον παραπέμπουν σε ένα σύστημα ηθικών αξιών, όπου ο πλούτος φαίνεται να συναρτάται με την πολιτική υπεροχή και την «απελευθέρωση».¹⁵⁰

Εν πάση περιπτώσει, με βία εξέρχεται από την κοινότητα και περιφέρεται «ελευθέρως» στο δερβένι, έναν χώρο που συγκροτείται από τους ενόπλους, την κοινότητα και την εξουσία, χώρο διακίνησης του πλούτου στην περιφέρεια και ως εκ τούτου χώρο κυκλοφορίας λειών, και δια της βίας επιστρέφει απ' το δερβένι, απ' όπου έχει αναγνωριστεί η εξουσιαστική του ικανότητα, προκειμένου να συναντήσει τις οθωμανικές και τις κοινοτικές αρχές για να διαπραγματευτεί το «προσκύνημά» του στην ελέω θεού οθωμανική εξουσία, η οποία τελικά τον διορίζει αρματολό. Αναρωτάται κανείς αν υπακούει ή προσποιείται. Πάντως είναι η βία πάλι που εγκαθιστά αυτός ο «φρόνιμος αιμοβόρος» στο αρματολίκι, που απομακρύνει τις οθωμανικές αρχές από την ορεινή κοινότητα, αποδεικνύοντας συνεχώς ότι είναι «άξιος προστάτης» της, περιφρουρώντας τα ασαφή όρια του αρματολικιού του από «κάθε εν δυνάμει εχθρό», κερδίζοντας έτσι ένα ημι-αυτόνομο καθεστώς κυριαρχίας με δημοσιονομικά προνόμια.¹⁵¹

Ο Καμύ λέει πως «αν η ψυχή είναι αρκετά δυνατή για να συγκροτήσει [...] μια ηθική αλλιώτικη από την ηθική της υποταγής, πρόκειται τις περισσότερες φορές για μια ηθική ισχύος».¹⁵² Στο δερβένι, θα μπορούσαμε ίσως να δούμε ότι η «ψυχή του αρματολού» μετεωρίζεται ανάμεσα στην ηθική της υποταγής και της ισχύος.¹⁵³ Κι

149 Κοταρίδης, «Ο κλεφταρματολός [...]», ό.π., 43- 58.

150 Ασδραχάς, *Πρωτόγονη Επανάσταση*, ό.π., σ. 6-7, 235, 273.

151 Βλ. σχετικά Κοταρίδης, «Ο κλεφταρματολός [...]», ό.π., σ. 54-59, 67-68.

152 Καμύ, *Ο Επαναστατημένος άνθρωπος*, ό.π., σ. 69.

153 Όπως αναφέρει ο Κοταρίδης το δερβένι είναι ένας «μετατοπιζόμενος τόπος συναντήσεων [...] ένα[ς] χώρο[ς] που θεσμοθετήθηκε ανάμεσα στα "όρη" και την "κοινότητα", ανάμεσα στην καθολική ανυπακοή (του ενόπλου) και τη φρόνιμη υποταγή (της κοινότητας) απέναντι στον κατακτητή. Πάνω σε αυτή τη διαδρομή από τη διάρρηξη των ορίων της κοινότητας, έως τον διορισμό στο αρματολίκι,

ακόμη με φόντο τον μακρύ οθωμανικό 18^ο αιώνα (1699-1810), κατά τη διάρκεια του οποίου η εμπορική ανάπτυξη συναντά την ανάπτυξη της πολιτικής ισχύος των αρματολών,¹⁵⁴ μπορούμε να διακρίνουμε καλύτερα και την επιχειρηματική της όψη.¹⁵⁵ Οι αρματολοί, που ήταν ανέκαθεν κτηνοτρόφοι, θα επεκτείνουν τα κοπάδια τους, αυτή την «ιδιαιτέρη μορφή συσσωρευμένου και ζωντανού πλούτου»,¹⁵⁶ που η εποχή επιτάσσει να σκεφτούν με χρηματικούς όρους. Στον απόηχο του μακρού αιώνα, συναντάμε, για παράδειγμα, τον Γεωργάκη Νικολού «σχεδόν βαθυκτήμονα» στο Ξηρόμερο Ακαρνανίας, με εκτάσεις που περιλάμβαναν κυρίως αμπελοχώραφα και κοπάδια.¹⁵⁷ Ήταν, με άλλη διατύπωση, «οιονεί ιδιοκτήτης» αυτών των εκτάσεων που ήλεγχε ως φοροεκμισθώσεις.¹⁵⁸

Μέσα στις αργόσυρτες διαδικασίες του 18^{ου} αιώνα, ο λεηλατικός χαρακτήρας της κατάκτησης εσωτερικεύεται στη φορολογία¹⁵⁹ και οι αρματολοί ιδίως στις επαρχίες των Βάλτου, του Ξηρομέρου, των Κραβάρων, του Καρπενησίου και των Αγράφων, έχουν καταφέρει να αυξήσουν το μερίδιο τους στη νομή της εξουσίας υποσκελίζοντας τους προεστούς, τους μεγάλους γαιοκτήμονες που παραδοσιακά νέμονταν τους φόρους.¹⁶⁰ Προϊόντος του 18^{ου} αιώνα διευρύνουν de facto τις αρμοδιότητές τους δια της ένοπλης επιβολής εξασφαλίζοντας έναν υψηλό βαθμό αυτονομίας σε ένα χώρο στον οποίο δεν επιδεικνύουν μονάχα την πολεμική τους ικανότητα, αλλά και την ικανότητά τους να πολιτεύονται, να δραστηριοποιούνται οικονομικά και να διευρύνουν τα συγγενικά/αρματολικά τους δίκτυα, με την Πύλη να

συγκροτείται η παράσταση και η ταυτότητα του αρματολού· μια διαδρομή που αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο της κοινωνικής στρατηγικής των ενόπλων, η οποία ενεργείται/εν-τοπίζεται ανάμεσα στα “όρη” και την “κοινότητα” όπου διακινούνται οι άνθρωποι, αγαθά και πληροφορίες και όπου η εξουσία/κατακτητής μοιράζεται τα όπλα με τους “απίστους”/κατακτημένους» Κοταρίδης, «Ο κλεφταρματολός [...]», ό.π., 67-69.

154 Πιζάνιας, «Ο κόσμος της “θάλασσας των βουνών”», ό.π., 95.

155 «Δύο ψυχές ζούσαν στα στήθια των πηγαίων αυτών ανθρώπων, που ξεχειλίζουν από ρώμη. Η μία ήθελε κ α ζ ά ν τ ι και η άλλη λ ε β ε ν τ ι ά [...]. Η πρώτη ήταν η ψυχή ενός επιχειρηματία που ακάθεκτος κυνηγά το κέρδος, τα πλούτη και μπορούσε με ομαλές συνθήκες να εξελιχθεί ίσως σ’ έναν έμπορο ή караβοκύρη, και που μπροστά στα ανυπέρβλητα εμπόδια ζητά διέξοδο στη ληστεία. Η δεύτερη, ενός ήρωα που μεγάλωσε στη φύση, που νοσταλγεί λευθεριά κι’ ωμορφιά, δεν μπορεί ν’ ανέχεται τις αθλιότητες κι’ ασχήμιες της σκλαβιάς, μισεί τον τύραννο, συχαίνεται το σκλάβο και γίνεται αντάρτης, τιμωρός και ανατροπέας ενός ένοχου κόσμου και προάγγελος, εργάτης ενός άλλου». Δανηλίδης, *Η νεοελληνική κοινωνία και οικονομία*, ό.π., σ. 233. (Η υπογράμμιση του ίδιου).

156 Braudel, Duby, ό.π., σ. 95.

157 Ασδραχάς, *Πρωτόγονη Επανάσταση*, ό.π., σ. 293.

158 Βλ. ενδεικτικά την επιστολή των Θεοδωράκη Γρίβα και Μήκο Κατσιογιάννη προς τον Γεωργάκη Νικολού/ Βαρνακιώτη τις παραμονές της Επανάστασης (Πρέβεζα, 31 Δεκεμβρίου 1820) στο Φυσεντζίδης, *Ανέκδοτοι αυτόγραφοι έπιστολαί*, ό.π., σ. 53.

159 Σπύρος Ι. Ασδραχάς, «Προϋποθέσεις της Επανάστασης του 1821», *Αυγή*, 26.03.2011. Ανακτήθηκε από <https://enthemata.wordpress.com/2011/03/26/asdrahas/>

160 Vaso Seirinidou, “Communities”, ό.π., σ. 89.

έχει αναγκαστεί να αναγνωρίσει στους ισχυρότερους εξ αυτών (τους πρωτοκαπετάνιους), κληρονομικό δικαίωμα διαδοχής στο αρματολίκι. Για να βραχυλογήσουμε, είχαν σχηματίσει μια ορεσίβια ένοπλη αριστοκρατία χριστιανών υποτελών.¹⁶¹ Στη συνάφεια αυτή, η αξίωση για διορισμό στη θέση του αρματολού φαίνεται πως έχει μετατοπιστεί από το αρχαϊκό πρότυπο του «άξιου ληστή»¹⁶² και ως εκ τούτου η παρένθεση μας κλείνει.

Μέσα, λοιπόν, στις αναπροσαρμογές της οθωμανικής κρατικής μηχανής κατά τη διάρκεια του μακρού 18^ο αιώνα, η αυτοκρατορία θα αναδιαμορφώσει το σύστημα ασφαλείας στις επαρχίες της, προκειμένου να αντιμετωπίσει το ενδημικό φαινόμενο της ληστείας και να επιστρέψει στις πηγές του πλούτου της.¹⁶³ Στις ορεινές κοινότητες της Ρούμελης είχε συγκεντρωθεί σημαντικό κτηνοτροφικό κεφάλαιο από μια παλαιότερη χρονολογικά στροφή της αυτοκρατορίας προς την παραγωγή εμπορεύσιμων αγαθών, καθώς και της δημογραφικής πυκνώσης των ορεινών κοινοτήτων. Στο πλαίσιο αυτό, η αυτοκρατορία δημιουργεί επίσημα οριοθετημένα αρματολίκια αξιώνοντας να σπάσει το μακροχρόνιο μονοπώλιο του ελέγχου στις κοινότητες, που μέχρι τότε νέμονταν χριστιανοί.¹⁶⁴ Στα δερβένια, στο χώρο όπου κατακτητές και κατακτημένοι δείχνουν εμπράκτως ότι ανήκουν στην ίδια στην ιστορία¹⁶⁵ θα αναλάβει και το πρώτο επίσημο αξίωμά του ο Αλή Πασάς, όταν ακολουθώντας μια παρόμοια διαδρομή με αυτή που περιγράψαμε προηγουμένως - απαλλαγμένη, βέβαια, από το θρησκευτικό σημασιολογικό φορτίο που βαρύνει την ιστορία του αρματολισμού -¹⁶⁶ θα οριστεί δερβεντζής (αρχηγός σώματος φρουρών οδικών αρτηριών και ορεινών διαβάσεων).

Η βαθιά γνώση και επιρροή στα σώματα της τοπικής ασφαλείας (αρματολοί, δερβεντζήδες) που είχε κερδίσει μέσα από τη ληστρική δραστηριότητα ήταν πράγματι

161 Πιζάνιας, «Ο κόσμος της "θάλασσας των βουνών"», ό.π., σ. 41-96

162 Βλ. Κοταρίδης, «Ο κλεφταρματολός [...]», ό.π., 49.

163 Ό.π., σ. 55. Να σημειώσουμε εδώ σε ό,τι αφορά στην αύξηση της ανάγκης της κεντρικής διοίκησης για ρευστό, χρειάζεται να λάβουμε σοβαρά υπόψιν τον παράγοντα της εξάπλωσης της χρήσης των πυροβόλων όπλων στο πλαίσιο διεξαγωγής μακροχρόνιων πολέμων. Inalcik & Quataert (επιμ.), *Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, ό.π., σ. 184.

164 Fleming, ό.π., σ. 74.

165 «Ο ανυπότακτος», γράφει ο Καμύ καθώς σκιαγραφεί τον τύπο του παραδοσιακού επαναστάτη, «απορρίπτει τη δουλεία και βεβαιώνεται ίσος με τον αφέντη. Με τη σειρά του θέλει να γίνει αφέντης». Καμύ, *Ο Επαναστατημένος άνθρωπος*, ό.π., σ. 183.

166 «Η ιστορία του αρματολισμού είναι μια ιστορία δοκιμασίας των οργανωτικών αρχών της κατάκτησης, και κυρίως των αρχών της θρησκευτικής διαφοράς, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά στον εξοπλισμό, την φορολογία/λεηλασία και την άσκηση κυριαρχικών αρμοδιοτήτων». Κοταρίδης, *Παραδοσιακή Επανάσταση και Εικοσιένα*, ό.π., σ. 90.

η κύρια βάση της εξουσίας του. Το 1787 θα κερδίσει το αξίωμα «επόπτη των δερβενίων», ένα αξίωμα η ύπαρξη του οποίου αυτή καθ' εαυτή έθιγε τα δικαιώματα και τις αρμοδιότητες των αρματολών.¹⁶⁷ Ωστόσο, ο Αλή προέβαλε μια «αυθεντική» αξίωση ισχύος.¹⁶⁸ Παρότι η αρχική του σχέση με την Πύλη ήταν εκείνη ενός «ληστή», ο ίδιος ποτέ δεν καθόρισε τον εαυτό του βάσει αυτής. Προσδοκούσε από την αρχή της πολιτικής του σταδιοδρομίας την ίδρυση μιας ανεξάρτητης ηγεμονίας, υπό την οποία θα ασκούσε απόλυτο έλεγχο και μέσα στις ριζικές ανατροπές που διαγράφονταν στους κόλπους Ευρώπης κατά τη διάρκεια των ναπολεόντειων πολέμων, θα ανακαλύψει τα υλικά και τα ιδιώματα εκείνα που δύνανται να δώσουν πολιτική μορφή στο όραμά του.¹⁶⁹

Ως «επόπτης των δερβενίων» ο Αλή επεδίωξε αρχικά να συμμαχήσει με τους ισχυρούς αρματολούς της περιοχής προκειμένου να καλύψει με μεγαλύτερη ευχέρεια τον κατεзоχήν γεωγραφικό κενό ελέγχου της οθωμανικής κατάκτησης στη νότια Ήπειρο, που δημιουργούσαν οι Σουλιώτες. Σε αυτή την προοπτική, τα πρώτα χρόνια της σταδιοδρομίας του (μέχρι και το 1802) προώθησε μια ειρηνευτική πολιτική με τους πρωτοκαπετάνιους ενισχύοντας τη θέση τους, ενώ συγκαλούσε συχνά πολεμικά συμβούλια στα οποία τόνιζε τα κοινά τους συμφέροντα, πολλαπλασιάζοντας παράλληλα τις πολεμικές συμμαχίες των αρματολών με τους Οθωμανούς αξιωματούχους. Παρότι η ειρηνευτική πολιτική του Αλή υπήρξε βραχύβια, συνέβαλε σημαντικά στην πολιτικοποίηση της δράσης των αρματολών, καθώς με τη σύναψη προσωρινών συμφωνιών ειρήνης με τον οθωμανικό παράγοντα - με τα λεγόμενα «καπάκια», οι πρωτοκαπετάνιοι αντιπροσώπευαν μια πολιτική εξουσία που έδινε απαντήσεις στις κρίσεις που ανέκυπταν.¹⁷⁰ Σε κάθε περίπτωση, η παρουσία του Αλή Πασά στη Ρούμελη δημιούργησε νέες συνθήκες για τους χριστιανούς αρματολούς. Επιχείρησε και κατάφερε να αποδυναμώσει τον άλλοτε ισχυρό αρματολισμό, σε τέτοιο

167 Βλ. Fleming, *ό.π.*, σ. 74-75 · Μπρους ΜακΓκόουαν, «Η εποχή των αγιάνηδων, 1699-1812» στο Inalcik & Quataert (επιμ.), *ό.π.*, σ. 286-287.

168 «Η αυθεντική αξίωση ισχύος (με την έννοια της δυναμικής διερεύνησης και διασφάλισης της αυτοσυντήρησης) γεννιέται ακριβώς χάρη στην υπέρβαση του "άμιγους ζωικού στοιχείου" με τη βοήθεια του "πνεύματος". Γιατί το "άμιγες ζωικό στοιχείο" είναι πολύ ολιγαρκέστερο από το "πνεύμα", δηλαδή ησυχάζει μόλις ικανοποιηθούν οι άμεσες ανάγκες του (και δεν γνωρίζει άλλες). Απεναντίας, μόνιμη ανησυχία γεννά η ικανότητα του "πνεύματος" να προβλέπει από καιρό τη χρεία σε όλες τις πιθανές μορφές της, και μάλιστα να φαντάζεται από μόνο του συναφείς καταστάσεις» Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 144.

169 Fleming, *ό.π.*, σ. 131, 188-189.

170 Πιζάνιας, «Ο κόσμος της θάλασσας των βουνών», σ. 95-96.

βαθμό, ώστε την τελευταία δεκαετία της διακυβέρνησής του, οι αρματολοί βρίσκονταν σε μια σχέση εξάρτησης με τον «αφέντη» τους.¹⁷¹

Στην επιστολή, που επιλέξαμε να προτάξουμε στην εισαγωγή του κεφαλαίου, ο λόγος του Κίτσου Μπότσαρη μας προσφέρει μια «εμπειρία» από την αλλαγή που επέφεραν οι παρεμβάσεις του Αλή Πασά στα εσωτερικά πράγματα της Ρούμελης. Έπειτα από τη συνθηκολόγηση των Σουλιωτών με τον Αλή (1803) και την επακόλουθη μάχη του Σέλτσου (1804), ο Μπότσαρης είχε καταφύγει, κατά τα ειωθότα των κλεφταρματολών, στα Επτάνησα¹⁷² και συγκεκριμένα στην Αγία Μαύρα¹⁷³ (1805) η θέση της οποίας επιτρέπει άμεση πρόσβαση από την Ακαρνανία. Εκεί, στα νησιά του Ιονίου, θα διαφύγει ως «κλέφτης» την επόμενη χρονιά και ο Βαρνακιώτης¹⁷⁴ έχοντας βιώσει με τη σειρά του τον αντίκτυπο του εγχειρήματος του Αλή να διαμορφώσει τα σύνορά του προς τον νότο δημιουργώντας προσωπικά οικονομικά μονοπώλια και προωθώντας ένα συγκεντρωτικό σύστημα με ασφυκτικό έλεγχο στα αρματολικά σώματα, με νομιμοποιητικό έρεισμα την επιθυμία του αυτοκρατορικού κέντρου να πατάξει τη ληστεία που μαστίζει τις επαρχίες: «αὐτός [ο Αλή] δέν ἀφίνη καναν χριστηανῶ να φάη ψομή», αναφέρει χαρακτηριστικά ο Κίτσος Μπότσαρης.

«Ψωμί» αποκαλείτο το αξίωμα που λάμβαναν οι αρματολοί αφού είχαν καταδείξει, όπως είπαμε, ότι είναι ικανοί να επιβάλλουν την κυριαρχία του σε ένα τόπο, τον οποίο θα προστάτευαν έκτοτε από άλλους, κατά κανόνα κλέφτες, που αξίωναν με

171 Όπως αναφέρει η Σειρηνίδου κατά τη δεκαετία 1810-1820 οι αρματολοί της Ρούμελης ήταν σε μεγάλο βαθμό εξαρτημένοι από τον Αλή Πασά και η ισχύς τους απέρρεε αποκλειστικά από την υποστήριξη που τους παρείχε. Το γεγονός αυτό εξηγεί την ισχυρή επιρροή της Φιλικής Εταιρείας στους κύκλους των αρματολικών σωμάτων, καθώς και τους δισταγμούς που προέβαλαν αναφορικά με τη μετοχή τους στην Επανάσταση, απ' την οποία και αποχώρησαν όταν ο Πασάς ηττήθηκε από τα σουλτανικά στρατεύματα. Βλ. Vaso Seirinidou, "Communities", ό.π., σ. 89.

172 Τα Επτάνησα υπήρξαν το κατεξοχήν καταφύγιο και ορμητήριο των κλεφταρματολών. Βλ. ενδεικτικά Ασδραχάς, *Πρωτόγονη Επανάσταση*, ό.π., σ. 19-48

173 «Στα χρόνια της της οθωμανικής κυριαρχίας: την έλεγαν Αμαζική και το όνομα αυτό διαιωνίστηκε και στα χρόνια των Βενετών, ώσπου να γίνει Αγία Μαύρα και αργότερα Λευκάδα: γιατί Αγία Μαύρα ήταν αρχικώς μόνο το Κάστρο της με την περιοχή του, η οποία εισχωρούσε μόνο μερικώς στο νησί της Λευκάδας (ή «Λευχάδος»): η Αμαζική και η αμμώδης ακτή ανήκε στην Αγία Μαύρα». Σπύρος Ι. Ασδραχάς, *Υπομνήσεις. Ιστορικότροπα σημειώματα*, Θεμέλιο, Αθήνα 2014, σ. 89-90.

174 Για την ακρίβεια, ο Βαρνακιώτης είχε αναπτύξει πειρατική δράση στο πλαίσιο της εξέγερσης των αρματολών εναντίον του Αλή το 1806. Σε επιστολή του Μουσταφά Μέτζη από τη Ζαβέρδα Ξηρομέρου προς τον Πρύτανη της Αγίας Μαύρας με ημερομηνία 12 Μαρτίου 1806, διαβάζουμε: «εχθές έστειλα καίκι εις την <γ>Καντήλα, διά ναν φορτώσει το γέννημα του Υψηλοτάτου Βεζύρη, διά ναν το φέρει εδώ εις Ζαβέρδα . και γυρίζοντας να έλθει, εβήκε ένα καίκι από τον <γ>Κάλαμο με παλληκάρια του καπετάν Γεωργάκη και μου πήρε το καίκι φορτωμένο και ολίγο ήταν να μου σκοτωθούν και δυο παλληκάρια που είχα μέσα [...] περικαλώ να λάβω την τιμίαν σας, ότι εγώ πρέπει να αποκριθώ του Αφεντός μου [...]». Στην απαντητική επιστολή του Πρύτανη με ημερομηνία 13 Μαρτίου 1806 αναφέρεται πως ο Βαρνακιώτης έχει βρει καταφύγιο στην Ιθάκη. Βλ. Ασδραχάς, *Πρωτόγονη Επανάσταση*, ό.π., σ. 38-40, όπου και παρατίθενται οι εν λόγω οι επιστολές με σχόλια.

τη σειρά τους να τους αντικαταστήσουν στη θέση αυτή. «Ψωμί» σήμαινε, ακόμη, και τις απολαβές που συνόδευαν το αξίωμα αυτό, μέρος δηλαδή των προσόδων που κατέβαλαν οι κάτοικοι των περιοχών που υπάγονταν στο αρματολίκι. Ανάμεσα στις σημασίες του ήταν κι αυτή του εισοδήματος από τη διανομή των καθαυτών γαιοπροσόδων και των προσόδων φεουδαλικού τύπου, ζήτημα γύρω απ' το οποίο εκδηλωνόταν και ο ανταγωνισμός με την κοινοτική εξουσία,¹⁷⁵ η οποία στις περιοχές που εστιάζουμε είχε υποσκελιστεί από τους αρματολούς, καθώς είχαν καταφέρει να ελέγχουν τη γη. Κι όπως και σήμερα, «ψωμί» σήμαινε η βασική τροφή του ανθρώπου,¹⁷⁶ η οποία, όπως μαρτυρεί ο Μπότσαρης, δεν ήταν εξασφαλισμένη για τους πολλούς και για την οποία οι κύριοι του τόπου καταβάλλονταν στην υποχρέωση να παρέχουν έστω και το ελάχιστο αυτής: «*να ταγιαντάτε κάναν όρφανῶ νά τρώη καμιά κόρα ψομή*».

Ο Αλή Πασάς αξιοποιώντας την κρίση της οθωμανικής κρατικής μηχανής, αλλά και τους μηχανισμούς που ανέπτυξε η τελευταία προκειμένου να επανακτήσει την οικονομική και στρατιωτική δυναμική της, κατάφερε αναδειχθεί σε σημαίνοντα περιφερειακό κοινωνικό δρώντα συνάπτοντας μια «εταιρική σχέση» με την Πύλη, η οποία αποδείχθηκε ιδιαίτερα κερδοφόρα για τον ίδιο και τους γιούς του, με τη βοήθεια των οποίων μπόρεσε να επεκτείνει την περιοχή ευθύνης σε έναν ιδιαίτερα εκτεταμένο γεωγραφικό χώρο που ξεκινούσε από την Αλβανία και έφθανε έως την Πελοπόννησο και τη Θεσσαλία, με διοικητικό κέντρο τα Ιωάννινα.¹⁷⁷ Η περιοχή ευθύνης του εκπορευόταν από το αξίωμα του «επόπτη των δερβενίων»,¹⁷⁸ δίνοντας του τη δυνατότητα να οικειοποιηθεί από την κρατική γη την έκταση αυτή, η οποία περιλάμβανε ποικίλους τύπους γαιών.

175 Η κοινωνική σύγκρουση των αρματολών με την κοινοτική εξουσία διεξάγεται με κίνητρο την ενοκίαση και την είσπραξη των κοινοτικών φόρων. Βλ. ενδεικτικά Ασραχάς, *Πρωτόγονη Επανάσταση*, ό.π., σ. 8· Vaso Seirinidou, "Communities", ό.π., σ. 89.

176 Για την πολυσημία της λέξης και την ευρετική ερμηνευτική αξία που αποκτά μέσα στο πλαίσιο στο πλαίσιο της οθωμανικής κατάκτησης βλ. Σπύρος Ι. Ασδραχάς, «Ο άρτος ημών ο επιούσιος στην αγορά» τ. ιδ., *Υπομνήσεις. Ιστορικότροπα σημειώματα*, Θεμέλιο, Αθήνα 2014, σ. 138-142.

177 Για την «εταιρική σχέση» μεταξύ του αυτοκρατορικού κέντρου και των ισχυρών περιφερειακών διοικητών και την ένταξη αυτής βλ. ενδεικτικά Ali Yayıcioglu, «Provincial Power-holders and the Empire in the Late Ottoman World: Conflict or Partnership?» στο *The Ottoman World*, επιμ. C. Woodhead, Routledge Press, Λονδίνο 2012, σ. 436-452, ιδίως σ. 437 απ' όπου και η αναφορά για την περιοχή του Αλή Πασά.

178 Fleming, *Αλή Πασάς*, ό.π., σ. 61.

Αποτέλεσμα αυτής της ιδιοποίησης υπήρξαν τα τσιφλίκια,¹⁷⁹ όχι όμως με την αρχική σημασία του όρου, δηλαδή της αγροτικής μονάδας που μπορούσε να καλλιεργηθεί από ένα ζευγάρι βόδια, αλλά με τη σημασία εκτεταμένων γαιοκτησιών εντός των οποίων το ένα συμβαλλόμενο μέρος κατείχε τα δικαιώματα μιας ιδιοκτησίας, ενώ το άλλο αναλάμβανε την παραγωγή. Ωστόσο, τα κέρδη που θα μπορούσε να επιφυλάξει στους χωρικούς μια αγροτική έξοδος ανακόπτονταν, καθώς οι αγροτοποικιμενικές κοινότητες καλούνταν να πληρώσουν στον οιονεί κάτοχο της γης το πλεόνασμα που τους απέμεινε, έπειτα από την ικανοποίηση των παραδοσιακών φοροδοτικών υποχρεώσεων στην οθωμανική διοίκηση.¹⁸⁰ Ο χρόνος, δηλαδή, που μεσολαβούσε από τη παραγωγή μέχρι την μετατροπή υπερπροϊόντος σε χρήμα ήταν μακρύς και κατ' επέκταση ανοιχτός τόσο στη ληστεία, όσο και σε εξαγορά της γης από εκείνους που δεν διέθεταν μονάχα χρήματα, αλλά και πολιτική δύναμη είτε λόγω της θέσης τους στο διοικητικό και στρατιωτικό μηχανισμό της αυτοκρατορίας, είτε λόγω της πολεμικής υπεροχής τους, ή ακόμη συνδυάζοντας αυτές τις ικανότητες όπως για παράδειγμα οι μουσουλμάνοι Αλβανοί αξιωματούχοι και βέβαιοι ο Αλή. Με δυο λόγια, η αδυναμία των κοινοτήτων να αποπληρώσουν τις αυξημένες γαιοπροσόδους εξαιτίας του αναγκαστικού εκχρηματισμού είχε δημιουργήσει νέες πραγματικότητες σε ό,τι αφορά το καθεστώς ιδιοκτησίας της γης.¹⁸¹

Παρότι η αξία της γης, όπως φαίνεται, δεν σχετιζόταν με την απόδοση της, ο έλεγχός της άξιζε, καθώς ο ισχυρότερος καθόριζε τους όρους της «σύμβασης» που σύναπτε με όσους δούλευαν για εκείνη. Σε όσους δεν απέμεινε ούτε «κόρα ψωμιού», λόγω του σφετερισμού του πλεονάσματος, έμενε η «λύση» της φυγής. Ιδίως κατά τον 18ο αιώνα, μεγάλο μέρος του εργατικού δυναμικού της υπαίθρου της αυτοκρατορίας είχε αναγκαστεί να εγκαταλείψει τον τόπο του, μη δυνάμενο να ανταποκριθεί σε αυτή

179 Βλ. Αραβαντινός, *Αλή Πασάς*, ό.π., σ. 601-610, όπου και καταλογράφονται οι περιοχές που έχουν περιέλθει στο καθεστώς του τσιφλικού. Απαριθμούνται συνολικά 106 τσιφλίκια με την περιοχή του Ξηρομέρου να περιλαμβάνει τα εξής: Κατούνα, Λουτράκι, Τρύφος, Αετός, Κουνουπίνα, Μαχαλάς, Μπαμπίνη, Μαχαιρά, Παπαδάτες, Πρόδρομος, Χρυσοβίτζα, Δραγαμέστο, Παλαιοκατούνα, Κατοχή, Αχερά, Καμπατή, Βούσιες, Νήσσα, Ζάβιτσα, Μερδανίκου, Βάρνακας, Κανδήλα, Ποδολοβίτσα, Ρίζιανη (Στο ίδιο, σ. 610).

180 Βλ. σχετικά Inalcik & Quataert, ό.π., σ. 48-51. Πιο αναλυτικά βλ. Σπύρος Ι. Ασδραχάς, *Ελληνική Κοινωνία και Οικονομία*, ό.π. 1-145.

181 Βλ. ενδεικτικά Σπύρος Ι. Ασδραχάς, «Προϋποθέσεις της Επανάστασης του 1821», ό.π. · πρβλ. τ. ιδ. «Η καταχρέωση» στο *Υπομνήσεις: Ιστορικότροπα σημειώματα*, ό.π., 195-198. Του ίδιου, «Φορολογικές και περιοριστικές λειτουργίες των κοινοτήτων στην Τουκοκρατία» στο *Οικονομία και Νοοτροπίες*, Ερμής, Αθήνα 1988, σ. 124-125. Πιο αναλυτικά βλ. τ. ιδ., *Ελληνική Κοινωνία και Οικονομία, ιη' και ιθ' αί.*, Ερμής, Αθήνα 2010, 79-144.

τη συνθήκη.¹⁸² Καθώς η συρρίκνωση του πληθυσμού επηρέαζε τη φορολογική βάση, διενεργούνταν συνεχείς επανεκτιμήσεις (*tawzi defteris*), ώστε οι φόροι να ανταποκρίνονται στο πραγματικό μέγεθος του πληθυσμού. Μονάχα που αυτές τις επανεκτιμήσεις ήταν σε θέση να τις ελέγχουν οι επαρχιακοί διοικητές, οι οποίοι φαίνεται πως επωφελήθηκαν σε σημαντικό βαθμό.¹⁸³ Ο Αλή θέτοντας σε εφαρμογή ένα πρόγραμμα εποίκισμού των εγκαταλελειμμένων περιοχών για να αυξήσει τα φορολογικά του έσοδα και θεμελιώνοντας σε ορισμένες περιπτώσεις καινούριες πόλεις αλλοίωνε τόσο το ιδιοκτησιακό, όσο και το δημογραφικό καθεστώς της περιοχής του.¹⁸⁴ Στις περιοχές που η αριθμητική κυριαρχία των χριστιανών αντισταθμιζόταν από την πολιτική κυριαρχία των μουσουλμάνων υπήρχε ισχυρή αλληλεπίδραση ανάμεσα στις δυο κοινότητες. Ο δανεισμός του χρήματος είχε γίνει επικερδής για όσους κατείχαν μια διοικητική θέση στις επαρχίες, μουσουλμάνους ή χριστιανούς, ενισχύοντας τον έλεγχο τους επί των αγροτών και κτηνοτρόφων.¹⁸⁵ Μέσα στην πολυσημία του, «ψωμί» σημαίνει και «παρηγοριά του κόσμου».¹⁸⁶

«Παρηγοριά» αναζητά από τα «αδέλφια» του¹⁸⁷ και ο «ανέστιος» Κίτσος Μπότσαρης, που σύμφωνα με τον χρονότοπο της επιστολής το 1805 βρίσκεται στην Αγία Μαύρα. Οι Σουλιώτες, των οποίων τα ορεινά χωριά δεν παρουσίαζαν σημαντικό οικονομικό ενδιαφέρον, παρέχουν ένα παράδειγμα άξιο προσοχής τόσο για τις πολιτικές τακτικές του Αλή,¹⁸⁸ όσο και για το βάρος που κατέχει στη συνείδηση των

182 Βλ. Σπύρος Ι. Ασδραχάς, *Ελληνική Κοινωνία και Οικονομία*, ό.π. 4-19· Τ. ιδ. «Η καταχρέωση», ό.π. · Inalcik & Quataert, *Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, ό.π., 302-303.

183 Το σύστημα «*tawzi defteris*» τέθηκε σε εφαρμογή στις αρχές του 18^{ου} αιώνα και έμελλε να αποτελέσει μείζον πολιτικό ζήτημα στην αυξανόμενη ένταση μεταξύ κεντρικής κυβέρνησης, των περιφερειακών διοικητών και των ραγιάδων. Βλ. Halil Inalcik, «Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1660-1700», *Archivum Ottomanicum*, VI, Νέα Υόρκη 1980, σ. 283-337, ιδίως σ. 337 όπου και το σχόλιο.

184 Βλ. Fleming, *Αλή Πασάς*, ό.π., σ. 93-95. Πρβλ. William Martin Leake, *Travels in Northern Greece*, τόμ. I, Rodwell, Λονδίνο 1835, σ. 11, όπου και αναφέρει ότι τον Δεκέμβριο του 1804 πέρασε από το χωριό «Άγιοι Σαράντα», το οποίο τρία χρόνια νωρίτερα δεν υπήρχε. Κατοικούνταν, σύμφωνα με τα λεγόμενα του Ληκ, από αγροτοποιμένες της γειτονικής περιοχής και ο Αλή καρπωνόταν το 1/3 παραγωγής.

185 Βλ. Mazower, *Η ελληνική επανάσταση*, ό.π., σ. 49-50.

186 Βλ. Ασδραχάς, «Ο άρτος ημών ο επιούσιος στην αγορά», ό.π. σ. 138-142.

187 Η προσφώνηση παραπέμπει σε κληρονομημένες αλληλεγγυότητες. Όπως αναφέρει ο Ασδραχάς: «Ο συνδυασμός των συμφερόντων [των κλεφτών/αρματολών] ρυθμιζόταν σε πλατιά κλίμακα πάνω στο σύστημα των συγγενειών και της αδελφοποίησης». Ασδραχάς, *Πρωτόγονη Επανάσταση*, ό.π., σ. 178. Σε αδρές γραμμές, η αδελφοποίηση είναι μια στρατηγική σύναψης συμμαχιών των παραδοσιακών ένοπλων ομάδων με άλλες γειτονικές με σκοπό την επέκταση του αρματολικού δικτύου. Με την τακτική αυτή, ενισχύονται στο πεδίο του αρματολικού ανταγωνισμού και ως εκ τούτου αναπαράγονται ως εξουσιαστική ομάδα σε τοπικό επίπεδο. Βλ. σχετικά Τζάκης, *Αρματολισμός, συγγενικά δίκτυα και εθνικό κράτος* ό.π., 34-37, 41-42, 49, 100.

188 Βλ. σχετικά Ασδραχάς, *Πρωτόγονη Επανάσταση*, 101-120.

ένοπλων ομάδων, η σχέση τους με τη γη τους - τον τόπο που ζούσαν.¹⁸⁹ Ας αναφέρουμε, εν συντομία, ότι οι Μποτσαράιοι κατόπιν συμφωνίας με τον Αλή είχαν αποχωρήσει από το πολιορκούμενο Σούλι το 1799 και εγκαταστάθηκαν στις ορεινές επαρχίες της Άρτας, όπου και διορίστηκαν ως αρματολοί. Ανέδειξαν σταδιακά την εξουσιαστική τους ικανότητα, απομακρύνοντας τους αρματολούς που ήλεγχαν τις γειτονικές περιοχές (Ραδοβίτσι, Τζουμέρκα, Βάλτος) καταφέροντας να επεκτείνουν το πεδίο δράσης τους. Ωστόσο, έπειτα από τη συνθηκολόγηση του Αλή με τις υπόλοιπες σουλιώτικες φάρες (1803), υπό τις οδηγίες του πρώτου, οι μουσουλμάνοι Αλβανοί Άγος Μουχουρντάρης και Μπεκίρ Τζογαδόρος οργάνωσαν επιχείρηση καταδίωξης εναντίον των Μποτσαράιων, στην οποία συμμετείχαν και οι αρματολοί εκείνοι που είχαν παραγκωνιστεί ώστε να ανακτήσουν τα αρματολίκια τους. Ο Αλή σε συνάντηση με τους τελευταίους είχε αφήσει να εννοηθεί ότι αν τους εξόντωναν θα ενέκρινε τον διορισμό τους. Τελικά, έπειτα από την πολιορκία στη Μονή του Σέλτσου (1804), στην οποία συνέλαβαν και τον αδελφό του Κίτσου (Νότη Μπότσαρη), οι Μποτσαράιοι αποχώρησαν κυνηγημένοι από την περιοχή και κατέφυγαν στα Επτάνησα, ενώ στα αρματολίκια τοποθετήθηκαν άλλα πρόσωπα από εκείνα που συμμετείχαν στην καταδίωξη.¹⁹⁰

«Καταφρονημένος», λοιπόν, όπως, αυτοαποκαλείται στην επιστολή ο Κίτσος Μπότσαρης, δείχνει την «αδελφική» του αλληλεγγύη προς τον Βαρνακιώτη παροτρύνοντάς τον να προφυλαχθεί από την επιθετική πολιτική που ακολουθεί ο Αλή, επιτείνοντας την προσοχή του στο παράδειγμα της φάρας του. («*ας παρι ό καθένας τά μέτρά του από το παράδηγμα τό δικό μας*»). Ωστόσο, δεν θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι οι τακτικές που υιοθετεί ο Αλή γίνονται αντιληπτές με αναφορά στις πολιτικές παραμέτρους της συγκυρίας. Απεναντίας, φαίνεται πως συλλαμβάνονται ως στρατηγήματα του Θεού εν όψει της σωτηρίας του Γένους. Η ίδια η συνθήκη της γενικευμένης καταδίωξης των κλεφταρματολών - η οποία είχε ξεκινήσει από το καλοκαίρι του 1804¹⁹¹ - φαντάζει ως η ύστατη δοκιμασία για τη λύτρωση. Ας θυμηθούμε τα λόγια του Μπότσαρη:

«*εγώ όπου εγλήτοσα από του έχθρου τό γαζέπη [:οργή] καί *ας* έχη δόξα ό θεός. όπου ημασταν φθέχθες του θεού καί μας τόδοκε [...] καί ό θεός νά γλητόσι τόν κάθε χριστιανώ, καί φίλο μας από τά χαιρια του άντήχριστου. ότι εμείς μερική τό πιαμε αυτό τό ποτήρη, καί *ας* πάη τόρα άδελφή πέχη γληές ο θεός από το εισμέτη*

189 Fleming, *Αλή Πασάς*, σ. 105.

190 Βλ. Τζάκης, ό.π., 138-140· Φυσεντζίδης, ό.π. σ. 27-28.

191 Βλ. ενδεικτικά Κασομούλης, ό.π., σ. 116-120.

[υποχρέωση, υπηρεσία] τοῦ οντζακίου του [:στρατιωτική οικογένεια, αρματολικό τζάκι] καὶ τοῦ ἄπιστου ἀντίχριστου»

Στη σχέση του Αλή (ο οποίος ταυτίζεται με τον «αντίχριστο») και των αρματολών (που εξαπατήθηκαν από αυτόν τον «άπιστο») επιχωριάζει ο Θεός με σκοπό να ρυθμίσει αυτό το «παράξενο» εργαλείο μέτρησης του χρόνου, που δεν είναι άλλο από το «ποτήρι των αμαρτιών» του Γένους.¹⁹² Λίγες «γουλιές»/δοκιμασίες έχει αφήσει ακόμη ο Θεός¹⁹³ στους υπόλοιπους αρματολούς για να αποδείξουν την ευσέβειά τους και ως εκ τούτου να λυτρωθούν, καθώς μερικοί, όπως οι Μποτσαραίοι, αποπλήρωσαν το μεγαλύτερο μερίδιο του χρέους, το οποίο ήταν ανάλογο του βαθμού ασέβειας που υπέδειξαν ερχόμενοι σε συμφωνία με τον Αλή. Θα λέγαμε ίσως ότι η «ατίμωση»/«καταφρόνηση» που αισθάνεται ο Μπότσαρης είναι παρεπόμενη της «συνείδησης της ενοχής» του. Ο Αλή ιδωμένος ως το «απόλυτο κακό» προσφέρει μέσα από τις κληρονομημένες εξηγήσεις της κατάκτησης, μια «λογική» ερμηνεία για την κατάσταση στην οποία έχει περιέλθει (αμαρτία – τιμωρία – λύτρωση). Η συνάντησή του με το «κακό» κάνει το τραύμα του διαχειρίσιμο και γεννά καρτερία. Η ιδέα ότι το «καλό» (ο Μεσσίας) θα έλθει μετά από μια κορύφωση της μάχης με το «κακό» (Αντίχριστος) ήταν οικεία στους χριστιανούς της εποχής.¹⁹⁴ Το τέλος, όμως, της επώδυνης αυτής μάχης θα ερχόταν μονάχα εάν ο Θεός διαπίστωνε ότι ο λαός του εκπληρώνει τον όρο της υπακοής.¹⁹⁵ Ακολουθώντας αυτή την ερμηνευτική κατεύθυνση συναντάμε σε άλλο σημείο της επιστολής τον Μπότσαρη να εκφράζει την έγνοια του προς τον Βαρνακιώτη που έχει παραμείνει, όπως αναφέρει, «φρόνιμος στην πίστη» του και «τιμημένος έως τώρα», δηλαδή έχει καταφέρει να διατηρήσει το αρματολίκι του και κατ' επέκταση το γόητρό του, εν αντιθέσει με εκείνον. Με δυο λόγια, η ευσεβής ή ασεβής στάση που υιοθετούν οι αρματολοί μέσα σε αυτή την πιεσμένη ιστορική στιγμή, η οποία και συλλαμβάνεται ως δοκιμασία του Θεού (με τα

192 Βλ. το απόσπασμα της εγκυκλίου που συνέγραψε τον Αύγουστο του 1454 ο Γεννάδιος, έτσι όπως παρατίθεται στο Μονίου (επιμ.-προλ.), ό.π., σ. 520-529, ιδίως σ. 525. Πρβλ. «καὶ προελθὼν μικρὸν ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ προσευχόμενος καὶ λέγων· Πάτερ μου, εἰ δυνατόν ἐστι, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο· πλὴν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σύ» Ματθαίος 26:39.

193 Πρβλ. το απόσπασμα που μεταφέρει ο Μπούλτμαν από τα βιβλία του Κανόνα της Παλαιάς Διαθήκης στο οποίο εκφράζεται η ίδια αντίληψη του χρόνου (ως ανοίγματος στην προσδοκία): «Ο χρόνος που πέρασε είναι κατά πολύ μεγαλύτερος από αυτόν που απομένει ακόμη το παρελθόν πέρασε σαν μια ισχυρή νεροποντή· μόνο λιγοστές σταγόνες έμειναν πίσω (Δ' Έσδρας 4, 48-50)» Rudolf Bultmann, *Ιστορία και Εσχατολογία, Η αιωνιότητα ως παρόν* Ίνδικτος, Αθήνα 2008, σ. 47.

194 Βλ. Λιάκος, ό.π., 97-99.

195 Βλ. Bultmann, ό.π., 48.

«διαβολικά» τεχνάσματα του Αλή), προβάλλεται ως κριτήριο που καθορίζει το θετικό («τιμημένος») ή αρνητικό («καταφρονημένος») απολογισμό της κατάστασής τους.¹⁹⁶

«Φταίχτες του θεού» αποκαλούνται και οι Κατζικογιανναίοι που τους διόρισε ο Αλή για ένα μικρό διάστημα στο αρματολίκι των Γριβαίων. Ο ανταγωνισμός των εν λόγω οικογενειών είχε βαθιές ρίζες, καθώς άρχισε τον 17^ο αιώνα, όταν οι κλέφτες Κατζικογιανναίοι αμφισβητούσαν την δικαιοδοσία των ισχυρών αρματολών Γριβαίων σε μεγάλα τμήματα της νότιας Ακαρνανίας (καζάς Ξηρομέρου), στα οποία οι τελευταίοι, παλαιοί αρματολοί της βόρειας Ακαρνανίας (καζάς Βόνιτσας), είχαν επεκταθεί με ένοπλη επιβολή. Παρότι οι Γριβαίοι ήταν από τις λίγες αρματολικές οικογένειες του 17^{ου} αιώνα που διέθεταν de facto δικαίωμα στην κληρονομική διαδοχή στο αρματολίκι, με τους πρωτοκαπετάνιους των γύρω περιοχών να αναγνωρίζουν τους διαδόχους της οικογένειας και ακολουθώντας την κοινοτική και οθωμανική εξουσία να συναινεί είτε ειρηνικά, είτε έπειτα από πολεμική σύγκρουση, υπήρχε πάντα ανοιχτό το ενδεχόμενο της αμφισβήτησης από άλλες ένοπλες ομάδες, συνήθως κλέφτες που δεν συμμετείχαν στο τελετουργικό της αναγνώρισης της μεταβίβασης. Στο πλαίσιο αυτό, άρχισαν οι πολυετείς πολεμικές συγκρούσεις ανάμεσα στις δυο οικογένειες που έληξαν στα μέσα του 18^{ου} αιώνα, με τον γάμο του Χρίστου Γρίβα και μιας κόρης Κατζικογιάννη, που μετέτρεψε την Ακαρνανία σχεδόν σε ενιαίο αρματολίκι.¹⁹⁷

Βλέπουμε, όμως, την παλιά αρματολική διαμάχη να αναζωπυρώνεται στα τέλη του αιώνα από τους συγγενείς που ανήκουν στη θηλυκή γραμμή καταγωγής, με τον Αλή να παρεμβαίνει στα τοπικά δίκτυα επιχειρώντας να ορίσει τις εξελίξεις. Ο προεστός της Κατούνας Ξηρομέρου, Μήτσος Μαυρομάτης, φέρεται υποκινητής των ενεργειών ενός Κατσκογιάννη (γνωστού και ως Γιάννη Μπαμπάτσικου), ο οποίος οικειοποιήθηκε το αρματολίκι των Γριβαίων στη Βόνιτσα. Ωστόσο, επειδή ο Μαυρομάτης μπορούσε να εκμεταλλεύεται σημαντικό μέρος από τις ενοικιάσεις των φόρων, καθώς ήταν ευνοούμενος του προηγούμενου επόπτη δερβενίων, Κουρτ Πασά, ο Αλή τον καταδίωξε επίμονα με αποτέλεσμα να χάσει τη θέση του, που ήταν και το κυριότερο έρεισμα του Κατσκογιάννη, ο οποίος αναζητούσε έκτοτε καταφύγιο στα Επτάνησα.¹⁹⁸ Να σημειώσουμε ότι λέγοντας για κάποιον ότι έχει κερδίσει την εύνοια

196 Ακολουθούμε το συλλογισμό που αναπτύσσει ο Κοταρίδης αναφερόμενος στην «ευσεβή στάση» ως δέουσα πολιτική συμπεριφορά στο σύστημα της οθωμανικής κατάκτησης βλ. Κοταρίδης, «Προνοιακό Σχέδιο και Επανάσταση», ό.π., σ.239-289, ιδίως 263-4, 275.

197 Πιζάνιας, «Ο κόσμος της θάλασσας των βουνών», ό.π., σ. 75.

198 Βλ. Ασδραχάς, *Πρωτόγονη Επανάσταση*, ό.π., σ.33-35,170-175.

της εξουσίας εννοούμε πως διατηρεί και αναπαράγει την κοινωνικά ανώτερη θέση του, διατηρώντας τις ισορροπίες στη σχέση του με τις οθωμανικές αρχές και τον κατακτημένο πληθυσμό και σε αυτή την προοπτική μπορούμε να διακρίνουμε έναν κοινό τρόπο προσαρμογής των προεστών και των αρματολών στο σύστημα της κατάκτησης.¹⁹⁹ Ας συγκρατήσουμε, όμως, εν προκειμένω, ότι τον Δράκο Γρίβα, γιο του Χρίστου Γρίβα (και αδελφό της μητέρας του Γεωργάκη Νικολού/ Βαρνακιώτη) θα τον αποκαταστήσει στο πατρικό του αξίωμα ο Αλή, για να τον αντικαταστήσει το 1794 με τους γιους του Κατσικογιάννη, Χρίστο και Αποστόλη, τους όποιους, ωστόσο, εξόντωσε το 1805.²⁰⁰ Τους «έξεπάτοσε»²⁰¹ αναφέρει απευθυνόμενος στον Βαρνακιώτη ο Μπότσαρης, «όπως κι εμάς» και «σε πολλή μαραζιά το 'χει που δεν μπόρεσε να σε βάλει εις την μιανρά του γνώμη».

Απ' ό,τι φαίνεται ο Αλή Πασάς προσπάθησε να απομακρύνει τον Βαρνακιώτη από το αρματολίκι του δυσφημώντας τον δίχως επιτυχία (*«δέν μπόρησε να σέ βάλη εις τήν μιανρά του γνώμη»*). Στη στροφή του 19^{ου} αιώνα, όταν ο εικοσάχρονος τότε Γεωργάκης (του) Νικολού²⁰² διαδεχόταν τον πατέρα του στο αρματολίκι του Ξηρομέρου, ο Αλή προσπάθησε να ανακόψει την οικογενειακή κληρονομική διαδοχή εξαπολύοντας κατηγορίες εναντίον του στη βαλιντέ σουλτάν (μητέρα του σουλτάνου και εν προκειμένω του Σελίμ Γ') και στον επίτροπο της στο Κάρλελι

199 Τόσο οι κοινοτικές αρχές όσο και οι αρματολοί κατέχουν ένα κοινωνικό πλεονέκτημα μέσα στην κατακτημένη κοινωνία διατηρώντας τις ισορροπίες του συστήματος της κατάκτησης. Παρότι οι αρμοδιότητές τους διαφέρουν, για να αναπαραχθούν ως κοινωνικές κατηγορίες και να επεκτείνουν την κοινωνικοπολιτική τους δύναμη υιοθετούν παρόμοιες στρατηγικές που συντάσσονται στη λογική του συστήματος της κατάκτησης. Βλ. σχετικά Διονύσης Τζάκης, «Οπλارχηγοί και προεστοί. Κοινωνικές κινητικότητες και οικογενειακές στρατηγικές στον ορεινό χώρο», στο Μνήμη Εύης Ολυμπίτου (συλλ.), *Τοπικές κοινωνίες στον θαλάσσιο και ορεινό χώρο στα νότια Βαλκάνια, 18ος- 19ος αιώνας*. Πρακτικά Συμποσίου, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα 2014, σ. 293-308. Πρβλ. Σπύρος Ασδραχάς, «Δημοσθένη Δανιηλίδη, “Νεοελληνική κοινωνία και οικονομία”», Διάλεξη (Ηχητικό υλικό), ΙΙΕ/ΕΙΕ, 08.03.2005, *helios-eie*, <https://helios-eie.ekt.gr/EIE/handle/10442/16030>, 30:20- 30:45, όπου και αναφέρεται ότι «οι “ευνοούμενοι” του Δανιηλίδη είναι οι “φρόνιμοι” του Κοντογιώργη».

200 Ασδραχάς, *Πρωτόγονη Επανάσταση*, ό.π., σ. 35.

201 Για την ακρίβεια στην επιστολή η έκφραση είναι *«τουῶς ἐξεπάτοσε ὁσάν αιμᾶς ξεπατομῶ καί σκλαβιά»* που μπορεί να σημαίνει «ξεπάτωσε» (εξόντωσε), ίσως όμως και «εξαπάτησε». Πάντως, είτε με την έννοια του «αφανισμού», είτε του «πειρασμού», οι ενέργειές του Αλή παρουσιάζονται «διαβολικές», αποτυπώνοντας έτσι το μέγεθος της απειλής που αντιπροσωπεύει. Πρβλ. στην αρχή του κεφαλαίου όπου αναδημοσιεύεται η επιστολή του Κίτσου Μπότσαρη από το αρχείο του Φυσεντζίδα.

202 Ο Κασομούλης τοποθετεί τη γέννησή του το 1780, ενώ η εκτίμηση του Αγαπητού κυμαίνεται από το 1778 έως το 1779. Σύμφωνα με τον Κάρπο και τον Φυσεντζίδα όταν ξέσπασε η Επανάσταση συμπλήρωνε το τεσσαρακοστό έτος της ηλικίας του, πληροφορία που αντλούν από τα Απομνημονεύματα του Γεωργίου Γαζή, ο οποίος διετέλεσε για κάποιο διάστημα γραμματικός του κατά τη διάρκεια της ελληνικής επανάστασης. Βλ. Αγάπιος Αγαπητός, *Οί ἔνδοξοι Ἕλληνες τοῦ 1821 ἢ οἱ πρωταγωνισταί τῆς Ἑλλάδος: ἑταιρισταί, κατηχηταί, κληρικοί, πολιτικοί, στρατιωτικοί ξηράς καί θαλάσσης, δωρηταί, λόγιοι, εὐεργέται*, Πάτρα 1877, σ. 304, 321 · Κασομούλης, ό.π., σ. 14 · Φυσεντζίδης, ό.π., σ. 263 · Παπαδόπουλος, ό.π., σ. 118.

(Αιτωλοακαρνανία), Γιουσούφ αγά. Τους δελέαζε, ακόμη, και με χρηματικά ανταλλάγματα.²⁰³ Παρότι μέσα στο κλίμα της Νέας Τάξης και στο συνυφασμένο με αυτό πρόγραμμα πάταξης της ληστείας, οι φήμες και τα συμβολικά δώρα ήταν, συνήθως, αποτελεσματικά πολιτικά εργαλεία στα χέρια των περιφερειακών διοικητών, καθώς δια αυτών πρόβαλλαν τους εαυτούς τους ως ειδήμονες στην αντιμετώπιση του ληστρικού φαινομένου και ως φορείς της δημόσιας ηθικής,²⁰⁴ γνωρίζουμε ότι ο Γεωργάκης Νικολού έλαβε μπουργιουρδί (επίσημο έγγραφο διορισμού) από τον επίτροπο της βαλιντέ σουλτάν και ότι «εστάθη ήσυχος» στο αρματολίκι του μέχρι και το 1806.²⁰⁵

Ας σημειώσουμε ότι το 1796 το αξίωμα του δερβεντζή συγχωνεύτηκε με εκείνο του μουτασερίφη (κυβερνήτης διοικητικής μονάδας)²⁰⁶ και ότι ο Αλή πρέπει να είδε σε αυτή την εξέλιξη έναν νομότυπο δρόμο για να εντάξει την περιοχή στη δικαιοδοσία του. Δηλώνοντας τις διαθέσεις του πιο καθαρά το 1797 με την δυναμική του εμπλοκή στα εσωτερικά του Κάρλελι,²⁰⁷ ή μάλλον εξωτερικεύοντας τις διαθέσεις του με την προωθητική δύναμη του «1797»,²⁰⁸ η Πύλη απάντησε το επόμενο έτος με μεταβολή του γαιοκτητικού καθεστώτος στο εν λόγω σαντζάκι (διοικητική περιφέρεια) δίνοντας το ως χας στη βαλιντέ σουλτάν για να νέμεται το φόρο της δεκάτης. Στο πλαίσιο κεντρικού ελέγχου και προστασίας της περιοχής αποφάσισε, ακόμη, ο μουσελίμης (υποδιοικητής διοικητής μονάδας) του Κάρλελι να διορίζεται από την Πύλη.²⁰⁹ Σύμφωνα με τον Ληκ, ο επίτροπος της βαλιντέ σουλτάν διόρισε στη θέση αυτή τον ξάδελφό του και συνονόμάτό του, Γιουσούφ αγά. Στις 15 Ιουνίου 1805 καταγράφει τα εξής:

«Το απόγευμα επισκέφτηκα τον Γιουσούφ αγά, Μουσελίμ του Κάρλελι [...]. Λόγω των σχέσεων του Μουσελίμ με το παλάτι, ο Αλή Πασάς έκρινε αναγκαίο να τον αντιμετωπίσει με σεβασμό· τις προάλλες τον υποδέχθηκε με τιμές στη Νικόπολη, και προσποιήθηκε ότι θα θέσει τα στρατεύματα του Δερβενίου υπό τις διαταγές του Γιουσούφ, γεγονός το οποίο θεωρήθηκε από πολλούς να μην είναι τίποτα λιγότερο από μια παγίδα που έστησε ο πανούργος Αλβανός για να φέρει τον Γιουσούφ σε δυσμένεια· δεν είχε περάσει πολύς καιρός που, ένα hasné [sic]

203 Φυσεντζίδης, ό.π., σ. 218.

204 Βλ. σχετικά Tolga Esmer, “Notes on a Scandal: Transregional Networks of Violence, Gossip, and Imperial Sovereignty in the Late Eighteenth-Century Ottoman Empire”, *Comparative Studies in Society and History*, 58:1, 2016, 99–128.

205 Φυσεντζίδης, ό.π., σ. 218.

206 Fleming, ό.π., σ. 61.

207 Τσιάμαλος, ό.π., σ. 109.

208 Δεν είναι τυχαίος ο χαρακτηρισμός του Αλή Πασά ως «μουσουλμάνου βοναπάρτη», ούτε ότι η Φλέμινγκ τιτλοφόρησε έτσι τη μελέτη της.

209 Τσιάμαλος, ό.π., σ. 109.

μεταφερόταν από τα Κράβαρα με 40 στρατιώτες και στο δρόμο προς την Κωνσταντινούπολη δέχθηκε επίθεση από ληστές στο Μακρυνόρος, που ήταν απίθανο να συμβεί κάτι τέτοιο δίχως τη συνέργεια του Πασά».²¹⁰

Το 1806 επήλθε ο θάνατος της βαλιντέ σουλτάν και ο επίτροπός της δεν αποτελούσε πια πρόσκομμα στις επιδιώξεις του «πανούργου πασά», όπως τον χαρακτηρίζει ο Βρετανός περιηγητής. Πράγματι, το 1806 ήταν η χρονιά που ο Αλή κατάφερε να εντάξει το Κάρλελι στη δικαιοδοσία του.²¹¹ και χρονιά, βέβαια, που άρχιζε ένας ακόμη πόλεμος ανάμεσα στην οθωμανική αυτοκρατορία και τη Ρωσία (1806-1812), τον οποίο και θα χρησιμοποιήσει ο Αλή για να διαμορφώσει τα σύνορά του στο νότο.²¹² Στο πλαίσιο αυτό, η Πύλη του παραχώρησε εξουσιαστικές αρμοδιότητες από τις αλβανικές ακτές μέχρι τον κορινθιακό κόλπο και τότε προσάρμοσε τις κατηγορίες που εξαπέλυε προς το πρόσωπο του Βαρνακιώτη στο πνεύμα του διαυτοκρατορικού ανταγωνισμού. Ο ξηρομερίτης καπετάνιος θα καταδιωχθεί ως «ρωσόφιλος», μια «κατηγορία» πειστική αν τη συνδέσει κανείς με το ιστορικό της αρματολικής οικογένειας, καθώς, όπως έχει αναφερθεί, ο γενάρχης αυτής συμμετείχε στα Ορλωφικά. Εν προκειμένω, στόχος του πασά ήταν η αποδυνάμωση του αρματολικού- συγγενικού δικτύου της περιοχής, καθώς καταδίωξε μαζί με τον Βαρνακιώτη και τους συγγενείς του, Μπουκουβάλα (αρματολό των Αγράφων), Ίσκο (αρματολό του Βάλτου) και Μήτσο Κοντογιάννη (αρματολό του Πατρατζικίου).²¹³ Η διεθνής συγκυρία του προσέφερε, όμως, κάτι πιο πολύτιμο, καθώς του έδωσε το πρόσχημα να επιτεθεί και τελικά να (επανα)καταλάβει τις σημαντικές για το εμπόριο ηπειρωτικές κτήσεις του Ιονίου (εκτός της Πάργας), ενώ από την άνοιξη του 1807 άρχιζε να οχυρώνει καίριες θέσεις στην ακαρνανική ακτή για να επιτεθεί στη

210 Leake, *Travels in Northern Greece*, ό.π., σ. 123.

211 Φυσεντζίδης, ό.π., 218. Πρβλ. τις παρατηρήσεις του Τσιάμαλου στη διατριβή του, ό.π., σ. 73-74, 109.

212 Μπρους Μαγκκόουαν, ό.π., σ. 287.

213 Βλ. Φυσεντζίδης, ό.π., σ. 218. Παραθέσαμε τα ονόματα, έτσι όπως τα συναντήσαμε στο αρχείο του Φυσεντζίδη. Είναι ελλιπή αλλά οι επωνυμίες μας επιτρέπουν να κατανοήσουμε ότι πρόκειται για οικογένειες με μακρά ιστορία στην περιοχή οι οποίες έχουν συνδεθεί με επιγαμίες. Ο Γιωργάκης Νικολού είχε παντρευτεί την κόρη του Γιώργου Μπουκουβάλα, γιού του Γιαννάκη Μπουκουβάλα, ενώ ο πατέρας του, ο Νικολός Βαρνακιώτης ήταν γαμπρός του Αναγνώστη Καραϊσκού/ Καραϊσκού Μοσκοβίτη. Ο τελευταίος ήταν ο αδελφός του Δημήτρη Καραϊσκού, γιοί του οποίου ήταν ο Ανδρέας και ο Γιαννάκης Ίσκος. Ο Αντρέας Ίσκος παντρεύτηκε την κόρη του Μήτσου Κοντογιάννη, ενώ ο Γιαννάκης Ίσκος την κόρη του Γιαννάκη Μπουκουβάλα. Βλ. Κασομούλης, ό.π., σ. 12-14, 21, 28-35, 38-40· Πρβλ. Ασδραχάς, *Πρωτόγονη Επανάσταση*, ό.π., σ. 168-169 και Τσιάμαλος, ό.π., 45-47.

Λευκάδα.²¹⁴ Έτσι μπορούμε ίσως καλύτερα να καταλάβουμε γιατί ο Βαρνακιώτης «εστάθη ήσυχος» έως και το 1806.

Οι απόπειρες του Αλή Πασά να ελέγξει τα αρματολίκια οδήγησαν στην μεγάλη εξέγερση του 1806, κατά την οποία οι χριστιανοί αρματολοί διεκδικούσαν τον έλεγχο των δερβενίων από τους μουσουλμάνους Αλβανούς, τους οποίους είχε τοποθετήσει στη θέση τους. Ενόσω «τα χέρια του Αντίχριστου», όπως τα ονομάζει ο Μπότσαρης, απλώνονταν στις κοινότητες, οι γαίες των οποίων γίνονταν τσιφλίκια, τα πολεμικά συμβούλια των αρματολών πολλαπλασιάζονταν. Στη σύσκεψη στο Καρπενήσι (1805), οι πρωτοκαπετάνιοι είχαν ορίσει επικεφαλής της εξέγερσης τον Θύμιο Βλαχάβα τον οποίο παρακολουθούμε μέσα από την αφήγηση του Κασομούλη να διώκει «μόνο τους σουμπασάδες [τους επιστάτες των τσιφλικιών που καταπίεζαν τους επίμορτους αγρότες] και τους δερβενεγάδες Αλβανούς ως κοινούς εχθρούς και των Οσμαλήδων [μουσουλμάνων] και των ραγιάδων [χριστιανών]».²¹⁵ Ωστόσο, οι δυνάμεις του Βλαχάβα ηττήθηκαν στη στεριά και σε μια εποχή που το λαθρεμπόριο και η πειρατεία ανθούσαν (1793-1815)²¹⁶ συγκρότησαν ένα στολίσκο και μάχονταν τα οθωμανικά πλοία στα παράλια της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας, ενόσω ήλπιζαν σε μια ρωσική βοήθεια.²¹⁷ Στρέφοντας το βλέμμα μας προς τις νοτιοδυτικές ακτές του ηπειρωτικού χώρου, παρακολουθούμε τον Βαρνακιώτη να «διαφεύγει» από την Ακαρνανία το 1806 και να αναπτύσσει πειρατική δράση στο Ιόνιο με «δικό του» πλοίο,²¹⁸ σε ένα «πέλαγος ιδεών» που από το 1797 δεν κατασιγάει.

Στο πλαίσιο του οθωμανο-ρωσικού πολέμου, ο Αλή Πασάς, επιχείρησε, όπως αναφέρθηκε, να καταλάβει την Λευκάδα (1807) και ο Βαρνακιώτης, επιστρατευμένος από τον Ιγνάτιο Άρτης θα λάβει μέρος στην άμυνά της. Είχε συμμετάσχει και στη συγκέντρωση που οργάνωσε ο Ιωάννης Καποδίστριας στο Μαγεμένο της Λευκάδας (1807), όπου η κοινή αντίσταση των κατοίκων των νησιών της Επτανήσου, των κλεφτών, αρματολών, Σουλιωτών και Ρώσων συμμάχων εγγράφηκε με έμμεσο τρόπο σε μια εθνική προοπτική.²¹⁹ Σε επιστολή του πληρεξούσιου του Τσάρου στην

214 Βλ. σχετικά Flemming, ό.π., σ.121,144, 158-162.

215 Κασομούλης, ό.π., σ.71. Η παρατήρηση χρήζει προσοχής αλλά και περαιτέρω διερεύνησης.

216 Μπρους ΜακΓκόουαν, ό.π., σ. 290, 365.

217 Βλ. Πιζάνιας, «Ο κόσμος της θάλασσας των βουνών», ό.π., σ. 96 · Πρβλ. Κασομούλης, *Ενθυμήματα Στρατιωτικά*, ό.π., σ. 117-8.

218 Βλ. Ασδραχάς, ό.π., σ. 38-40.

219 Βλ. σχετικά Ασδραχάς, ό.π., σ. 40, 274-277 · Πρβλ. Ελένη Κούκου, *Ιστορία των Επτανήσων από το 1797 μέχρι την Αγγλοκρατία. Πρώτες διπλωματικές ενέργειες του Ιωάννου Καποδίστρια*, Παπαδήμας, Αθήνα 1999, σ. 160, όπου και αναφέρεται ότι η ένωση των ετερόκλητων ομάδων εναντίον του Αλή και

Κέρκυρα, Κόμη Μοτσενίγου προς τον Βαρνακιώτη (19 Μαρτίου 1807) μπορούμε να διακρίνουμε εκφράσεις από το «νέο αλφαβητάρι» να έχουν ενσφηνωθεί σε μια «συντηρητική» γραφή, καθώς ως νομιμοποιητικό θεμέλιο της πολεμικής σύμπραξης δεν προβάλλεται μονάχα το «ομόδοξον», αλλά και το «δικαίωμα των εθνών στην Τάξη», και δη των επιγόνων «Σπαρτιατών και Μακεδόνων», των οποίων η «λόγχη», «όμοια» καθώς είναι με τη «ρωσική μπαγιανέτα», τους διαφοροποιεί, όπως αναφέρει, από τους «Γαλλότουρκους»,²²⁰ υπενθυμίζοντάς μας συν τοις άλλοις και τις εναλλαγές των συμμαχιών στο διπλωματικό στερέωμα. Στην ίδια επιστολή διαβάζουμε και τα εξής:

«Ελπίζω τα κινήματά σας θέλουν να είναι τακτικά και θεμελιωμένα, επάνω εις την τύχη και τον ζήλο της πατρίδος, και όχι ποτέ προς βλάβην των ομογενών μας, και αδελφών μας, οι θησαυροί των τούρκων εκείνοι, του Αλή Πασά θέλουν γίνη λάφυρα ειδικά σας μέχρι τέλους, όχι όμως ποτέ να στοχασθήτε ότι σας είναι συγχωρεμένον να κάμετε το ίδιον, και εις τους έξω ρωμαίους, τους οποίους η Αυτοκρατορική του Μεγαλειότης, θέλει να είναι κατά πάντα φυλαγμένοι υπό την βασιλικήν του σκέπην, και προστασίαν».

Οι «έξω Ρωμαίοι» από το 1797 ζούσαν σε ένα σύστημα που ποινικοποιούσε τη ληστρική δράση και από το 1803 με τη συνθήκη του Αλή με την Επτάνησο Πολιτεία δεν παρείχε άσυλο στους διωκόμενους.²²¹ Αν ο Σουλτάνος και το Πατριαρχείο εκτόπιζαν τις εξεγερσιακές και λεηλατικές συμπεριφορές στη σφαίρα του βέβηλου και του παράνομου,²²² για τους Γάλλους, όπως και για την διάδοχο Επτάνησο Πολιτεία, είχαν καταστεί «εχθροί της ανθρωπότητας». Τουλάχιστον μέχρι και τα γεγονότα του 1807, όταν και η ρητορική πρακτική αλλάζει: «ανδρείους» και «θύματα των περιστάσεων και της αγωγής τους», θα τους αποκαλέσει ο Καποδίστριας αναγνωρίζοντας την αξία του «κεφαλαίου» αυτών των «αγριεμένων», με τη βοήθεια των οποίων κατάφερε να αποκρούσει την επίθεση.²²³ Σε αυτά τα αποθέματα βίας αναφέρεται και ο Μοτσενίγκος στην ανωτέρω επιστολή τα οποία ενεργοποιημένα καθώς είναι από την πειρατική δράση του Βαρνακιώτη, προσπαθεί να τα διοχετεύσει

των Γάλλων προσέδωσε «στον αγώνα για την ελευθερία της Λευκάδας πανιόνιο και πανελλήνιο χαρακτήρα».

220 Φυσεντζίδης, ό.π., σ. 34-37.

221 Βλ. Ασδραχάς, ό.π., 19-24.

222 Το πρόγραμμα πάταξης της ληστείας που προωθούσε ο Σουλτάνος Σελίμ ΙΙΙ ενδόθηκε με έναν ιδεολογικό λόγο που νομιμοποιούσε τις καταδιώξεις ως «ιερές αποστολές». Βλ. Ali Yacyioglu, *Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions* (Καλιφόρνια 2016: Stanford), σ. 149-150 · Tolga U. Esmer, «Economies of Violence, Banditry and Governance in the Ottoman Empire around 1800», *Past & Present*, 224, (2014), 163-199, ιδίως 190-1. Πρβλ. τον αφορισμό των αρματολών από τον Πατριάρχη Καλλίνικο το 1805.

223 Βλ. Ασδραχάς, ό.π. 271-277.

αποκλειστικά προς τον Αλή, συνδέοντας την ανταρσία του με την τύχη της Επτανήσου. Αποθέματα απαραίτητα και για την διεξαγωγή της ελληνικής Επανάστασης.

Η «ανταρσία» του Βαρνακιώτη στο Ιόνιο κράτησε τέσσερα χρόνια (1806-1810). Στο διάστημα αυτό υπηρέτησε και σε κάποιο από τα εθελοντικά συντάγματα που είχαν συγκροτήσει οι Γάλλοι μετά την ανακατάληψη της Επτανήσου (καλοκαίρι του 1807)²²⁴ – πιθανώς στο «Αλβανικό Σύνταγμα»,²²⁵ και δεν μπορεί παρά να ήρθε σε επαφή με «νέες» εικόνες, καθώς και με άλλες αντίστοιχες ένοπλες ομάδες που είχαν εκδιωχθεί από τον υπόλοιπο ηπειρωτικό χώρο.²²⁶ Παρέχοντας υπηρεσίες στις γαλλικές αρχές, μεταξύ αυτών και πληροφορίες για τις εξελίξεις στα εδάφη του Αλή, φαίνεται πως επένδυε στην προοπτική της γαλλικής παρέμβασης στον ηπειρωτικό χώρο, στο πλαίσιο της οποίας θα μπορούσαν να εξυπηρετηθούν τα τοπικοσυγγενικά συμφέροντα.²²⁷ Παρότι η γαλλική επανακυριαρχία της Επτανήσου αναχαίτισε την επεκτατική ορμή του Αλή προς το Ιόνιο, καθώς έθεσε τις παραλιακές πόλεις των κτήσεων του Ιονίου υπό τον άμεσο έλεγχο της Πύλης, δεν δάμασε τη φιλοδοξία του να τις προσαρτήσει εκ νέου. Ήταν, άλλωστε, λιμάνια εκφόρτωσης του υπέρογκου εμπορίου της Αδριατικής. Δοκιμάζοντας πια τα νερά της διεθνούς διπλωματίας, ο Αλή θα συνεχίσει να χαλκεύει συμμαχίες με τους Γάλλους, ενώ θα εντείνει τις επαφές του με τους Άγγλους.²²⁸ Στον δε ηπειρωτικό χώρο θα έχει καταφέρει να αποδυναμώσει τους ισχυρούς τοπικούς δρώντες ή να τους αντικαταστήσει με φίλα προσκείμενους. Η εξέγερση των αρματολών επρόκειτο να λήξει το 1809 με τη συναίνεση όλων.²²⁹

Ο Βαρνακιώτης, επιστρέφοντας από το «ανήσυχο» θαλάσσιο ταξίδι, θα επένδυε τη φήμη και το πλούτο που είχε αποκομίσει στο αρματολίκι του στο

224 Βλ. σχετικά την επιστολή του ναυάρχου Μπαρέ από την Αγία Μαύρα (15/27 Οκτωβρίου 1807) προς τους Καραϊσκό και Βαρνακιώτη στο Φυσεντζίδης, *Ανέκδοτοι αυτόγραφοι έπιστολαί*, ό.π., σ. 39-40.

225 Το «Αλβανικό Σύνταγμα» στελεχωνόταν κυρίως από Σουλιώτες, ενώ το συμπλήρωναν κι άλλα άτακτα σώματα που απαρτίζονταν κατ' αποκλειστικότητα από ορθόδοξους χριστιανούς που καταδιώκονταν από τους πασάδες των γύρω περιοχών (Χιμάρα, Τσαμουριά, Πρέβεζα, Ακαρνανία, Θεσσαλία, Μωριάς). Βλ. Φοίβος Οικονόμου, *Έλληνες μισθοφόροι στην υπηρεσία της επαναστατικής Γαλλίας (1789-1815)*, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 145.

226 Βλ. ενδεικτικά την επιστολή του Κολοκτρώνη από τη Ζάκυνθο (12 Ιανουαρίου 1817) στο Φυσεντζίδης, ό.π., σ. 49-50, όπου μεταξύ άλλων διαβάζουμε: «ή εύγενείαν σας έλάβατε τήν πατρίδαν σας καί τρώτε κριάς άζύγιαστο» - γεγονός που μαρτυρεί ότι το τέλος των ναπολεόντειων πολέμων βρίσκει τον Βαρνακιώτη εδραιωμένο στο αρματολίκι του στο Ξηρόμερο.

227 Στην επιστολή του ναυάρχου Μπαρέ προς τους Βαρνακιώτη και Ίσκο (Αγία Μαύρα, 15/27 Οκτωβρίου 1807) διαβάζουμε τα εξής: «μνίσκω υπόχρεος εις τον άγρυπνον ζίλο σας, και εις την προθυμίαν οπού έχετε δια την αυτοκρατορική δούλευσις [...] δια το παρόν δεν είναι νεοτέρσις εις τάς πολιτικάς υπόθεσις τον σύνορον [...], μην λίπετε εις το να μαθένετε κάθε ίδις της στερεάς, και να μου τες διλοποοίται». Φυσεντζίδης, ό.π., σ. 39-40.

228 Βλ. Fleming, ό.π., σ. 53, 83, 167-169.

229 Πιζάνιας, ό.π., σ. 96.

Ξηρόμερο. Για την ανάκτησή του, όμως, δεν αρκούσε πια η πολεμική υπεροχή, αλλά κυρίως η γνώμη του Πασά. Οι κανόνες του «παιχνιδιού» της εξέγερσης και της υποταγής είχαν νοθευτεί. Ήταν ένας άλλος αρματολισμός · «εξαρτημένος».²³⁰ Ο Κασομούλης αναφέρει πως ο Αλή ήθελε «να κάμη [τους αρματολούς] να εξήρτηνται από αυτόν αμέσως δια να φαίνεται ότι από καλοσύνην τους βαστά, να γνωρίζουν από αυτόν την χορήγησιν των ψωμιών και όχι από την σπάθην των επί της οποίας εκαυχώντο ότι είχαν έως τότε».²³¹ Ο Βαρνακιώτης για το δικό του «ψωμί», όπως διαβάζουμε στον Φυσεντζίδη, «διαχειρίστηκε το μέσον του Ομέρ Βρυώνη», ο οποίος ήταν τότε «νεοφερμένος από την Αίγυπτο».²³²

Οι Βρυώνηδες, οικογένεια με μακρά ιστορία στο Μπεράτι προβάλλονταν στην ευρύτερη περιοχή της Ρούμελης ως ανεξίτησκοι προστάτες των χριστιανών για λόγους πολιτικής επιρροής. Ο Ομέρ Βρυώνης, λογιζόταν ως εκπρόσωπος αυτών των αντιλήψεων και ως εκ τούτου διατηρούσε διαφόρων ειδών σχέσεις με τους Ρωμιούς. Η φήμη που είχε αποκτήσει με τη συμμετοχή του στη μάχη της Ροζέτας (1807) στην Αίγυπτο, του έδωσε την ευκαιρία να αναδειχθεί σε σημαίνοντα περιφερειακό δρόντα.²³³ Το 1809 βρίσκεται στην υπηρεσία του Αλή ο οποίος οργανώνει πολεμική εκστρατεία εναντίον του Ιμπραήμ Πασά του Μπερατίου, συντοπίτη και πολιτικού αντιπάλου του Βρυώνη. Η πρόφαση που αναζητούσε ο Αλή για να μην εκτεθεί στην Πύλη είχε βρεθεί. Ο Βρυώνης ηγείται της εκστρατείας έχοντας στο πλευρό του μεταξύ άλλων αρματολών και τον Βαρνακιώτη.²³⁴ Το 1809 τα Ιόνια νησιά πέρασαν στα χέρια των Άγγλων, οπότε μπορούμε να πούμε ότι ο Βαρνακιώτης επιστρατεύεται από τον Βρυώνη, ενώ συγχρόνως διαπραγματεύεται την επιστροφή του στο Ξηρόμερο. Πολέμησε «με ανδρεία και με σύνεση», όπως αναφέρει ο Αγαπητός προκαλώντας τον θαυμασμό «Ελλήνων και Αλβανών»²³⁵ - λόγια που μας παραπέμπουν στους πολιτισμικούς κώδικες των πολεμικών κοινωνιών της Ρούμελης που δομούν και τις

230 Τσιάμαλος, ό.π., σ. 32-34, 286.

231 Κασομούλης, ό.π., σ. 120.

232 Φυσεντζίδης, ό.π., σ. 218.

233 Βλ. ενδεικτικά Γούναρης, ό.π., σ. 37-38.

234 Παναγιώτης Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τόμ. Α', τυπ. Βαλστού, Αθήνα 1856, σ. 303.

235 Αγαπητός, ό.π., σ. 305. Το σχόλιο του Αγαπητού δεν αναφέρεται μονάχα στη μάχη του Μπερατίου, αλλά και σε εκείνη του Γαρδικίου, καθώς ο Βαρνακιώτης θα σταθεί ξανά στο πλευρό του Πασά των Ιωαννίνων (όπως και οι περισσότεροι πρωτοκαπεναίοι που διατηρούσαν ή επιχειρούσαν να αποκτήσουν το κύρος και τις απολαβές αυτού αξιώματος) όταν το 1812 ο Αλή έπαιρνε εκδίκηση για την παλαιότερη προσβολή της μητέρας του από τους Γαρδικιώτες. Βλ. σχετικά Αραβαντινός, ό.π., 309-311.

πρακτικές διεκδίκησης του αρματολικιού.²³⁶ Το 1810, λοιπόν, με τη διαμεσολάβηση του Ομέρ Βρυώνη, ο Βαρνακιώτης ανακτά το πατρογονικό του αρματολίκι²³⁷ και ο Αλή προσαρτά το Μπεράτι στην επικράτειά του.²³⁸

Έκτοτε, για τον ξηρομερίτη καπετάνιο ανοίγεται μια δεκαετία επενδύσεων της της φήμης και του πλούτου που αποκόμισε από τις κουρσάρικες και πολεμικές επιχειρήσεις στο παραγωγικό δυναμικό του τόπου του και σε ανθρώπινα δίκτυα υποστήριξης που του επιτρέπουν την επέκταση και την αναπαραγωγή της τοπικής του αυθεντίας. Το διάστημα αυτό υπηρετεί με συνέπεια τον «πάτρωνα» Αλή και αναπτύσσει στενές σχέσεις με τους Οθωμανούς αξιωματούχους, ιδίως με τους Αλβανούς μπέηδες και αγάδες των γύρω περιοχών, ενώ ως «κεφαλή» των Βαρνακιωταίων στο Ξηρόμερο συγκροτεί συγγενικό – αρματολικό δίκτυο με τους Ισκαίους του Βάλτου, τους Μπουκουβαλαίους των Αγράφων, τους κατατρεγμένους από τον Αλή και «ανέστιους» ακόμη Γριβαίους, τον Καραϊσκάκη και τον ισχυρό προεστό του Βάλτου, Αναγνώστη Καραγιάννη.²³⁹ Υπήρξε, σύμφωνα με τον Γαζή, «ο φρονιμώτερος καπετάνος και πολιτικώτερος από όλους τους καπεταναίους εις την Δυτική Ελλάδα».²⁴⁰

Με την πολιτική του είχε καταφέρει να εδραιωθεί στον τόπο του, όπου και ανέπτυξε «φρόνιμες επιχειρήσεις» οι οποίες απέβησαν ιδιαίτερα αποδοτικές. Αξιοποιώντας τις σχέσεις του με τις αρχές, επένδυσε τον πλούτο του σε κτηνοτροφικές και εμπορικές δραστηριότητες στη γη «του». Μισθώνοντας αγροτικά κτήματα, στα οποία «έφτιαξε κοπάδια» (γιδοπρόβατα και αγελάδες) και «άνοιξε ζευγάρια» (άροτρα

236 Πρβλ. τους στίχους από το δημοτικό τραγούδι «Άλωσις του Μπερατίου»: «[...] Έρχονται και των χριστιανών πολλά καπετανάτα/ο Ίσκος απ' την Δούνισταν, ο υιός του Γρίβα Γεώργου/Ζόγκος απ' το Ξηρόμερον, ο Γεώργης Βαρνακιώτης/ του Μπουκουβάλα τα παιδιά, και οι Σκυλοδημαίοι, ο Διάκος και ο Πανουργιάς, κι οι δυο Κοντοϊανναίοι/ Σαν άναψεν ο πόλεμος, και η φωτιά επήρεν/ έπεφταν τα βόλια σαν βροχή, κανόνια σαν χαλάζι/ κι οι κλέφτες εξεσπάθωσαν, και επήδησαν στο κάστρο/ Τότε φωνή ακούσθηκε μέσα από το πύργον/ «Παιδιά μου, τι σκοτώνεσθε; Σταθείτε παλικάρια/ Τι τόσον αίμα χύνετε; Ψυχάτε την ανδρεία σας/ Σταθείτε τ'ώρα τα κλειδιά σας φέρομεν του κάστρου». Claude Fauriel, *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια*, τόμ. Α', επιμ. Α. Πολίτης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2020, σ. 208.

237 Φυσεντζίδης, ό.π., σ. 219, 263.

238 Για να έχουμε βέβαια μια καλύτερη εικόνα για τους τρόπους με τους οποίους ικανοποιεί τις αξιώσεις του ο Πασάς των Ιωαννίνων από τα γειτονικά πασαλίκια χρειάζεται να ιχνηλατήσουμε τις διαδρομές του στη διπλωματική αρένα. βλ. γενικά Fleming, ό.π., 122-187. Όπως επίσης και τα περιθώρια του οθωμανικού συστήματος που εκμεταλλεύεται κατεξοχήν ο Αλή ακολουθώντας νομότυπες διαδρομές. Εν προκειμένω, είχε παντρεύσει τον γιο του με την κόρη του Ιμπραήμ και η περιοχή του Μπερατίου του δόθηκε τελικά ως προίκα. Βλ. Αραβαντινός, ό.π., 304.

239 Τσιάμαλος, ό.π., σ. 132-3, 139.

240 Παρατίθεται στο Κάρπος Παπαδόπουλος, *Τα κατά Γ. Βαρνακιώτην και ανάκτησις του Μεσολογγίου*, ό.π., σ.118.

που τα σέρνουν βοοειδή) που δούλευε με σέμπρους (επίμορτους καλλιεργητές), αύξησε σημαντικά το «κομπόδεμά» του,²⁴¹ όπως και την «αίσθηση της ιδιοκτησίας», καθώς ανανέωνε συνεχώς με μισθωτικά συμβόλαια δικαιώματα κτήσης στην περιουσία που νοίκιαζε.²⁴² Κοντολογίς, τη δεκαετία του 1810, τον παρακολουθούμε να «γίνεται νοικοκύρης», όπως συμπυκνώνει ο λαϊκός λόγος τη διαδικασία μετατροπής της κυριαρχικής ικανότητας του παραδοσιακού ενόπλου σε οικονομική, με τη δημόσια εικόνα του να παραμένει, ωστόσο, άλκιμη, έτσι όπως αρμόζει σε έναν φορέα του πολιτισμού της αρχαϊκής ανταρσίας.²⁴³

Στο τέλος της δεκαετίας, τις παραμονές δηλαδή της Επανάστασης, σε επιστολή των Θεοδωράκη Γρίβα και Μήκου Κατσκογιάννη προς τον Βαρνακιώτη (Πρέβεζα, 31 Δεκεμβρίου 1820), διαπιστώνουμε τη δυναμική ενίσχυσης της εξουσίας του παραλήπτη από τις οικονομικές του δραστηριότητες και την εξέχουσα θέση που κατέχει πια στην περιοχή. Ο Γρίβας και ο Κατσκογιάννης γνωρίζοντας ότι ο Βαρνακιώτης έχει αποκτήσει διευρυμένα δικαιώματα κτήσης στο Ξηρόμερο του ζητούν στο όνομα της αδελφικής αλληλεγγύης να γίνει «μουκαέτης», να τους υπενουκιάσει δηλαδή μερικές γαιοπροσόδους από την οιονεί ιδιοκτησία του, διότι χρειαζόνταν σύντομα κάποιο χρηματικό ποσό,²⁴⁴ προκειμένου να οργανωθούν για το

241 Βλ. Σπύρος Ι. Ασδραχάς, «Η πολυμορφία του κόσμου της βίας» τ. ιδ., *Υπομνήσεις. Ιστορικότροπα σημειώματα*, Θεμέλιο, Αθήνα 2014, σ.106-111, ιδίως σ. 110-111. Πρβλ. Φυσεντζίδης, ό.π., σ.199-200. «Γιατί, ας το υπενθυμίσουμε» γράφει ο Ασδραχάς, «ούτε τα αρματολίκια ή τα κλέφτικα σώματα μπορούσαν να γίνουν χωρίς την ύπαρξη ενός “κεφαλαίου” ούτε τα σώματα κατά τα πρώτα έτη της Επανάστασης, αν οι Καραϊσκαίοι, οι Βαρνακιωταίοι, ακόμη και ο Μακρυγιάννης δεν είχαν στο κεμέρι τους χρήματα για να πληρώσουν τους “λουφέδες” και κατόπιν φυσικά να ζητήσουν μισθούς, να πουν ότι έχουν 100 ενώ στην ουσία είχαν 50 ή και 10 στρατιώτες». Ασδραχάς, *Πρωτόγονη Επανάσταση*, ό.π., σ. 245.

242 Βλ. Ariel Salzmann, «An Ancient Regime Revisited: “Privatization” and Political Economy in the Eighteenth Century Ottoman Empire», *Politics and Society*, 21 (1993), 393-423, ιδίως σ. 401-403. Πρβλ. Φυσεντζίδης, ό.π., σ. 52-53.

243 Στερεοτυπικά, η διαδρομή αυτή δεν ανταποκρίνεται στις αξίες της «ηρωικής ανδροπρέπειας» των ορεσίβιων ενόπλων του αγροτοποιομενικού χώρου. Βλ. Τζάκης, *Αρματολισμός, συγγενικά δίκτυα και εθνικό κράτος*, ό.π. 86-98. Αρκεί κανείς να θυμηθεί το γνωστό δημοτικό τραγούδι: «Βασίλη, κάτσε φρόνιμα, να γένεις νοικοκύρης/ για ν' αποχτήσεις πρόβατα, ζευγάρια κι αγελάδες/ χωριά κι αμπελοχώραφα, κοπέλια να δουλεύουν/ Μάνα μου εγώ δεν κάθομαι να γίνω νοικοκύρης/ να κάμω αμπελοχώραφα, κοπέλια να δουλεύουν/ και να 'μαι σκλάβος των Τουρκών/ κοπέλι στους γερόντους [...]». Νίκος Πολίτης, *Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού*, Βογιανάκη, Αθήνα 1914, σ. 42.

244 Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο ΜακΓκόουν «το σύστημα [των ισόβιων φοροεκμισθώσεων] σε γενικές γραμμές ήταν τόσο προσοδοφόρο ώστε στη Βοσνία, ακόμη και κατά τον 20ό αιώνα, η έκφραση στην αργκό για το «εύκολο χρήμα» ήταν “μαλικιανέ” (ισόβια φορομίσθωση)». Μπρους ΜακΓκόουν, ό.π., σ. 338. Ας διευκρινίσουμε ακόμη ότι «μαλικιανετζής» ή «μουκαέτης» εννοείται ο οιονεί κάτοχος της γης που λειτουργεί ως φοροεκμισθωτής. Στο σχετικό απόσπασμα της επιστολής διαβάζουμε και σημειώνουμε τα εξής: «σέ παρακαλούμεν όπου νά γένης μουκαέτης [να τους υπενουκιάσει, δηλαδή, γαιοπροσόδους από μια βακουφική περιουσία που έχει νοικιάσει] καθώς έως τώρα τό 'χεις κάμη ιντζιρά [καθώς έχει ήδη εξασφαλίσει εκτεταμένα δικαιώματα κτήσης σε αυτή την βακουφική περιουσία, έχοντας πληρώσει αρχικά ένα σημαντικό ποσό και κατόπιν ένα δεύτερο, μηνιαίο ενοίκιο] έτζη καί εις

επικείμενο γεγονός της επ-Ανάστασης του Γένους.²⁴⁵ Και μόνο ο τρόπος με τον οποίο οι αποστολείς - αρματολοί με μακρά οικογενειακή παράδοση στην Ακαρνανία, που είχαν παραγκωνιστεί όπως είδαμε από τις πολιτικές του Αλή Πασά - απευθύνονται στον πρωτοκαπετάνιο του Ξηρομέρου είναι, νομίζουμε, δηλωτικός των αλλαγών, που έχουν επισυμβεί στους συσχετισμούς των δυνάμεων της περιοχής, καθώς και της συνολικής εξουσίας, που ασκεί προεπαναστατικά ο Γεωργάκης Νικολού την εποχή εκείνη: *«Τὴν αὐθεντίαν σου τημημένε μας καὶ ἀδελφέ μας καπετάν γιωργάκι ἀδελφικῶς ἀσπαζόμενοι προσκυνοῦμεν, καὶ παρακαλῶντας τὸν θεὸν διὰ τὴν ποθητὴν μας ὑγείαν σου»*.²⁴⁶

Ας σημειώσουμε εδώ ότι στο αρματολίκι της Βόνιτσας, για τον έλεγχο του οποίου είχε αναζωπυρωθεί, όπως αναφέραμε, ο ανταγωνισμός μεταξύ των Γριβαίων και των Κατσικογιανναίων, ο Αλή Πασάς διόρισε τελικά τον Γιώργο Τσόγκα,²⁴⁷ ένα πρόσωπο που θα μας απασχολήσει στη συνέχεια, καθώς επρόκειτο να αμφισβητήσει την κυριαρχία του ξηρομερίτη καπετάνιου σε τμήματα της περιφέρειάς του. Πάντως, ο τελευταίος φαίνεται πως έχαιρε της εκτίμησης του λαού και των προεστών της περιοχής που διαφέντευε. Θεωρείτο άνθρωπος με σύνεση, σωφροσύνη, υπομονή και διορατικότητα,²⁴⁸ ότι διοίκησε *«φρονίμως επί της ακμής του Αλή Πασά»*, όπως και ο πατέρας του Νικολός, όπως και ο προπάτορας Γιάννος Βαρνακιώτης.²⁴⁹ Θα έλεγε κανείς ότι εσωτερικεύοντας τον Νόμο που εκπροσωπεί ο Πατέρας και συνδυάζοντας ρόλους, συμπεριφορές και πρακτικές που ιδεοτυπικά ανήκουν σε διαφορετικούς κόσμους, ο Γεωργάκης Νικολού ενταγμένος πια στο «αληπασαλίδικο δίκτυο» είχε εξασφαλίσει την κυριαρχική του ενσωμάτωση στο γενικό εξουσιαστικό σύστημα.²⁵⁰

τό ἐξῆς νά ἐπιμεληθῆς ὅπου νά μᾶς δοθῇ ἓνα τζεβάπι [μέρος] μίαν ὥραν ἀρχήτερα νά πάρωμεν τά μέτρα μας ὅτι ἴμεσθε χαμένοι ἀπὸ τὸν κόσμον [δίχως αρματολίκι, «εξόριστοι» στὴν Πρέβεζα] καὶ ἂν καταλαβαίνης ὑποῦ τραβάγη μάκρος [αν δὲν μπορέσει νὰ συγκεντρώσει σὲ σύντομο διάστημα τὸ εισόδημα σὲ χρήμα] ὅπου δὲν τὸ ἐλπίζω [διότι θέλουν βραχεία φοροεκμίσθωση], ποτέ πάλιν νά μᾶς ἰδοποιήσης, καὶ μέ τοὺς ἀνθρώπους ὅπου γράφω τοῦ στάθῃ νά μοῦ στείλῃ νά μοῦ στείλῃ νά ἔχωμε τιμίαν σου ἀπόκρισιν καὶ θεόθε καλλαῖς ἀντάμωσαις [στὴν επ-ἀνάσταση τοῦ Γένους]. Ἡ ἐπιστολή παρατίθεται στὸ Φυσεντζίδης, ὁ.π., σ. 53. Για νὰ προσπελάσουμε τὸ λόγο τοῦ κειμένου συμβουλευτήκαμε τὸ Γλωσσάρι τῶν Inalcik, Quataert, ὁ.π., σ. xxviii- xxxvi.

245 Πρβλ. Τσιάμαλος, ὁ.π., σ. 290.

246 Φυσεντζίδης, ὁ.π., σ. 53.

247 Βλ. Κασομούλης, ὁ.π., σ. 36-37.

248 Παπαδόπουλος, ὁ.π., σ. 118. Πρβλ. Τσιάμαλος, ὁ.π., σ. 141.

249 Κασομούλης, ὁ.π., σ. 38-39.

250 Βλ. σχετικά Ασδραχάς, «Ἡ πολυμορφία τοῦ κόσμου τῆς βίας», ὁ.π., σ. 107-108 · Τζάκης, «Ὁπλارχηγοὶ καὶ προεστοί», ὁ.π., 293-295, 307-308. Αναφερόμενοι στὸ «αληπασαλίδικο δίκτυο» ἐννοοῦμε τὸ δίκτυο τῶν Ἀλβανῶν ἀγάδων, τῶν αρματολῶν καὶ προκρίτων μέσω τῶν ὁποίων κυβερνοῦσε ὁ Αλή Πασάς. Καθὼς βρίσκονταν ὑπὸ τὸν ἄμεσο ἐλεγχό τοῦ καὶ προωθοῦσαν τὶς πολιτικὲς

Τουλάχιστον μέχρι και την εκπνοή της δεκαετίας, όταν επρόκειτο να εμπλακεί σε έναν διαφορετικό αγώνα για την αυτοσυντήρησή του και κατ' επέκταση για τη διεύρυνση της ισχύος του.²⁵¹

Τον Μάιο του 1820, ένα χρόνο, δηλαδή, πριν κηρύξει την Επανάσταση στη δυτική Ρούμελη,²⁵² τον συναντάμε στο πολεμικό συμβούλιο που είχε συγκαλέσει ο Αλή για να οργανώσει την άμυνά του στην επικείμενη επίθεση των σουλτανικών στρατευμάτων. Εκεί, του ανατέθηκε η φύλαξη επίκαιρων διόδων στο Ξηρόμερο, ενώ ανάμεσα στις διάφορες υποσχέσεις στις οποίες προέβη ο Πασάς για να εξασφαλίσει τη συνδρομή των ισχυρότερων οπλαρχηγών της περιφέρειάς του, χριστιανών και μουσουλμάνων, άφηνε ανοιχτό το ενδεχόμενο να τους παραχωρήσει πλήρη δικαιοδοσία στα διαμερίσματά τους. Ακόμη και Σύνταγμα υποσχέθηκε να τους παραχωρήσει, αν και είναι αμφίβολο κατά πόσο αντιλαμβανόταν τη σημασία της έννοιας.²⁵³ Αν η δεκαετία του 1810 ήταν για τον Βαρνακιώτη μια περίοδος μακροήμερευσης και εμβάθυνσης της εξουσίας του στην «πατρίδα» του- τη μικρή περιφέρειά του²⁵⁴ για τον Αλή ήταν μια «χρυσή εποχή», κατά την οποία είχε υιοθετήσει, σχεδόν, αποκάλυπτα μια αντι-αυτοκρατορική στάση. Αν παρακολουθήσει κανείς την διπλωματική του πορεία του Αλή, που εκκινεί με τη γειτνίαση του με τα γαλλικά στρατεύματα, θα παρατηρήσει ότι κατά την πρώτη γαλλική κυριαρχία στο Ιόνιο (1797-1799), οι διπλωματικές του κινήσεις διενεργούνται φαινομενικά υπό την σκέπη της Πύλης, ενώ βαθμιαία, κατά την πρώτη δεκαετία του 19^{ου} αιώνα συνάπτει δεσμούς με Γάλλους και Άγγλους διπλωμάτες, δίχως να αιτείται οθωμανική έγκριση και νομιμοποίηση, ώστε την τελευταία δεκαετία της ζωής του (1810-1822), η χάραξη της πολιτικής του να δηλώνει, αναμφίβολα, την απομάκρυνσή

του αποκαλούνταν από τους σύγχρονούς τους «αληπασαλήδες». Βλ. ενδεικτικά Mazower, ό.π., σ. 39, 101.

251 «Αυτοσυντήρηση» και «αξίωση ισχύος» ταυτίζονται μέσα σε ορισμένες ιστορικές συνθήκες. Βλ. σχετικά Κονδύλης, ό.π., σ. 58-68.

252 Βλ. το πρώτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας.

253 Βλ. Αραβαντινός, *Αλή Πασάς*, ό.π., σ. 281, 284. Πρβλ. Fleming, ό.π., σ. 189, 247.

254 Ας έχουμε, λοιπόν, κατά νου ότι εν αντιθέσει με τους χιλιάδες άνεργους που άφησε πίσω της η λήξη των ναπολεόντειων πολέμων, ο Βαρνακιώτης όχι μόνο δεν βρέθηκε μπροστά στο κοινωνικό αδιέξοδο των προεπαναστατικών χρόνων, αλλά όπως γράφει με παραπονετική διάθεση το 1817 σε επιστολή του από τα Ιόνια Νησιά, ο άνεργος και ανέστιος ακόμη Θ. Κολοκοτρώνης: «ή εὐγενείαν σας ἐλάβετε τὴν πατρίδαν σας καὶ τρῶτε κριάς ἀζύγιστο, καὶ ἐγὼ οὔτε τὴν ἡῦρα ἀλλ' οὔτε ἴσως θέλει τὴν εὐρω, καὶ τό τρῶ μέ τὴν λύτραν καὶ εἰς αὐτό σὰς ἔχω παράποννα, ὅτι ὁ χορτάτος τοῦ νιστικοῦ δέν τοῦ πιστεῦει. ὁμῶς ἔτζι εἶνε ὁ ντονιάς, καὶ ἐγὼ παρακαλῶ τόν θεόν νά ἀκούω τοὺς φίλους μου καὶ τοὺς συμπατριώτας μου νά εἶνε καλά καὶ ἄς τρόνε τὰ ἄρνιά, καὶ ἐγὼ ἄς τρώγω γελαδόκρεατο». Φυσεντζίδης, ό.π., σ. 49-50. Ο Μαζάουερ σχολιάζει σχετικά ότι άνθρωποι σαν τον Κολοκοτρώνη ήταν ως εκ τούτου πιο δεκτικοί από τον Βαρνακιώτη στα επαναστατικά κελεύσματα, περισσότερο έτοιμοι να αναλάβουν το νέο ρόλο του πατριώτη. Βλ. Mazower, ό.π., σ. 54-55.

του από την αυτοκρατορική ιδεολογία και από τα συνυφασμένα με αυτή πρότυπα διακυβέρνησης και εμπορίου · τη συνειδητή απόρριψη των οθωμανικών πολιτικών θεμελιακών αρχών και την υποκατάστασή τους από τις ευρωπαϊκές. Την εποχή, λοιπόν, που εστιάζουμε ο Αλή δρούσε και αντιμετωπιζόταν από τους δυτικούς γείτονές του ως ανεξάρτητος κυβερνήτης και διπλωμάτης διεθνούς εμβέλειας.²⁵⁵

Είναι ενδεικτικό ότι στις αρχές του 1820, όταν η βρετανική κυβέρνηση διόρισε νέο γενικό πρόξενο στα Ιωάννινα, το έγγραφο διορισμού απευθυνόταν στην «Αυτού Μεγαλειότητα τον Αλή Πασά». Ο δε πρόξενος κατέφθασε κατά τα ειωθότα της εποχής φορτωμένος με δώρα για τον Πασά, καθώς και για τον Μάνθο Οικονόμου και τον Σπύρο Κολοβό, δύο από τα ισχυρότερα πρόσωπα της Αυλής του. Έχοντας δημιουργήσει ένα επιτελείο από πολιτικά και στρατιωτικά στελέχη που είχαν σπουδάσει και υπηρετήσει στο εξωτερικό και διατηρούσαν πνευματικές και οικονομικές σχέσεις με τη σύγχρονη ευρωπαϊκή κοινωνία, η εικόνα του Αλή πόρρω απείχε από εκείνη του Οθωμανού περιφερειακού διοικητή που πλαισιωνόταν από απλούς γραμματικούς και άτακτους πολεμιστές. Παρόμοια με τον Μωχάμετ Άλυ της Αιγύπτου, ο Αλή Πασάς των Ιωαννίνων λογιζόταν από καιρό ως ενοχλητικό αγκάθι στα πλευρά της κεντρικής κυβέρνησης, που έπειτα από την άνοδο του Μαχμούτ Β΄ στο θρόνο (1808) ενέτεινε τις προσπάθειές της να ανακτήσει τον έλεγχο στις περιφέρειές της. Στις αρχές του 1820, με αφορμή την αποκάλυψη του ρόλου του Αλή ως υποκινητή στο σχέδιο της δολοφονίας ενός αντιπάλου του στην πρωτεύουσα επήλθε και η ρήξη του με τον Σουλτάνο.²⁵⁶

255 Βλ. Fleming, ό.π., σ. 132-134. Κι είναι ακριβώς αυτή η πορεία, ο δυτικός δηλαδή προσανατολισμός που αποτυπώνει κατά τον Γιουσούφ Μπέη, αντιπροσωπευτικό φορέα των αντιλήψεων της θρησκευτικής ελίτ της Πύλης, τη βαθμιαία προσχώρηση του Αλή στον «πειρασμό της απώλειας» (instidac). Στην αφήγηση του Γιουσούφ για τα πρώτα χρόνια της ελληνικής επανάστασης διαβάζουμε μεταξύ άλλων ότι ο Θεός «δοκίμαζε» τον Αλή επί τριάντα χρόνια με φαινομενικές εύνοιες της τύχης κι εκείνος «με την υπεροψία του Φαραώ καταπίεζε και τυραννούσε τους κατοίκους της Ρούμελης». Όταν οι ειδήσεις έφτασαν στα αυτιά του φιλοδίκαιου Σουλτάνου, ο τελευταίος δεν μπορούσε παρά να ενεργήσει σύμφωνα με τις επιταγές του ιερού και του σουλτανικού νόμου και γι' αυτό διέταξε τον Χουρσίτ Αχμέτ Πασά να εκτελέσει αυτόν τον «άπιστο». Ο Γιουσούφ ερμηνεύει εκ των υστέρων την κατάληξη του Αλή με βάση τον «κύκλο της δικαιοσύνης», το κλασικό σχήμα της οθωμανικής πολιτικής σκέψης, στο οποίο η σουλτανική δικαιοσύνη ανάγεται σε ύψιστη αρετή. Βλ. Λαΐου, Σαρηγιάννης, ό.π. 19-21, 37-38, 86. Ας σημειώσουμε ότι ο Οθωμανός αξιωματούχος γράφει το 1822/ 1823, σε μια περίοδο δηλαδή όπου οι δυνάμεις του Σουλτάνου έχουν συντρίψει τον Αλή και μάχονται ταυτόχρονα εναντίον των επαναστατών στα ευρωπαϊκά εδάφη της Αυτοκρατορίας και των ανταρτών στο Ιράν, που με την υποστήριξη των Ρώσων προσέβλεπαν σε εδαφικές μεταβολές στις περιοχές που καθόριζαν το περσικό Αζερμπαϊτζάν, δίχως ωστόσο να μεταβληθεί, τελικά, το συνοριακό καθεστώς. Βλ. σχετικά Alexander Mikaberidze, *Conflict and Conquest in the Islamic World: A Historical Encyclopedia*, τόμ. I, ABC-CLIO, ΗΠΑ, 2011, σ. 301.

256 Βλ. Mazower, ό.π., σ. 37-39. Πρβλ. Fleming, ό.π., σ. 40-42, 132, 152. Το 1808 με την Πράξη Συμμαχίας ο Σουλτάνος από ανεξέλεγκτη δύναμη γίνεται συμβαλλόμενος. Ωστόσο, με τα γεγονότα που

Έχοντας επίγνωση των παλιρροϊκών αλλαγών που συντελούνταν παγκοσμίως, ο επαρχιακός μεγιστάνας του ευρωπαϊκού τμήματος της Αυτοκρατορίας είχε επιδιώξει να δώσει μορφή «καλλιεργητή» (gardener) στο κρατικό μόρφωμα που οραματιζόταν. Με την επιθυμία να αποκτήσει φήμη εφάμιλλη του Ναπολέοντα, επέτρεψε και επεδίωξε την ανάπτυξη ενός κοσμοπολίτικου περιβάλλοντος στα Ιωάννινα, διατηρώντας στενές σχέσεις με το εκπαιδευτικό κατεστημένο που είχε εδραιωθεί στην περιοχή, μέσω της ίδρυσης σχολείων από χορηγίες της ελληνικής εμπορικής διασποράς, η δραστηριότητα της οποίας, έπειτα από τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774) και του Κάμπο Φόρμιο (1797) είχε διευρυνθεί σε εμβέλεια και μάλιστα αντιμετωπιζόταν ως απειλή, όχι μονάχα από τους Οθωμανούς κατακτητές αλλά και από τους Ευρωπαίους ανταγωνιστές τους.²⁵⁷

Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα των Ιωαννίνων είχαν αποκτήσει ηχηρό όνομα και λειτούργησαν ως φυτώρια των θεσμών αυλικού περιβάλλοντος για τη διαφώτιση του οιονεί κράτους του Αλή, αλλά και συνάμα ως τροφοδότες του αναπτυσσόμενου ελληνικού κινήματος για ανεξαρτησία. Η περίπτωση του Μάνθου Οικονόμου είναι εν προκειμένω χαρακτηριστική. Γαλουχημένος στα ιδρύματα-τροφοδότες των Ιωαννίνων υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους πολιτικούς συμβούλους και διπλωματικούς εκπροσώπους του Αλή, που στην πορεία έγινε μέλος της Φιλικής Εταιρείας (1817-1818), όπως και πολλοί ακόμη αυλικοί του, γεγονός για το οποίο ο Αλή ήταν ενήμερος - τουλάχιστον από το 1819, καθώς τη χρονιά εκείνη γνωρίζουμε ότι είχε αρχίσει διαβουλεύσεις με τους Φιλικούς αυλικούς του για τη δική του μύηση, με την ελπίδα να βρει συμμάχους, διαβλέποντας την επερχόμενη ρήξη με τον Σουλτάνο. Θα επιστρέψει στις διαβουλεύσεις πιο αποφασισμένος για την ένταξή του στην μυστική

επακολούθησαν (νέα εξέγερση των γενιτσάρων, δολοφονία του Μουσταφά Πασά) το σύμφωνο έχασε την ισχύ του και ο Μαχμούτ Β΄ εφάρμοξε δυναμικά ένα πρόγραμμα εκκαθαρίσεων προκειμένου να επανακτήσει το οθωμανικό κέντρο το έλεγχο της Αυτοκρατορίας. Βλ. σχετικά Ali Yayıcioglu, *Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, Stanford, Καλιφόρνια 2016, σ. 203-238.

257 Βλ. Fleming, ό.π., σ. 56-59, 132, 190, 249, 256. Σε μια εποχή που απαιτούσε διοικητικές δεξιότητες σε μεγάλη κλίμακα και οι μεταρρυθμίσεις υπήρξαν επίδικο, οι πολιτικές ηγεσίες στρέφονταν προς τα κατεστημένα κέντρα διανόησης, προκειμένου να ανταποκριθούν στις νέες απαιτήσεις και να εξασφαλίσουν τη θέση τους στο νέο κόσμο. Ο Αλή φαίνεται πως αντιλαμβανόταν το «σύνθημα» της εποχής, ότι δηλαδή η εξουσία χρειαζόταν τη γνώση και ότι η γνώση έδινε στην εξουσία νομιμοποίηση και αποτελεσματικότητα. Πρβλ. Zygmunt Bauman, *Legislators and Interpreters On modernity, post-modernity and intellectuality*, Polity Press, Οξφόρδη 1987, σ. 38-50. Βλ. ακόμη Στο ίδιο για την πρακτική διακυβέρνησης του “gardening” (σ. 51-67). Πάντως, δεν είναι τυχαίο που ο Βοναπάρτης, τον οποίο θαύμαζε και μιμείτο ο Αλή, σύχναζε στους κύκλους των ιδεολόγων, ούτε ότι οι δεσμοί του έγιναν πιο ισχυροί όταν έγινε επικεφαλής του στρατού της Ιταλίας. Αρκεί ενδεχομένως να θυμηθούμε ότι κατά την εισβολή του στην Αίγυπτο, ο Ναπολέων συμπεριφέρθηκε «σαν ιδεολόγος πάνω σε άλογο». Βλ. Lewis Cozer, *Men of Ideas, A sociologist's view*. A Free Paperback Classic, Νέα Υόρκη 1997, σ. 189-190.

οργάνωση στην εκπνοή της άνοιξης του 1820, όταν πια είχε γίνει έκδηλο ότι δεν υπήρχε περιθώριο συνδιαλλαγής με την Πύλη και οι συμμαχίες του με τους Ευρωπαίους φάνταζαν αβέβαιες. Φαίνεται πως πίστευε, όπως άλλωστε και ο περισσότερος κόσμος, ότι η Ρωσία κρύβεται πίσω από την οργάνωση, θρέφοντας προσδοκίες για μια επιτυχημένη απόπειρα απόσχισης από την Πύλη στο πλαίσιο ενός νέου ρωσοοθωμανικού πολέμου. Έτσι, έκλινε όλο και περισσότερο στην ιδέα ότι η ευόδωση του δικού του στόχου πιθανώς να εξαρτιόταν αποκλειστικά από την επιτυχία της σχεδιαζόμενης ελληνικής εξέγερσης που «ψιθύριζαν» οι Φιλικοί, οι οποίοι και τον ενθάρρυναν να συγκρουστεί με την Πύλη. Τα στελέχη της Εταιρείας είχαν αναγνωρίσει στην προτεραιότητα που απέδιδε ο Σουλτάνος να απαλλαγεί από τον Αλή την αξία του ως αντιπερισπασμού για να γίνει πράξη η εθνική επαναστατική ρητορική. Πράγματι, παρότι το μέλημα του Πασά δεν ήταν ο αγώνας της ελευθερίας μιας εθνικής ομάδας, παρά μάλλον η επιβολή του επί των υπηκόων του, ερχόμενος σε σύγκρουση με την Πύλη θα συμβάλλει ακούσια στις επιτυχίες που επρόκειτο να σημειωθούν κατά πρώτα στάδια του ελληνικού κινήματος, δεσμεύοντας την ενέργεια μεγάλου αριθμού των οθωμανικών στρατευμάτων στη συντριβή του.²⁵⁸

Είναι αλήθεια ότι η τύχη του «μεγάλου ξεσηκωμού» θα ήταν διαφορετική, αν ο Μαχμούτ Β΄ δεν αφιέρωνε τόση προσοχή και ενέργεια στη συντριβή του Πασά των Ιωαννίνων. Καθώς προχωρούσε η άνοιξη του 1820 και το ρήγμα στη σχέση του Πασά και του Σουλτάνου μεγάλωνε, η Εταιρεία βρήκε χώρο για να προωθήσει τη δική της δραστηριότητα στη Ρούμελη, που ήταν ασθενική στην περιοχή εξαιτίας του ασφυκτικού ελέγχου που ασκούσε έως τότε ο Αλή Πασάς στα αρματολίκια. Αν και από το 1818 με την αντικατάσταση του τεκτονικού συστήματος από το «σύστημα των αποστόλων», η Εταιρεία κατάφερε γενικά να πολλαπλασιάσει τα μέλη της, η εικόνα της δυτικής Ρούμελης μοιάζει σταθερή μέχρι και το 1820 καθώς φαίνεται πως υπολειπόταν σε Αποστόλους και μυσείς. Ο «εξαρτημένος αρματολισμός» που είχε αναπτυχθεί στην περιοχή της, είχε επιβραδύνει τη μνητική δράση των Φιλικών. Άνθρωποι σαν τον Βαρνακιώτη, ισχυροί, δηλαδή, αρματολοί που κατείχαν κομβικές θέσεις στο «αληπασάδικο δίκτυο» θεωρούνταν αφερέγγυοι για να διαφυλάξουν τα μυστικά της Εταιρείας. Τουλάχιστον μέχρι και το 1819 δεν υπάρχουν ενδείξεις για κατηγήσεις στην περιοχή. Η συντριπτική πλειοψηφία των δυτικορουμελιωτών θα

258 Βλ. Fleming, ό.π., σ. 19, 58- 59, 246· Mazower, ό.π., σ. 38, 40, 45· Τζάκης, *Η μεταστροφή του Καραϊσκάκη*, ό.π., σ. 51-52.

μνηθεί από τον Μάνθο Οικονόμου, κατά το διάστημα της προγραφής και στη συνέχεια της πολιορκίας του Αλή Πασά (1820-1822).²⁵⁹ Στο πλαίσιο αυτό, μπορούμε ίσως να καταλάβουμε καλύτερα και το είδος του λόγου που ανέπτυξε ο Αλή στο πολεμικό συμβούλιο του Μαΐου του 1820, η σύνθεση του οποίου φαντάζει με κράμα υποσχέσεων που συγκρατούν διαφορετικές σημάνσεις της έννοιας της ελευθερίας.²⁶⁰

Σε ό,τι αφορά τον Βαρνακιώτη, φαίνεται πως κατηχήθηκε στα της Φιλικής το 1820 στην Αυλή του Πασά, έναν χώρο που υπό την πίεση των γεγονότων εξελισσόταν την περίοδο εκείνη σε κέντρο μνήσεων για τους επιφανείς δυτικορουμελιώτες αρματολούς που βρίσκονταν στην υπηρεσία του Αλή, τον έλεγχο και το συντονισμό των οποίων είχε αναλάβει η επιτροπή της Εταιρείας στη Λευκάδα. Εκεί, στη βρετανοκρατούμενη τότε Λευκάδα, επρόκειτο να λάβει χώρα εν όψει της Επανάστασης και η περιώνυμη σύσκεψη στις αρχές του Ιανουαρίου του 1821, στην οποία καθορίστηκαν οι χώροι ένοπλης δράσης των αρματολών. Ο Βαρνακιώτης για να θυμηθούμε τα λόγια του Κάρπου «*ὡς ἰσχυρότερος πάντων τοῦ Δυτικοῦ τμήματος*» θα αναλάμβανε την αρχηγία του αρματολών της δυτικής Ρούμελης, όταν θα διακήρυττε κατόπιν συνεννοήσεως με το διοικητικό κέντρο της Λευκάδας, την Επανάσταση στον τόπο του.²⁶¹ Στα τέλη του Ιανουαρίου, οι οδηγίες της Αρχής είχαν ως εξής: για να εκδιώξουν τις οθωμανικές δυνάμεις από την περιοχή, θα έπρεπε να ταχθούν στο πλευρό του Αλή αφήνοντάς τον να πιστέψει ότι πολεμούν για λογαριασμό του. Στο πρώτο σάλπισμα, ο πόλεμος στη Ρούμελη θα έπαιρνε το χρώμα της ελληνικής Ανεξαρτησίας.²⁶² Βέβαια, όπως θα μας υπενθυμίσει η στάση του Βαρνακιώτη, η πραγματικότητα εκδηλώνει πάντοτε τις αντιστάσεις της.²⁶³

259 Βλ. Τσιάματος, *ό.π.*, σ. 285-295.

260 Όπως μας μεταφέρει ο Αραβαντινός, ο Αλή Πασάς υποσχόμενος υψηλές αμοιβές στους ισχυρούς μουσουλμάνους και χριστιανούς οπλαρχηγούς της περιφέρειάς διαμήνυε πως εάν ενώνονταν μαζί του θα ήταν εύκολο να υπερκεράσουν τις οθωμανικές δυνάμεις. Τότε, όπως τους έλεγε, θα ήταν δυνατή η εφαρμογή των όρων της «συνθήκης ειρήνης» που ίσχυαν πριν την Πτώση της Πόλης. Εκφραζόταν δηλαδή μέσα από το ιδεολόγημα του ρωμαϊκού, το οποίο συνέδεε με ένα αίτημα κοινωνικής δικαιοσύνης. Στο πλαίσιο αυτό, τους υποσχέθηκε ότι θα ασπαστεί τον χριστιανισμό, ώστε να πληροί τα κριτήρια του «αρχηγού του Γένους», δίχως αυτό να σημαίνει ότι οραματιζόταν τον εαυτόν του ως τέτοιο. Αόριστοι υποσχέσεις περί αυτοδιοίκησης και «καινές ιδέες» περί παραχωρήσεως Συντάγματος εμφιλοχωρούσαν επίσης στο λόγο του, ο οποίος μαρτυρεί αγωνία για εύρεση συμμάχων και ως εκ τούτου είναι προσαρμοσμένος στο ακροατήριό του - υποδεικνύει με άλλα λόγια τα είδη κινήτρων εξεγερσιακής δράσης των εν δυνάμει συμμάχων του. Ανάμεσα στο ακροατήριο του συναντάμε ισχυρούς αρματολούς, Αλβανούς δερβέναγες και εξέχοντα πρόσωπα της Αυλής του, που ήταν συνάμα και μέλη της Φιλικής Εταιρείας. Πρβλ. Αραβαντινός, *Αλή Πασάς*, *ό.π.*, σ. 281-284.

261 Βλ. Τσιάματος, *ό.π.*, σ. 285-295. Πρβλ. Παπαδόπουλος, *ό.π.*, σ. 6.

262 Βλ. Τζάκης, *ό.π.*, σ. 51 · Mazower, *ό.π.*, σ. 43-45.

263 Πρβλ. Πιζάνιας, *Η ελληνική επανάσταση 1821-1830*, *ό.π.*, σ. 158-9.

2.2. Διατοπικά παιχνίδια ισχύος. Στρατηγός προς το συμφέρον της οικογένειας

Το καλοκαίρι του 1820 η ρήξη του Αλή Πασά με την Πύλη είχε φέρει τα σουλτανικά στρατεύματα στα βουνά των δυτικών Βαλκανίων, δίνοντας το έναυσμα ενός κύκλου συζητήσεων και διαπραγματεύσεων στον οποίο εμπλέκονταν αλλόδοξες τοπικές δυνάμεις, με διαφορετική πληρεξουσιότητα εξουσίας στις οθωμανικές επαρχίες της δυτικής Ρούμελης και της Ηπείρου, οι διαβουλεύσεις των οποίων επρόκειτο να καταλήξουν στη λεγόμενη «ελληνοαλβανική συνθήκη» που υπεγράφη στο Πέτα της Άρτας την 1η Σεπτεμβρίου 1821. Αλβανοί αγάδες, Σουλιώτες, Αρτινοί και Ακαρνάνες αρματολοί και πρόκριτοι συνασπίστηκαν σε έναν κοινό πόλεμο εναντίον των σουλτανικών δυνάμεων, οι οποίες με επικεφαλής τον Κιουταχί πολιορκούσαν τα Ιωάννινα, το κέντρο ισχύος του Αλή Πασά. Παρότι το περιεχόμενο της συνθήκης δεν σχετίζεται με το εθνικό πρόταγμα της Επανάστασης, η πολεμική σύμπραξη υπέρ του Αλή θα επιδοκιμαστεί από τις επαναστατικές αρχές, που εξ αρχής επένδυναν σε αυτήν την προοπτική για λόγους πολεμικής τακτικής.²⁶⁴

Ενδεχομένως η εξέλιξη αυτή να φαντάζει αναμενόμενη λόγω της μακράς και στενής γνωριμίας που είχε αναπτυχθεί ανάμεσα στους αλλόθρησκους τοπικούς φορείς εξουσίας υπό τη διακυβέρνηση του Αλή, κατά την οποία μετασχηματίστηκε, όπως είδαμε, η φυσιογνωμία του αρματολισμού.²⁶⁵ Άλλωστε, αναφέραμε ήδη ότι στο πολεμικό συμβούλιο που συγκάλεσε ο Αλή Πασάς στα τέλη της άνοιξης του 1820 προκειμένου να οργανώσει την άμυνά του, συμμετείχαν οι ισχυρότεροι μουσουλμάνοι και χριστιανοί ένοπλοι άρχοντες της περιφέρειάς τους, οι οποίοι φαίνεται ότι συμφώνησαν να υποστηρίξουν από κοινού τον Αλή στη διαμάχη του με την Πύλη,²⁶⁶ καθώς η πιθανότητα της κατίσχυσης των σουλτανικών δυνάμεων στην ευρύτερη περιοχή θα ανέτρεπε τις κατεστημένες ισορροπίες και ως εκ τούτου συνιστούσε απειλή για όλες τις τοπικές ομάδες ισχύος.²⁶⁷

264 Βλ. σχετικά Παναγιώτης Στάθης, «Όψεις “συνεργασίας” χριστιανών και μουσουλμάνων στην περίοδο της Επανάστασης», *Αυγή*, 25.03.2010. Ανακτήθηκε από <https://damiza.wordpress.com/2010/03/> Πιο αναλυτικά βλ. Μανώλης Φανουράκης, «Η “ελληνοαλβανική συμμαχία” του 1821», *Δοκίμες*, 8 (1999), 127-156.

265 Βλ. Γούναρης, ό.π., σ. 33-34.

266 Βλ. Αραβαντινός, *Αλή Πασάς*, ό.π., σ. 282.

267 Φανουράκης, ό.π., σ. 132. Βέβαια ήταν η Επανάσταση που θα ανέτρεπε τις κατεστημένες ισορροπίες, «τις κανονικότητες ενός κόσμου που ήταν αυστηρά προσηλωμένος σε συντεταγμένες αρχές

Ωστόσο, αν αναλογιστεί κανείς ότι το καλοκαίρι του 1820 ακόμη και οι γιοι του Αλή Πασά «προσκύνησαν» τελικά μπροστά στις υπέρτερες σουλτανικές δυνάμεις που προέλαυναν προς τα Γιάννενα, υποσχόμενες «εν παρόδω» τη διατήρηση των διοικητικών θέσεων όσων χριστιανών και μουσουλμάνων προσχωρούσαν στο οθωμανικό στρατόπεδο, καθώς και την επανεγκατάσταση των Σουλιωτών στον τόπο τους, μπορούμε ίσως να πούμε ότι στη συγκυρία εκείνη, σχεδόν, τίποτε δεν προμήνυε αυτή την εξέλιξη. Το φθινόπωρο, όμως, του ίδιου έτους, οι ισορροπίες είχαν ήδη αλλάξει. Καθώς η αντοχή του Πασά στην πολιορκία δοκίμαζε τα όρια του επιμελητειακού μηχανισμού του οθωμανικού κράτους και οι υποσχέσεις των Οθωμανών για ανάκτηση/ διατήρηση των προνομίων δεν πραγματοποιούνταν, το ένοπλο δυναμικό της Ρούμελης επένδυσε στην ανταλλαγματική πολιτική του Αλή. Σε αυτή την εξέλιξη σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν οι χειρισμοί ορισμένων Φιλικών της Αυλής του Πασά που είχαν αναλάβει τις διαμεσολαβητικές επαφές ανάμεσα στις τοπικές ομάδες. Τον χειμώνα του 1820/1821 οι Σουλιώτες με αντάλλαγμα το Σούλι και οι Αλβανοί αγάδες, που υποβαθμίζονταν μέσα στο σουλτανικό στρατόπεδο, αποσχίστηκαν από τις οθωμανικές δυνάμεις και από τον Ιανουάριο του 1821 δρούσαν από κοινού υπέρ του Αλή, καταφέροντας μέχρι και το καλοκαίρι του 1821 να θέσουν υπό τον έλεγχό τους μεγάλο μέρος της Ηπείρου.²⁶⁸

Καθώς προχωρούσε η άνοιξη του 1821 και τα επαναστατικά λάβαρα κυμάτιζαν στην Πελοπόννησο και την ανατολική Ρούμελη, η συγκυρία γινόταν ολοένα και πιο σύνθετη. Ο Βαρνακιώτης παρά τις συνεχείς πιέσεις που δεχόταν από την επιτροπή της Φιλικής Εταιρείας στην Λευκάδα να κηρύξει την Επανάσταση στη δυτική Ρούμελη,²⁶⁹ παρέμεινε επαναστατικά αδρανής μέχρι και την εκπνοή του Μαΐου. Αναβάλλοντας επανειλημμένα την έναρξή της, με τη δικαιολογία ότι ασθενεί²⁷⁰ και παρατείνοντας ταυτόχρονα το χρόνο ανταπόκρισής του στο κάλεσμα του Κιουταχή να προχωρήσει με τις δυνάμεις του προς τα Γιάννενα, προκειμένου να ενωθεί με τα σουλτανικά

οργάνωσης και τάξης. Και η αποδιοργάνωση του συστήματος επιταχύνθηκε από αδράνειες τις οποίες γέννησε η προσήλωση σε αυτές ακριβώς τις αρχές». Θεοτοκάς, ό.π., σ. 55.

268 Βλ. Στάθης, ό.π. Πρβλ. Τζάκης, ό.π., σ. 42-43, 51-52 καθώς και Mazower, ό.π., 42-43.

269 Βλ. Τσιάματος, ό.π., σ. 132-134, 294.

270 Όπως σημειώνει ο Φιλήμων: «*Η εν Λευκάδι επιτροπή των εταίρων δεν έπαυε γράφουσα καθ' εκάστην προς τους εκεί οπλαρχηγούς, δια να κινηθώσι πλέον. Ματαίως τους ανεμίμνησκε τας συμφωνίας και υποσχέσεις των, ματαίως τους επρότεινε φόβητρον τους ιδίους των όρκους Ο μεν Τσόγκας απολογούμενος έλεγεν, ότι ο Βαρνακιώτης διστάζει και δεν θέλει να κινηθή ο δε Βαρνακιώτης, ότι κατά δυστυχίαν ασθενεί, και αδύνατον είναι να δρώμη έξω*». Παρατίθεται στο Τσιάματος, ό.π., σ. 368.

στρατεύματα που πολιορκούσαν τον Αλή,²⁷¹ είχε καταφέρει μέχρι και τα τέλη της άνοιξης του 1821 να κρατήσει μια ουδέτερη στάση και κατ' επέκταση τον πόλεμο μακριά από την «πατρίδα» του.²⁷² Καθώς στους κατοίκους της δυτικής Ρούμελης επικρατούσε ο έντονος φόβος για πιθανά αντίποινα εξ αιτίας της επαναστατικής δραστηριότητας, που είχε ήδη εκδηλωθεί στην ανατολική Ρούμελη και την Πελοπόννησο,²⁷³ παραφράζοντας ή για την ακρίβεια παραμορφώνοντας τα λόγια του Κάρπου Παπαδόπουλου, θα λέγαμε ότι ο Βαρνακιώτης διαχειρίστηκε με «συνετό» τρόπο την εξαιρετικά ρευστή κατάσταση που είχε δημιουργήσει ο γενικευμένος πόλεμος.²⁷⁴

Η αίγλη που θα αποκτούσε αναλαμβάνοντας την αρχηγία των στρατιωτικών δυνάμεων της Επανάστασης στη δυτική Ρούμελη, όπως είχε προαποφασιστεί στη σύσκεψη του Ιανουαρίου στην Αγία Μαύρα, καθώς και το γεγονός ότι η πολεμική εκστρατεία αποτελούσε συγχρόνως και μια οικονομική επιχείρηση φάνταζαν ισχυρά κίνητρα για δράση,²⁷⁵ την οποία, ωστόσο ανέκοπταν προβληματισμοί για την ευδωση του Αγώνα. Δισταγμούς για την συμμετοχή στην Επανάσταση δεν πρόβαλλε, βέβαια, μονάχα ο Βαρνακιώτης. Μπορούμε να πούμε ότι η διστακτική του στάση αποτυπώνει με ενάργεια το γενικευμένο κλίμα αναμονής των πολεμικών εξελίξεων που επικρατούσε στα αρματολίκια της δυτικής Ρούμελης, οι άρχοντες-φύλακες των οποίων δεν ήταν διατεθειμένοι να θέσουν σε κίνδυνο το ανθρώπινο και παραγωγικό δυναμικό του τόπου τους, ιδίως καθόσον αυτό απειλείτο από τους γείτονές του. Οι ενδοιασμοί για τη συμμετοχή τους στον Αγώνα εκτρέφονταν σε μεγάλο βαθμό από τους διαρματολικούς ανταγωνισμούς που αναδύονταν μέσα στη ρευστή κατάσταση που επικρατούσε στην ευρύτερη περιοχή. Με λόγια απλά, ρευστή κατάσταση σήμαινε και ρευστά αρματολικά όρια, όπως μαρτυρεί και η περίπτωση του αρματολικής διαμάχης

271 Σε επιστολή του Κιουταχί προς Βαρνακιώτη, λίγες ημέρες πριν ο τελευταίος κηρύξει την Επανάσταση στη δυτική Ρούμελη, διαβάζουμε τα εξής: «αγαπητε μου Κ. γεωργακι σε χερετο: με το υγαπητον μου ζου φανερονο: λαμβανοντας τό γραμαμου να ελθης ης τα γιανενα να ανταμοθουμε: να ομιλισομε κε να βαλομε ενα νιζαμι (:τάξη) ης την ρουμελι. κε ιγιεν», ενώ όπως παρατίθεται στη συνέχεια του αρχείου «ό Κ. γεωργακας ης τιν αποκρισιν του: του εδοξε ολιγον τον κερων δια τον μιτιγεμον του». Φυσεντζίδης, ό.π., σ. 219.

272 Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει στην εναρκτήρια φράση της επαναστατικής του προκήρυξης (χχ Μαΐου 1821): «Σας φανερόνω ότι εως σήμερον επροσπάθησα καθ' όλους τούς τρόπους διά νά φυλάξω από κάθε ενόχλησιν καί κίνδυνον τήν Πατρίδα μας, καί δέν άφησα πράγμα, όπου δέν έπεχείρησα, καί καθώς νομίζω νά σας είναι γνωστόν». Φυσεντζίδης, ό.π., σ. 264.

273 Τσιάμαλος, ό.π., σ. 135. Πρβλ. Mazower, ό.π., σ. 100, 102, 105.

274 Πρβλ. Παπαδόπουλος, ό.π., σ. 6.

275 Πρβλ. Ασδραχάς, *Πρωτόγονη Επανάσταση*, ό.π., σ. 154 και τ. ίδ., *Βίωση και καταγραφή του οικονομικού. Η μαρτυρία της απομνημόνευσης (Κύκλος σεμιναρίων)*, ΙΝΕ/ΕΙΕ, Αθήνα 2007, σ. 184.

του Τσόγκα και του Βαρνακιώτη, που αν και πυροδοτήθηκε μέσα στην ευρεία πολεμική αναστάτωση του δεύτερου εξαμήνου του 1821, ήδη από τα τέλη της άνοιξης αναφαίνεται η ανταγωνιστική τους σχέση.²⁷⁶

Ωστόσο, όσο πλησίαζε το καλοκαίρι δεν χωρούσε άλλη αναβολή. Στις 24 Μαΐου ο στόλος των Υδραίων και των Σπετσιωτών που πολιορκούσε την Ναύπακτο ζητούσε από τους στεριανούς καπετάνιους του Ξηρομέρου, του Βάλτου και του Αποκούρου «διαπιστευτήρια» πίστης στην Πατρίδα και τον Χριστιανισμό με την είσοδο τους Αγώνα. Στο κάλεσμά τους, οι επικεφαλής των υδροσπετσιώτικων πλοίων στον Πατραϊκό κόλπο αποσαφηνίζουν και τον αριθμό των ναυτικών δυνάμεων,²⁷⁷ μια πληροφορία απαραίτητη για να υπολογίσουν οι χερσαίες δυνάμεις τις δυνατότητες υποστήριξής τους. Την επομένη,²⁷⁸ ο Βαρνακιώτης θα απαντήσει με επαναστατική προκήρυξη, επισημαίνοντας ότι «το χρέος της πίστεως και του πατριωτισμού», τον οδήγησαν να αγωνιστεί για την ελευθερία της πατρίδας, σε συνεννόηση με τους οπλαρχηγούς όλων των άλλων περιοχών.²⁷⁹

Στο ίδιο κείμενο, όπως αναφέραμε στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας, αναγνώρισε ανυπέρβλητες εμπλοκές στη σχέση του με την οθωμανική εξουσία. Έφτασαν στα χέρια του, όπως επεσήμανε, γράμματα που αποκάλυπταν ότι οι οθωμανικές αρχές σχεδίαζαν να επιτεθούν και να λεηλατήσουν τις επαρχίες της δυτικής Ρούμελης,²⁸⁰ παρόλο που η περιοχή δεν είχε δώσει δείγματα επαναστατικών ενεργειών, τουλάχιστον μέχρι και την εμφάνιση του ελληνικού στόλου στον Πατραϊκό

276 Βλ. Τζάκης, *ό.π.*, σ. 58-59 · Τσιάμαλος, *ό.π.*, σ. 134, 368.

277 Βλ. Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 60-61.

278 Ο Κάρπος Παπαδόπουλος τοποθετεί την έναρξη της επανάστασης στη δυτική Ρούμελη στις 10 Μαΐου. Ωστόσο, η ημερομηνία φαίνεται να μη συμφωνεί με τη χρονική ροή των επαναστατικών ενεργειών της περιοχής, έτσι όπως εξελίσσεται μέσα από την επιστολογραφία του Ακαρνάνα ηγέτη, την οποία μας παραδίδει ο Φυσεντζίδης. Από την επισκόπηση των επιστολών στο εν λόγω αρχείο, προκύπτει ότι μέχρι και την 24^η του μηνός, ο Βαρνακιώτης δεν έχει προβεί σε επίσημη ανακοίνωση της έναρξης του Αγώνα. Η εκτίμηση του Αγαπητού για τις 27 Μαΐου φαντάζει περισσότερο πιθανή, ενώ ασφαλέστερη μοιάζει εκείνη του Φιλήμονα, καθώς παραθέτει το σχετικό έγγραφο, το οποίο φέρει ημερομηνία 25^η Μαΐου. Πρβλ. Αγαπητός, *ό.π.*, σ. 84 · Παπαδόπουλος, *ό.π.*, σ. 7 · Ιωάννης Φιλήμων, *Δοκίμιον ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, τόμ. Γ', Σούτσου & Κτενά, Αθήνα 1980, σ. 334-334, Φυσεντζίδης, *ό.π.*, ιδίως σ. 60-61.

279 Πρβλ. «τό χρέος τῆς πίστεως, καί ὁ πατριωτισμός δέν μὴ ἀφίνουν πλέον νά τό ὑποφέρω, καί ἀπεφάσισα μέ τήν χύσιν τοῦ αἵματός μου νά βεβαιώσω τήν πρός τήν πατρίδα ἀγάπην καί ἐλευθερίαν τοῦ γένους μας. Ἀγροικήθηκαμ' ὅλους τοὺς ἄλλους Ναχαελίδας, καί ὅλοι μεγάλοι καί μικροί, προθυμότατοι εἶναι νά χύσουν τό αἷμά των διά τήν ἐλευθερίαν τῆς Πατρίδος, ἀναμένουν τό ἐδικόν μας φέρσιμον». Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 264.

280 Πρβλ. «ἀπό γράμματα σημερινά ὅπου μᾶς ἔπесαν εἰς τά χέρια, ἐβεβαιώθην, ὅτι ἔστειλαν διά πέντε χιλιάδες ἀσκέρι νά ἔλθῃ καί ἡμᾶς νά κατακόψῃ, καί τάς φαμελίας μας νά σκλαβώσῃ, καί τό τίποτέ μας νά διαρπάσῃ» Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 264.

κόλπο στις 20 Μαΐου.²⁸¹ Την ίδια ημέρα, στις 20 Μαΐου 1821, οι πρόκριτοι του Μεσολογγίου, συγκάλεσαν μυστική σύσκεψη και χωρίς να ενημερώσουν τους οπλαρχηγούς της περιοχής τους αποφάσισαν να αναλάβουν οι ίδιοι την ευθύνη της κήρυξης της Επανάστασης, με την επιθυμία να αποκτήσουν τον έλεγχο και της στρατιωτικής κατάστασης στη νέα περίοδο που άρχιζε. Στην εν λόγω σύσκεψη συγκρότησαν τριμελή Εφορεία, τα μέλη της οποίας ενημέρωσαν λιγότερο ισχυρούς στο πλαίσιο του οθωμανικού καθεστώτος αρματολούς, για τις επικείμενες επαναστατικές δράσεις.²⁸² Λίγες ημέρες αργότερα, παρακολουθούμε, για παράδειγμα, τον αρματολό του Ζυγού, Δημήτρη Μακρή να συντονίζει τους κατοίκους του Μεσολογγίου, οι οποίοι συνέλαβαν σημαίνοντα πρόσωπα των οθωμανικών αρχών του Μεσολογγίου, σκότωσαν πολλούς μουσουλμάνους άνδρες και αιχμαλώτισαν γυναίκες και παιδιά.²⁸³ Απειλητική για τους μουσουλμάνους κατοίκους θα είναι η παρουσία του Μακρή και στο Ανατολικό (Αιτωλικό), όπου του παραδίδουν τα όπλα τους και αποσύρονται προς το οχυρωμένο Βραχώρι (Αγρίνιο), όπως και οι περισσότεροι μουσουλμάνοι κάτοικοι του Μεσολογγίου, καθώς και άλλων γειτονικών τόπων, διότι το εν λόγω οχυρό ήταν για τη δυτική Ρούμελη «*ό,τι η Τριπολιτσά για την Πελοπόννησο*».²⁸⁴

Θα λέγαμε, λοιπόν, ότι η επέκταση της Επανάστασης στα δυτικά, αφενός ενεργοποίησε τα αντανakλαστικά των Οθωμανών αξιωματούχων για αντίποινα στην ευρύτερη περιοχή, κι αφετέρου ώθησε τους ισχυρούς αρματολούς να εισχωρήσουν στον Αγώνα, προκειμένου να διατηρήσουν τις ηγετικές θέσεις που κατείχαν στην περιοχή, καθώς και να αποκτήσουν την φήμη των αρχηγικών των στρατιωτικών επιχειρήσεων της Επ-ανάστασης. Πράγματι, στην προκήρυξή του, ο ξηρομερίτης καπετάνιος μας μεταφέρει το βάρος που κατέχει στη συνείδησή του η υποχρέωσή του να υπερασπιστεί τον τόπο του και το κύρος του,²⁸⁵ δίχως αυτό να σημαίνει ότι διακυβευόταν η θέση του. Απεναντίας, ως ένοπλος άρχοντας του τόπου καταβαλλόταν στην υποχρέωση να υπερασπιστεί το ανθρώπινο και παραγωγικό δυναμικό της

281 Βλ. Mazower, *ό.π.*, σ. 102.

282 Τσιάμαλος, *ό.π.*, σ. 130- 131.

283 Βλ. Mazower, *ό.π.*, σ. 102.

284 Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος, *Τούρκοι και Έλληνες αιχμάλωτοι κατά την Ελληνική Επανάσταση (1821-1829)*, Σταμούλης, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 23.

285 Είναι ενδεικτικές οι αναφορές όπως «ἐπροσπάθησα καθ' ὅλους τοὺς τρόπους διὰ νά φυλάξω ἀπό κάθε ἐνόχλησιν καί κίνδυνον τήν Πατρίδα μας», «ἀπεφάσισα μέ τήν χύσιν τοῦ αἵματός μου νά βεβαιώσω τήν πρός τήν πατρίδα ἀγάπην, «Μή καταδεχθῆτε νά φανῆτε κατώτεροι τῶν ἄλλων Ναχαελίδων» Βλ. Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 264-266.

περιφέρειάς του, που ήταν συνάμα και βάση της δικής του εξουσίας.²⁸⁶ Είναι ο τόπος που βαρύνει στις επιλογές αυτού του ανθρώπου · η έδρα του.²⁸⁷ Κι είναι νομίζουμε ενδεικτική ως προς αυτή τη διάσταση η στάση που υιοθέτησε κατά τη διάρκεια της πολιορκίας του Βραχωρίου (28 Μαΐου- 10 Ιουνίου 1821) απέναντι στους μουσουλμάνους της περιοχής του αρματολικιού του, που είχαν καταφύγει εκεί για να προστατευτούν από τους επαναστάτες.

Λίγες ημέρες αφότου είχε κηρύξει την Επανάσταση στην Ακαρνανία, ο Βαρνακιώτης κατευθύνθηκε με σώμα του αρματολικιού του προς το οχυρωμένο Βραχώρι, όπου ενωμένοι με άλλα αρματολικά σώματα το πολιορκούν, το καταλαμβάνουν και λεηλατούν τις περιουσίες των μουσουλμάνων, αλλά και πολλών εβραίων κατοίκων που βρίσκονταν εκεί. Ονομάζουν ακόμη τους Οθωμανούς αξιωματούχους «ραγιάδες» και τους στέλνουν στο Ανατολικό για αγγαρείες σε οχυρωματικά έργα. Ο ένοπλος άρχοντας της Ακαρνανίας αναλαμβάνει προσωπικά την προστασία περισσοτέρων των τριακοσίων αιχμαλώτων, μεταφέροντας τους στο Δραγαμέστο (Αστακό) με την έγνοια να προστατέψει όσους πιο πολλούς μπορούσε από την αρματολική του περιφέρεια και με την αγωνία ή/και την επιθυμία να διατηρήσει ισορροπίες στη σχέση του με τους Οθωμανούς αξιωματούχους της περιοχής, με τους οποίους είχε αναπτύξει στενούς δεσμούς,²⁸⁸ ως είδαμε, κατά τη διάρκεια της ανόδου της κυριαρχίας του Αλή Πασά · μια στάση που μας παροτρύνει, να απομακρυνθούμε από τις τελεολογικές θεάσεις της επανάστασης, καθώς μας υπενθυμίζει, μεταξύ άλλων, ότι στη συγκυρία εκείνη η προοπτική της συλλογικής εκδίωξης και εξόντωσης των μουσουλμάνων και η πολιτική εργαλειοποίησή της ως

286 Όπως σημειώνει ο Ασδραχάς ο όρος άρχοντας, «που ανήκει σε ένα νοητικώς διευρυμένο φεουδαλικό σύστημα, είναι αυτός που υποχρεώνει και υποχρεώνεται. Εκείνο που διασώθηκε μέσα στην πρόσληψη του άρχοντα είναι όχι η υποχρέωση που υποβάλλει, αλλά η υποχρέωση στην οποία επιβάλλεται». Σπύρος Ι. Ασδραχάς, «Προϋποθέσεις της Επανάστασης του 1821», *Αυγή*, 26.03.2011. Ανακτήθηκε από <https://enthemata.wordpress.com/2011/03/26/asdrahas/>

287 Βλ. ενδεικτικά Ασδραχάς, *Πρωτόγονη Επανάσταση*, ό.π., σ. 226, 249.

288 Βλ. σχετικά Βακαλόπουλος, ό.π., σ. 22-27. Ας λάβουμε υπόψη ότι η πολιορκία είχε λήξει με συνθηκολόγηση κατά την οποία οι επαναστάτες θα σέβονταν τη ζωή και την τιμή των πολιορκημένων. Στο πλαίσιο της συνθήκης, ο Νούρκας, ο τελευταίος δερβέναγας του Κάρλελι, πρόσφερε ομήρους δυο αξιωματικούς του καθώς και το παιδί του στον ξηρομερίτη καπετάνιο, ως εγγύηση της αποχώρησής του από το Βραχώρι. Όταν τελικά αποχώρησε, ο Βαρνακιώτης έστειλε το παιδί του Νούρκα και τους αξιωματικούς του στον Κάλαμο, ώστε να τους παραλάβει ο αρμοστής των Επτανήσων Adam. Παρόμοια συμπεριφορά υπέδειξε και προς τους μπάηδες του Βραχωρίου που τους απέστειλε με τη συνοδεία του αδελφού του Γιώτη στο Ξηρόμερο. Βλ. Φυσεντζίδης, ό.π., σ. 220-221. Η στάση του μας υπενθυμίζει ότι στη συγκυρία εκείνη η προοπτική της εκδίωξης και εξόντωσης των μουσουλμάνων και η πολιτική εργαλειοποίησή της ως προϋπόθεση κατοχύρωσης του ελληνικού εθνικού χώρου δεν ήταν ούτε η μοναδική αλλά ούτε και δεδομένη.

προϋπόθεση κατοχύρωσης του ελληνικού εθνικού χώρου, δεν ήταν η μοναδική, αλλά ούτε και δεδομένη εξ αρχής.²⁸⁹

Ενόσω ο Βαρνακιώτης βρισκόταν στο Βραχώρι, οι αρματολοί των γύρω περιοχών τον καλούσαν να μεταβεί στο Κομποτί της Άρτας, προκειμένου να ενισχύσει στρατιωτικά την περιοχή, να αναλάβει την επιμελητεία των στρατευμάτων και να οργανωθούν για τις επικείμενες στρατιωτικές ενέργειες.²⁹⁰ Εκεί, στο Κομποτί, όπως διαβάζουμε σε επιστολή του αρματολού των Τζουμέρκων Μήτρου Κουτελίδα προς τον Βαρνακιώτη με ημερομηνία 9 Ιουνίου 1821, κατέφθαναν σώματα των αρματολών του Βάλτου και των ορεινών επαρχιών της Άρτας, καθώς και αρματολικά ανέστιοι ένοπλοι, όπως ο Καραϊσκάκης, αλλά και Αλβανοί αγάδες της ευρύτερης περιοχής, που βρίσκονταν στο αληπασάδικο στρατόπεδο.²⁹¹ «[N]ά άπεράσεται είς τό κομποτί, όπου έκει είναι όλο τό π̑ν, έκει θά ξεχωρίση άδελφέ, τό όμπρός και τό όπίσω» αναφέρει χαρακτηριστικά λίγες ημέρες αργότερα (14 Ιουνίου),²⁹² ο αρματολός της Βόνιτσας, Γιώργος Τσόγκας στον ξηρομερίτη καπετάνιο, που όπως και άλλοι αρματολοί της Ακαρνανίας, παρόλο που θεωρούσαν ριψοκίνδυνη την προοπτική της διεύρυνσης των πολεμικών τους επιχειρήσεων βορείως του Μακρυνόρους και τη συνένωσή τους με τα στρατεύματα που μάχονταν υπέρ του Αλή στα Ιωάννινα, φαίνεται πως πείστηκαν να επεκτείνουν τις πολεμικές τους ενέργειες εναντίον των σουλτανικών δυνάμεων με την ελπίδα της λαφυραγωγίας της Άρτας.²⁹³ Ο Βαρνακιώτης έχοντας εκπαιδευτεί τα προηγούμενα χρόνια σε εύθραυστες συμμαχίες είχε κοινοποιήσει τους ενδοιασμούς του στους αρματολούς και προεστούς των επαρχιών της δυτικής Ρούμελης. Με εκείνο το είδος γνώσης που είναι ενσωματωμένο στις πρακτικές του ρόλου του ως ένοπλου ηγέτη της περιοχής, την πρακτική γνώση που απορρέει από την εμπειρία και την μαθητεία,²⁹⁴ σχολίαζε ότι η συνένωσή τους με το αλβανικό στοιχείο της περιοχής δεν συνιστούσε κάποιου είδους διπλωματικό νεωτερισμό:

«εκινα όπου εκαμα εγο με τιν αρβανητια; μου τα λετε δια νοβιτες; να ενθημιθητε τον λογον μου: αμεζος όπου η αρβανιτια γνωρισουν οτι τα κινιματα μας ηνε δια

289 Πρβλ. Σπυρίδων Πλουμίδης, «Η έννοια του “θανάτου” στην ελληνική επανάσταση (1821-1832): Ιδεολογικές προσλήψεις και πολιτική πρακτική», *Μνήμων*, 32 (2012), σ.81-82.

290 Πρβλ. Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 63-67.

291 Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 64-65. Πρβλ. Τζάκης, *ό.π.*, σ. 43-44.

292 Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 66-67.

293 Πρβλ. Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, Σταμούλης, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 176.

294 Βλ. σχετικά Ελένη Ανδριάκαινα, «Ποιος θυμάται την Μήτιδα; Ο υψηλός μοντερνισμός, η πρακτική γνώση και οι αποτυχίες του εκσυγχρονισμού», *Δοκιμές*, τ. 21-22, Άνοιξη 2020, σ. 7-47. Πρβλ. Λέκκας, *Αφαίρεση και Εμπειρία*, *ό.π.*, σ. 18-19, όπου προσφεύγει στην αντιδιαστολή που επιχειρεί ο Μ. Όουζοτ ανάμεσα στην πολιτική του σκεπτικισμού και την πολιτική της πίστης.

την ελευθεριαν του εθνους μας: θελη να παρουν τον αλι πασια να τον εδοκουν του ζουλτανου κε τοτε θελη πεσουν απανου μας με μεγαλιν λισσα: πλιν ας γενη οπως το κρινετε κε ας μας φιλαξι ο θεος»²⁹⁵

Πάντως, τις ανησυχίες που πρόβαλλε φαίνεται να διασκέδασε η προτεραιότητα που απέδιδαν στην κατάληψη της Άρτας, καθώς παράλληλα με την προοπτική της λαφυραγωγίας που αυτή διένοιγε, θα επέτρεπε και τη δημιουργία σημαντικότερων όρων της κυριαρχίας τους στις περιφέρειες τους, σε σχέση με αυτή που είχαν ως αρματολοί. Έπειτα, όπως διαμήνυε στους αρματολούς της δυτικής Ρούμελης, θα μπορούσαν με λιγότερη ανασφάλεια να συνενωθούν με όσους ενίσχυαν την άμυνα του Αλή στα Ιωάννινα.²⁹⁶ Στο πλαίσιο αυτό, στα μέσα του Ιουνίου, στη σύσκεψη των τοπικών ένοπλων δυνάμεων που τελικά έλαβε χώρα στο Βουλγαρέλι Ραδοβιτσίου, κι όχι στο Κομποτί, όπως αρχικά είχε συμφωνηθεί – αποφασίστηκαν οι πολεμικές επιχειρήσεις του επόμενου διμήνου.²⁹⁷ Σύμφωνα με τα πρώτα σχέδια των συμμάχων, ο Βαρνακιώτης θα πολεμούσε στα Τζουμέρκα, ενώ στον Τσόγκα ανατέθηκε η πολιορκία του κάστρου της Βόνιτσας. Εκμεταλλευόμενος, όμως, την απουσία του Βαρνακιώτη από την Ακαρνανία το καλοκαίρι του 1821, ο Τσόγκας θα επιχειρήσει να επεκταθεί στο γειτονικό αρματολίκι του Ξηρομέρου, αποσπώντας τμήμα της περιφέρειας του Βαρνακιώτη. Η απάντηση του Βαρνακιώτη ήταν θα λέγαμε πιο «πολιτική». Επένδυσε, όπως σημειώνει ο Δ. Τζάκης, στις διαβουλεύσεις των συμμάχων που έλαβαν χώρα στα τέλη του Αυγούστου, οι αποφάσεις των οποίων επισφραγίστηκαν με συνθήκη την 1^η Σεπτεμβρίου του 1821 στο Πέτα της Άρτας.²⁹⁸

Στο σχετικό έγγραφο,²⁹⁹ που προοριζόταν για τους χριστιανούς συμμάχους από τους μουσουλμάνους,³⁰⁰ αναφέρονται τα εξής:

295 Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 220.

296 Πρβλ. τη θέση που πρόβαλε στις διαβουλεύσεις του με τους αρματολούς και τους προεστούς των επαρχιών της δυτικής Ρούμελης το καλοκαίρι του 1821: «οταν παμε ης τα γιανενα; ο τοπος μενι αδιος κε περουν ης τα μεριμας τοτε η τουρκια κε γινοντε κιριη τον επαρχιον μας: κε χαλουν τοζον πλιθος χριστιανους: ομος ηνε αναγι να βαλομε προτον τιν αρτα ης το χειριμας δια να ημεζετ ησιχι κε τοτε να παμε ης τα γιανενα». Όπως παρατηρεί ο Τζάκης οι αρματολοί της δυτικής Ρούμελης θέτουν ως στόχο την Άρτα ως ένα πρώτο βήμα για την άρση της πολιορκίας του Αλή, εν αντιθέσει με τον Περραιβό, φορέα της ελληνικής επανάστασης, που διαφωνεί στο να δοθεί το βάρος των πολεμικών επιχειρήσεων στην Άρτα και τα Ιωάννινα, επιμένοντας στη δημιουργία ενός προγεφυρώματος στην Πάργα προκειμένου να συνδεθεί ο άξονας Πάργα-Σούλι με την Πελοπόννησο. Βλ. Τζάκης, *ό.π.*, σ. 54, υποσ. 7.

297 Βλ. Τζάκης, *ό.π.*, σ. 43, όπου και η πολεμική σύσκεψη στο Βουλγαρέλι χαρακτηρίζεται ως «μια από τις πιο κρίσιμες συσκέψεις των αρχών της επανάστασης».

298 Βλ. Τζάκης, *ό.π.*, σ. 59. Πρβλ. Αγαπητός, *ό.π.*, σ. 311-312.

299 Βλ. Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 93-94.

300 Υπάρχει και δεύτερο έγγραφο που, όπως αναφέρει ο Μ. Φανουράκης, απευθυνόταν προς τους μουσουλμάνους συμμάχους από τους χριστιανούς, το οποίο αναδημοσιεύει στην ανάλυσή του, την οποία και συμβουλευτήκαμε, τόσο για την ερμηνευτική της προσέγγιση, όσο και για να προσπελάσουμε

ἡμεῖς οἱ ὑπογεγραμμένοι δίδωμεν τό γράμμα μας, τῶν προεστῶν καί καπιταναρέων ὅπου εἶναι εἰς τό σιάρτι [:συμφωνία] ὅπου ἔχουμεν κάμη ἀναμεταξύ μας τούρκοι καί ρωμαῖοι, ὅπου ἐγίναμεν ἓνα σῶμα, καί ἐδηθήκαμεν καί χορισμό δέν ἔχουμεν ὁ ἓνας ἀπό τόν ἄλλον. καί ἔχουμεν νά τζαλιστήσωμεν [:προσπαθήσουμε] μέ ὅλαις ταῖς δυνάμεις μας χωρὺς χιλέ [:δόλο] καί χωρὺς κουσοῦρι· διά νά εὐγάλωμεν εἰς σελαμέτι [:σωτηρία] τόν Βεζίρ Ἀλῆ Πασιᾶ ἐφένδην μας· καί τόν ἑαυτὸν μας· καί ὅποιος ἄνθρωπος μέγας ἢ μοικρός, ἢ τούρκος ἢ ρομινός, ἤθελεν γγίξη, ἢ πολεμήση, κανέναν ἀπὸ ἡμᾶς, νά ἡμεθα ὅλοι εἰς τὴν βοήθειάν του. ἡμεῖς ὅπου ἐβουλόσαμεν καί ὑπογράψαμεν· καί ἀνίσως κανένας ἀπὸ ἡμᾶς ἤθελε γυρίση καί φανῇ ἐναντίος, νά ἡμεθα ὅλοι ἐπάνω του νά τόν χαλοῦμαι, καί νά τόν κινιγούμεν· καί εὐγένοντας ὁ Βεζίρ Ἀλῆ Πασιᾶς εἰς σελαμέτι ἀνίσως θέληση νά γγίξη κανέναν ἀπὸ ἡμᾶς ἢ τούρκον ἢ ρομινόν, νά μὴ τό δεχθῶμεν καί νά ἡμεθα ὅλοι τούρκοι καί ρωμαῖοι, βοῖθοί ἐκείνου ὅπου ἤθελε γγίχθῃ ἀπὸ μέρος τοῦ Ἀλῆ Πασιᾶ· καί ἀκόμη εἰς τό ἐξῆς ὅποιος ἤθελε νά μᾶς γένῃ σύντροφος ἢ τούρκος ἢ ρομινός, τόν ἔχουμεν καί αὐτόν μέσα εἰς τὴν ἰδίαν συντροφίαν.

Προσέτι καί ὅσα κεφαλοχώρια μεγάλα καί μοικρά, εἶχε παρμένα διά τζιφλίκια [:τσιφλίκια] ὁ Βεζίρ Ἀλῆ Πασιᾶς, μέ βίαν καί χωρὺς ἄσπρα, αὐτὰ λοιπόν εἰς τό ἐξεῖς μένουν παντὶ ἐλεύθερα· καί κεφαλοχώρια καθὼς ἦτον ἐξ ἀρχῆς, καί ἔχουν νά δίδουν μόνον τὴν Βασιλικὴν δεκαετίαν ὅσα ἐδεκατίζονταν, καί ὅσα ἐδίδαν κέσμην πάλιν νά δίδουν τό κέσμη [:κατ'αποκοπὴν τιμῇ]· καί ἄλλο τίποτας δέν ἔχουν νά δίδουν οἱ χριστιανοί. αὐτὸ εἶναι τό σιάρτι μας [:ὅρος, συμφωνία], αὐτὴ εἶναι ἡ συνθήκη μας, καί ἀνίσως παραλλάξωμεν ἀπὸ τὰ ἄνωθεν συμφωνιμένα μας νά ἡμεθα ἔξω ἀπὸ τὴν πίστην μας· ἀπὸ τό σιαφαετ [:εὐνοια] τοῦ Μουχάμετ-Ἀλῆ-Ἀβρέντι μπος κεντί κηαφίρ [ἀπιστος], καί γίνεται τό παρόν μας καί δίδεται εἰς χεῖρας τῶν προεστῶν καί καπιταναρέων καί ἐπίλοιπων χριστιανῶν.

Παρότι στη συνθήκη δηλώνεται ρητὰ ὅτι ἡ συμμαχία προσέβλεπε στη «σωτηρία» του Ἀλή, τον οποίο αναγνώριζαν ὡς «αφέντη» τους, οἱ ρήτρες που ἔθεταν οἱ σύμμαχοι ἀπέβλεπαν στη διατήρηση τῆς αυτονομίας τους – ἐπεδίωκαν, με τὰ λόγια του Κλαστρ, νὰ διασφαλίσουν ὅτι θα *«παραμείνουν ὡς ἔχουν, ὡς αδιαίρετα Εμεῖς»*.³⁰¹ Με τὴ συνθήκη, δηλαδή, οἱ σύμμαχοι ἀπαντοῦν στα προβλήματα που ἔχουν ἀνακύψει με τὴν επέκταση τοῦ πολέμου στην περιοχή. Αναγνωρίζοντας τὴν αυθεντία τοῦ Ἀλή ὡς ηγεμόνα (αφέντη) ἀπέβλεπαν πρωτίστως στην ἀσκηση στρατιωτικῆς πίεσης, ἐπακόλουθο τῆς ὁποίας θα ἦταν ἡ υποχώρηση τῶν σουλτανικῶν στρατευμάτων που

το λόγο τοῦ κειμένου. Οἱ ἀποδόσεις στη νέα ἐλληνικὴ που παρεμβάλλονται στην ἐκδοχὴ τοῦ κειμένου που παραθέτουμε ἀνταποκρίνονται στις νύξεις τοῦ. Βλ. Μανώλης Φανουράκης, «Ἡ “ἐλληνοαλβανικὴ συμμαχία” τοῦ 1821», *Δοκίμεις*, 8 (1999), 127-156.

301 Ὅπως σημειώνει ὁ Πιέρ Κλαστρ, στον ἀδιανόητο γιὰ τὴν ευρωπαϊκὴ σκέψη «κόσμο τῶν Ἀγρίων», ἡ συμμαχία εἶναι «το μέσο γιὰ νὰ φτάσουν με τὶς λιγότερες δυνατόν διακινδυνεύσεις καὶ το μικρότερο ἀντίτιμο σε ἓνα στόχο που εἶναι πολεμικὴ ἐπιχείρηση. Το ἴδιο ὅταν ἀποχωροῦν ἀπὸ τὴ συμμαχία, διότι θα ἦταν πολὺ ἐπικίνδυνο νὰ διατηρήσουν ολομόναχοι σε στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις, κι ἀν μπορούσανε θὰ ἐγκατέλειπαν ευχαρίστως συμμάχους που δὲν ἦταν ποτὲ ἀσφαλεῖς. Ἐτσι συνάγεται ὡς συμπέρασμα μιὰ βασικὴ ιδιότητα τῆς διεθνούς ζωῆς στην πρωτόγονη κοινωνία: ὁ πόλεμος προηγείται ἀπὸ τὴ συμμαχία, ὁ πόλεμος ὡς θεσμός εἶναι αὐτός που ὀρίζει τὴ συμμαχία ὡς τακτικὴ. Διότι ἡ στρατηγικὴ εἶναι ἡ ἴδια ἀπολύτως γιὰ ὅλες τὶς κοινωνίες: νὰ ἐμμεῖνουν στην αυτονομία τους, νὰ παραμείνουν ὡς ἔχουν, ὡς αδιαίρετα Εμεῖς». Pierre Clastres, *Ἀρχαιολογία τῆς βίας: ὁ πόλεμος στὶς πρωτόγονες κοινωνίες*, μτφρ. Β. Κούγκουλος, Ἐρασμος, Αθήνα 2016, σ. 55-56.

βάρυναν τις κοινότητες, καθώς και στην επίδειξη της ισχύος τους, η δυναμική της οποίας μπορούσε να κινητοποιήσει διαδικασίες απονομής βασιλικής χάριτος. Στη περίπτωση της επικράτησης, όμως, του ενδεχομένου να αποκατασταθεί ο Αλή στα Ιωάννινα, οι σύμμαχοι απέδιδαν προτεραιότητα στην εξασφάλιση των δικών τους συμφερόντων. Στην κατεύθυνση αυτή, προνοούν να συμπεριλάβουν στη συνθήκη την απόφασή τους να διαγραφούν τα χρέη των κοινοτήτων που οικειοποιήθηκε ως τσιφλίκια ο Αλή Πασάς και να επανέλθουν στο πρότερο ιδιοκτησιακό καθεστώς, πληρώνοντας μονάχα τις παραδοσιακές φοροδοτικές τους προς την Πύλη· αποφάσεις-αιτήματα δράσης, που παρότι προσφέρουν μια πολιτική απάντηση στην κρίση του οθωμανικής μηχανής, δεν υπερβαίνουν τη λογική του συστήματος της κατάκτησης.³⁰²

Αξίζει να προσέξει κανείς ότι στη συνθήκη είναι οι ίδιοι οι συμμαχικοί δεσμοί που υπερακοντίζουν κάθε άλλη διαφορά· εθνοτικο-θρησκευτική (μουσουλμάνοι Αλβανοί/χριστιανοί Ρωμιοί), κοινωνική (μεγάλοι/μικροί). Οποιοσδήποτε δεν ανήκει στη συμμαχία λογίζεται ως «εχθρός», αλλά και όποιος σύμμαχος δεν τίθεται αλληλέγγυος εξοβελίζεται από τη συμμαχία. Μάλιστα, οι όροι της συμμαχίας επαναβεβαιώνονται την ίδια ημέρα με την υπεράσπιση των κυριαρχικών δικαιωμάτων του συμμάχου Βαρνακιώτη στην αντιπαλότητά του με τον Τσόγκα για το κόλι (:τμήμα αρματολικιού) της Κατούνας Ξηρομέρου.³⁰³ Με επίσημο έγγραφο οι σύμμαχοι επαναβεβαιώνουν τα κληρονομικά δικαιώματα του Βαρνακιώτη στο αρματολίκι του και επικυρώνουν την αυθεντία του ως ισχυρότερου φορέα εξουσίας στην περιοχή, ενώ απειλούν τον Τσόγκα με αποκλεισμό από τη συμμαχία και με ένοπλη επίθεση, στην περίπτωση που δεν περιορισθεί στα όρια του αρματολικιού του στη Βόνιτσα, έτσι όπως αυτά είχαν διαμορφωθεί προεπαναστατικά.³⁰⁴ Με τον τρόπο αυτό, η παρέμβαση των συμμάχων στη διαρματολική διαμάχη διασφαλίζει την ισορροπία των δυνάμεων, δίχως να επιφέρει ανακατανομές στα αρματολίκια και στις σχέσεις εξουσίας ανάμεσα στις τοπικές αυθεντίες. Η συμμαχία, λοιπόν, αναδεικνύεται ως μια πολιτική δύναμη, η οποία μπορεί να ρυθμίσει τις εντάσεις και τις ανακατατάξεις των δυνάμεων, που η αποχώρηση των οθωμανικών τοπικών αρχών από τις περιοχές και η συνέχιση του πολέμου ευνοούν να εκδηλωθούν.³⁰⁵

302 Βλ. σχετικά Φανουράκης, *ό.π.*, σ. 135-136.

303 Φανουράκης, *ό.π.*, σ. 133-134.

304 Βλ. Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 95 υπό την αναλυτική ματιά του Τζάκη στο *Η μεταστροφή του Καραϊσκάκη*, *ό.π.*, σ. 58 και Φανουράκη στο «Η “ελληνοαλβανική συμμαχία” του 1821», *ό.π.*, σ. 137-140.

305 Φανουράκης, *ό.π.*, σ. 140.

Είναι εμφανές ότι το περιεχόμενο της συνθήκης δεν σχετίζεται με τα εθνικά επαναστατικά προτάγματα. Πολλώ δε μάλλον φωτίζει την αδυναμία των υπό διαμόρφωση επαναστατικών αρχών να αναδειχθούν στο προσκήνιο των εξελίξεων. Παρά ταύτα, όπως έχει αναφερθεί, η πολεμική σύμπραξη υπέρ του Αλή θα επιδοκιμαστεί από τις επαναστατικές αρχές, που εξ αρχής επένδυναν σε αυτήν την προοπτική για λόγους πολεμικής τακτικής.³⁰⁶ Σημαίνοντα πρόσωπα της Φιλικής Εταιρείας, όπως ο Χριστόφορος Περραιβός, επεδίωκαν να παραταθεί η αντιπαράθεση του Αλή Πασά με την Πύλη, ώστε να επεκταθούν και να εδραιωθούν οι επαναστατικές ενέργειες στην νότια Ήπειρο. Ο Περραιβός κατανοούσε, ωστόσο, όπως και ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, οι δράσεις του οποίου περιστρέφονταν γύρω από το εγχείρημα της πολιτικής ενοποίησης των επαναστατημένων περιοχών της δυτικής Ρούμελης, ότι οι μέριμνες του ένοπλου δυναμικού αφορούσαν πρωτίστως τη διασφάλιση των εξουσιαστικών ρόλων που ασκούσαν στις επαρχίες τους, παρά τη σχισματική προοπτική της Επανάστασης, με διαμάχες σαν εκείνες των Τσόγκα και Βαρνακιώτη να επιβεβαιώνουν τέτοιου είδους ανησυχίες.³⁰⁷

Όσο κι αν η ρητορεία των επαναστατικών αρχών επεσήμαινε εξ αρχής ότι η σύμπραξη με τον Αλή δεν ήταν παρά ένας στρατιωτικός αντιπερισπασμός στον «εχθρό»,³⁰⁸ το ιδιαίτερο νόημα του τελευταίου διαμορφωνόταν μέσα στη «σφαίρα της συμμαχίας», όπου αναπτυσσόταν «η πραγματική σχέση ανάμεσα στην ανταλλαγή και στον πόλεμο».³⁰⁹ Μέσα, λοιπόν, σε αυτή τη σφαίρα των συμμάχων-εταίρων, το φθινόπωρο του 1821 επρόκειτο να διεισδύσει και ο Μαυροκορδάτος, προβάλλοντας την επιλογή της σύστασης εθνικής Διοίκησης ως απαραίτητης συνιστώσας για τη διασφάλιση της συνέχισης της πολεμικής εκστρατείας-επιχείρησης. Όπως διαμήνυε στους καπεταναίους και τους προκρίτους της Αιτωλοακαρνανίας, χρειάζονταν να αναδείξουν πληρεξουσίους στις επαρχίες τους, προτάσσοντας το εγχείρημα ότι με τη σύσταση Διοίκησης οι ευρωπαϊκές δυνάμεις θα τους παραχωρούσαν δάνεια και κάθε είδους βοήθεια εξασφαλίζοντας τον εφοδιασμό σε τρόφιμα και πολεμοφόδια. Έτσι, όπως υποστήριζε, θα ήταν εύκολο να υπερκεράσουν τις σουλτανικές δυνάμεις και να βοηθήσουν αποτελεσματικότερα τον Αλή Πασά. Σκοπός του, βέβαια, δεν ήταν άλλος

306 Στάθης, *ό.π.* · Τζάκης, *ό.π.*, σ. 51-52 · Φανουράκης, *ό.π.*, σ. 145.

307 Τζάκης, *ό.π.*, σ. 53-57.

308 Βλ. Τζάκης, *ό.π.*, σ. 51 · Mazower, *ό.π.*, σ. 43-45. Πρβλ. την επιστολή του Περραιβού προς τον Βαρνακιώτη και τους λοιπούς δυτικορουμελιώτες καπετάνιους (χρονότοπος: Ρεννιάβα, 25 Ιουνίου 1821) στο Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 69-72.

309 Clastres, *ό.π.*, σ. 54.

από την ανάληψη της διαχείρισης των στρατιωτικών ζητημάτων από έναν θεσμό που προσομοίαζε με εκείνους του εθνικού κράτους.³¹⁰ Με άλλα λόγια, η προτεραιότητα που απέδιδε στην υπαγωγή του στρατιωτικού στοιχείου, δηλαδή των αρματολών της περιοχής, στο πολιτικό σήμαινε ότι επιχειρούσε να εμποδίσει τα αρματολίκια να αναδειχθούν σε αυτόνομα κέντρα εξουσίας. Μάλιστα, τους έδωσε κι ένα σχέδιο διοίκησης που θα πρέπει να ήταν προσχέδιο του οργανισμού της Γερουσίας της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος.³¹¹

Ο Μαυροκορδάτος και ο «κύκλος» του, φορείς των εθνικών αξιών που προσανατόλιζαν τη δράση τους προς και τη συγκρότηση νεωτερικών θεσμών αντιλαμβάνονταν ότι η συμμαχία συνιστούσε τον κύριο ρυθμιστικό παράγοντα της περιοχής, και ως εκ τούτου επιχειρούσαν να θέσουν την ίδια τη συμμαχία σε μια διαφορετική βάση, ώστε να αποσυνδεθεί από την υπεράσπιση του Αλή και να συντονιστεί με τους εθνικοαπελευθερωτικούς στόχους της Επανάστασης.³¹² Στο πλαίσιο αυτό, ο Μαυροκορδάτος δοκίμασε την δυνατότητα σύναψης μιας νέας συμμαχίας με τους Αλβανούς συμμάχους που, ενώ θα στρεφόταν ενάντια στα σουλτανικά στρατεύματα, δεν θα σχετιζόταν με την υπεράσπιση του Αλή. Απευθύνθηκε ακόμη και στον Ομέρ Βρυώνη που βρισκόταν στο σουλτανικό στρατόπεδο, αναφέροντάς του πως εάν ήταν εκείνος στη θέση του Αλή Πασά «*τα πράγματα ήθελαν τρέξει διαφορετικά, και όχι μόνον το όνομα του ήθελε μείνει αθάνατο, αλλά και η Αρβανιτιά ήθελε έχει και την δόξα του όπου της πρέπει, και την ελευθερία και την ευτυχία της*».³¹³ Παρόμοια επιχειρήματα ανέπτυξε και στους Αλβανούς αγάδες της συμμαχίας, ώστε να κατευθύνει τη δράση τους προς όφελος της προώθησης του σχεδίου σύστασης μιας ενιαίας εθνικής διοίκησης.³¹⁴

Παρόλο που οι προτάσεις του Μαυροκορδάτου αναγνωρίστηκαν τελικά από τους συμμάχους ως αναγκαίες με βάση τη συνέχιση των πολεμικών τους επιχειρήσεων και τη διατήρηση της διατοπικής συνεργασίας τους,³¹⁵ η πολεμική σύμπραξη θα διαλυθεί τον Νοέμβριο του 1821 με την προσχώρηση των Αλβανών συμμάχων στα

310 Φανουράκης, ό.π., σ. 151-152.

311 Βλ. Γεώργιος Κ. Θεοδωρίδης, *Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος και η δράση του. Από την Ανατολή στη Δύση και από τη Δύση στην Επανάσταση (1791- 1821)*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 1998, σ. 363-364.

312 Φανουράκης, ό.π., σ. 145-154. Πρβλ. Θεοδωρίδης, ό.π., σ. 320-321.

313 Βλ. Κωστής Παπαγιώργης, *Τα καπάκια. Βαρνακιώτης, Καραϊσκάκης, Ανδρούτσος*, Καστανιώτης, Αθήνα 2014, σ. 126.

314 Φανουράκης, ό.π., σ. 149-150.

315 Φανουράκης, ό.π., σ. 152-153.

σουλτανικά στρατεύματα, έπειτα από τις διασπαστικές ενέργειες του Ομέρ Βρυώνη.³¹⁶ Από τον Νοέμβριο οι συσχετισμοί των στρατιωτικών δυνάμεων διαμορφώνονταν υπέρ του σουλτανικού στρατοπέδου. Καθώς η οθωμανική ισχύς αυξανόταν στο Μακρυνόρος,³¹⁷ πέρασμα από την Ήπειρο στη δυτική Ρούμελη, ο Βαρνακιώτης θα διαπραγματευτεί και το δικό του «προσκύνημα» με τον Ομέρ Βρυώνη προβάλλοντας αιτήματα που θυμίζουν εκείνα της συνθήκης. Ειδικότερα, ζητούσε αμνήστευση των χριστιανών για την αποστασία τους, διαγραφή των χρεών των επαρχιών και αλλαγή του ιδιοκτησιακού καθεστώτος, ώστε «να γίνουν», όπως χαρακτηριστικά ανέφερε, «ελεύθερα τα χωριά που πήρε ο Αλή με το τζεκούρι», καταβολή μονάχα των παραδοσιακών φόρων της δεκάτης και του χαρατσιού, με την τελευταία υποχρέωση των κατακτημένων να μην υπερβαίνει τους εκατό παράδες, εγγύηση από τους πρώην συμμάχους Αλβανούς που τάχθηκαν στο πλευρό του Βρυώνη ότι θα τον συντρέξουν με τις δυνάμεις τους, στην περίπτωση που η Πύλη αθετήσει τη συμφωνία, καθώς και εγγύηση από τον ίδιο τον Βρυώνη ότι θα αναλάβει την διοίκηση της περιφέρειάς τους, καθώς, όπως επεσήμανε, έχαιρε του σεβασμού των επαρχιών. Μάλιστα, το αίτημα της διασφάλισης της εδραίωσης της κυριαρχίας του Ομέρ Βρυώνη στη δυτική Ρούμελη προτάσσεται στην αρχή των αιτημάτων του Ακαρνάνα ηγέτη. Ειδάλλως, όπως επιλόγιζε, «τρέχομε εις τα ίδια».³¹⁸

Καθώς αναφέραμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ο Βρυώνης λογιζόταν στην ευρύτερη περιοχή ως ανεξίθρησκος προστάτης των χριστιανών και ως εκ τούτου διατηρούσε φιλικούς δεσμούς με πολλούς χριστιανούς ενόπλους.³¹⁹ Τη δοκιμασμένη στο χρόνο φιλική σχέση του με τον Βαρνακιώτη επιβεβαιώνουν διάφορες πηγές.³²⁰ Με τη διαμεσολάβηση του, όπως έχει ειπωθεί, είχε ανακτήσει το πατρογονικό του αρματολίκι την εποχή της ανόδου της κυριαρχίας του Αλή.³²¹ Στο πλαίσιο αυτό, λοιπόν, δεν προκαλεί εντύπωση ότι ο ξηρομερίτης καπετάνιος, διαπραγματευόμενος την προσχώρηση του στο οθωμανικό στρατόπεδο, δίνει έμφαση στην αναγνώριση του Βρυώνη ως περιφερειακού διοικητή, και δη σε μια περίοδο που ο Μαυροκορδάτος και

316 Βλ. Γούναρης, *ό.π.*, σ. 33-34.

317 Βλ. Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 230-231.

318 Βλ. Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 231-232.

319 Βλ. σχετικά Γούναρης, *ό.π.*, σ. 37-38.

320 Βλ. Άνθιμος Γαζής, «Απομνημονεύματα» στο Παπαδόπουλος, *Τα κατά Γ. Βαρνακιώτην και ανάκτησις του Μεσολογγίου*, *ό.π.*, σ. 117· Στάθης, *ό.π.* Τσιάματος, *ό.π.*, σ. 132-133, 369· Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 219, 263· Olivier Voutier, *Mémoires du colonel Voutier sur la guerre actuelle des Grecs*, Bossange Frères, Παρίσι 1823, σ. 289-290.

321 Βλ. Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 219, 263.

ο «κύκλος» του ανέτρεπαν τις κοινωνικοπολιτικές ισορροπίες της περιοχής, υπηρετώντας συγκεκριμένες πολιτικές επιλογές.³²² Η διάλυση, ωστόσο, της «ελληνοαλβανικής συμμαχίας» είχε δημιουργήσει έντονες ανησυχίες τις οποίες δεν διασκέδασε εν προκειμένω ο φιλικός δεσμός του με τον Ομέρ Βρυώνη, αλλά «παραδόξως» η συμμετοχή του στις επαναστατικές διεργασίες που οδηγούνταν προς τη συγκρότηση της Γερουσίας της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος.

Είδαμε ότι στο πλαίσιο της διαμάχης του με τον Τσόγκα σχετικά με το κόλι της Κατούνας Ξηρομέρου, οι σύμμαχοι αναγνώρισαν την αυθεντία του Βαρνακιώτη ως ισχυρότερου φορέα εξουσίας της περιοχής, με νομιμοποιητικό έρεισμα το κληρονομημένο από γενιά σε γενιά κυριαρχικό του δικαίωμα στο αρματολίκι.³²³ Περί τα τέλη Σεπτεμβρίου, και πιο συγκεκριμένα στις 27 του μηνός, οι προεστοί του Ξηρομέρου, που ήταν συνάμα και σύμμαχοι, θα του παραχωρήσουν εξουσίες «*ὄχι μόνον εἰς τοὺς ἀνθρώπους*», «*ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν δεκαετίαν, καὶ διὰ κάθε ἄλλην κυβέρνησιν*»,³²⁴ ενισχύοντας τη δυναμική της υπεροχής του στην περιοχή σε μια συνθήκη, κατά την οποία οι ενέργειες του Μαυροκορδάτου, όπως και των άλλων νεοφερμένων λογίων-πολιτικών που συγκροτούσαν τον κύκλο του, εστίαζαν στην οργανωτική προετοιμασία της συνέλευσης πληρεξουσίων της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος.³²⁵

Η τοπική συνέλευση, όπως διαβάζουμε σε επιστολή προς τον Βαρνακιώτη, την οποία συνυπογράφουν οι Καρατζάς και Μαυροκορδάτος δύο ημέρες πριν την αναγνώριση του ένοπλου ηγέτη από τις κοινοτικές αρχές του Ξηρομέρου ως κυριάρχου με πλήρη δικαιοδοτική αρμοδιότητα στην περιοχή, επρόκειτο να λάβει χώρα την 1η Οκτωβρίου στο Βραχώρι.³²⁶ Με την ανάδειξη του Βαρνακιώτη ως απόλυτου κυριάρχου στη νότια Ακαρνανία να φωτίζει αντιθέσεις και διαφορές που αφορούσαν την κατάληψη και διαχείριση της εξουσίας σε τοπικό επίπεδο, αναφαίνονται και οι

322 «Ο Μαυροκορδάτος και οι εξευρωπαϊσμένοι ομογενείς, φορείς των εθνικών αξιών, ενδιαφέρθηκαν για την επέκταση της Επανάστασης, τη μέγιστη οργάνωση και πολιτική ενοποίηση των εξεγερμένων τόπων καθώς επίσης και τη συγκέντρωση της πολιτικής εξουσίας στο πλαίσιο μιας «εθνικής Διοίκησης». Σε αυτή την κατεύθυνση ο Μαυροκορδάτος δραστηριοποιήθηκε πολιτικά και αυτή την πολιτική υπηρέτησε στα χρόνια της Επανάστασης». Γεώργιος Κ. Θεοδορίδης, «Ο “κύκλος” του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου και η πολιτική στρατηγική του κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1821», σ. 263 στο Π. Πιζανιάς (επιμ.), *ό.π.*, σ. 261-266.

323 Βλ. την απόφαση των συμμάχων (Πέτα Άρτας, 1 Σεπτεμβρίου 1821) στο Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 95.

324 Βλ. το Πληρεξούσιο (Μαχαλάς, 27 Σεπτεμβρίου 1821) στο Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 103.

325 Βλ. Θεοδορίδης, *Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος και η δράση του [...]*, *ό.π.*, σ. 345-347, 351.

326 Βλ. Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 100.

διαφορετικοί ιδεολογικοί προσανατολισμοί της δράσης των επαναστατημένων.³²⁷ Μολονότι στην αναφερθείσα επιστολή επισημαίνεται ότι ο τόπος της συνέλευσης επιλέχθηκε με κριτήριο την ηχηρή απουσία των τοπικών αρχηγείων των περιοχών που βρίσκονταν δυτικά του Αχελώου από τις διαβουλεύσεις που διενεργήθηκαν το περασμένο καλοκαίρι στο Μεσολόγγι, και οι οποίες κατέληξαν στην πράξη ίδρυσης της τοπικής διοίκησης στην Αιτωλία (27 Ιουλίου 1821)³²⁸ - την πρώτη τυπική αναγνώριση της ανάγκης για συγκρότηση ενός «συστήματος διοίκησης» στην περιοχή³²⁹ - η παρουσία του οθωμανικού στόλου θα ανατρέψει τον προγραμματισμό. Έπειτα από αρκετές αναβολές, η συνέλευση των πληρεξουσίων - αυτή τη φορά από όλη την Αιτωλοακαρνανία, καθώς και από το Σούλι – συγκροτήθηκε σε σώμα στις 4 Νοεμβρίου στο Μεσολόγγι.³³⁰

Σε κάθε περίπτωση, δοκιμάζοντας εναλλακτικά σενάρια δράσης και εστιάζοντας στις άμεσες πρακτικές ανάγκες της περιοχής, ο Μαυροκορδάτος είχε καταφέρει να πείσει τις τοπικές αυθεντίες για την αναγκαιότητα της συγκρότησης ενός «συστήματος διοίκησης».³³¹ Ήδη από τον Σεπτέμβριο, ο Βαρνακιώτης εμφανίζεται μέσα από το λόγο του Μαυροκορδάτου να συναινεί με αυτή την πολιτική επιλογή,³³² δίχως αυτό να σημαίνει ότι η τελευταία ανοιγόταν ως προοπτική για τα δυο πρόσωπα μέσα από την ίδια γλώσσα. Στις 23 εκείνου του μηνός, ο Μαυροκορδάτος έγραφε προς τον ξηρομερίτη καπετάνιο:

εὔγε ὅτι καί τήν ἀνάγκην τοῦ συστήματος ἐγνώρισες, καί τόν τρόπον καθ' ὃν πρέπει νά γίνη ἡ ἐκλογή καλῶς ἠννόησας, προσκαλῶν εἰς ἓν μέρος ὅλους τοὺς προκριτοτέρους τῆς ἐπαρχίας σου, ὥστε δι' αὐτῶν νά γίνη ἡ ἐκλογή τῶν ὑποκειμένων, τά ὅποια μέλλουν νά παρευρεθοῦν εἰς τήν κοινήν συνέλευσιν ἡ ὅποια ὅταν συστηθῇ, ἡμπορεῖ τῷ ὄντι νά ὀνομασθῇ συνέλευσις ἐθνική.³³³

Με βάση τα γραφόμενα του Μαυροκορδάτου, και σε αναφορά με την πράξη παραχώρησης πληρεξουσίου που έπεται αυτών (27 Σεπτεμβρίου 1821), οι

327 Πρβλ. Θεοδωρίδης, ό.π., σ. 347-348.

328 Ό.π., σ. 100. Για την απουσία των προεστών και των αρματολών του Ξηρομέρου, του Βάλτου και της Βόνιτσας από τις διαβουλεύσεις που κατέληξαν την 27^η Ιουλίου στην συμφωνία σχηματισμού διοίκησης με επικεφαλής τον Μαυροκορδάτο όπως και για το περιεχόμενο των αποφάσεων στο πλαίσιο αυτής της συναίνεσης βλ. Παπαδόπουλος, ό.π., σ.52-56 · Τ. ίδ., *Απομνημονεύματα Αγώνιστών του '21* [...], ό.π., σ. 190-193· Φυσεντίδης, ό.π., σ. 85-89. Πρβλ. Τσιάμαλος, ό.π., σ. 147-148

329 Θεοδωρίδης, ό.π., σ. 362.

330 Ό.π., 351. Στη συνέλευση του Μεσολογγίου αντί του Γεωργάκη Νικολού παρίστατο ο επίτροπός του, Νικολάκης Θάνου. Βλ. αναλυτικά Ανδρέας Ζ. Μάμουκας, *Τα κατά την Αναγέννησιν της Ελλάδος, ήτοι Συλλογή των περί την αναγεννώμενην Ελλάδα συνταχθέντων πολιτευμάτων, νόμων και άλλων επισημών πράξεων, από του 1821 μέχρι τέλους του 1832*, τόμ. Α', Αθήνα 1839, σ. 21-34.

331 Βλ. Θεοδωρίδης, ό.π., σ. 350,359,363-364.

332 Βλ. Φυσεντζίδης, ό.π., σ. 98-100.

333 Ό.π., σ. 98.

επιφανέστεροι προεστοί («προκριτότεροι») του Ξηρομέρου εξέλεξαν τον Βαρνακιώτη ως αντιπρόσωπο της επαρχίας στην τοπική συνέλευση. Επιχειρώντας να εντάξει τις παραδοσιακές ελίτ στο πλαίσιο της νέας τοπικής Διοίκησης, ο Μαυροκορδάτος τις έθεσε ενώπιον ενός συνόλου κανονιστικών διατάξεων που ρύθμισαν τις πολιτικές, στρατιωτικές και δικαστικές εξουσίες και λειτουργίες στη βάση μιας νέας πολιτικής αντίληψης περί «ευταξίας» και «ευτυχίας», που δεν παρέπεμπε στην αλυσίδα σημειομένων που σφυρηλατούσαν αργόσυρτα οι σχέσεις «πελατειακής πατρωνείας» μέσα στη διάρκεια της οθωμανικής κατάκτησης.³³⁴ Το πνεύμα αυτής της νέας λογικής παρείσφρεε και στο λόγο του πληρεξουσίου εγγράφου που συνέταξαν οι κοινοτικές αρχές του Ξηρομέρου:

«κοινῇ γνώμῃ ἀποφασίσαμεν, καί δῆδομεν ὅλην τὴν πληρεξουσιότητα τοῦ Καπετάν γεωργάκη διὰ τὸ καλὸν νιζάμι [:τάξη] καί κυβέρνησιν τοῦ ἀναχαέ [:ναχεγέ, ἴτοι τμήματος] μας, καί νά μὴν ἡμπορεῖ κανένας ἀπὸ ἡμᾶς νά τοῦ ἐναντιωθῇ· ὅποιος ἀπὸ ἡμᾶς θελήσῃ τὸ κέφι του, νά μὴν εἰσακούεται εἰς παραμικρόν, καί χωρὶς χατῆρι ἔχει νά κοιτάξῃ τὸ νιζάμι ὁ καπετάνιος εἰς τὸν κάθε ἕνα»³³⁵

Ο λόγος της πράξης, όμως, δεν νοηματοδοτεῖται αποκλειστικά σε συσχετισμό με τα γραφόμενα του Μαυροκορδάτου, καθώς σε αυτά δεν ανακλάται η πραγματικότητα, αλλά το όραμά του για αυτή· η συγκρότηση, δηλαδή, στους επαναστατημένους τόπους ενός συγκεντρωτικού συστήματος διοίκησης, εμπνευσμένου από τα φιλελεύθερα αστικά πρότυπα του καιρού του.³³⁶ Απ' όσα, όμως, έχουμε έως τώρα παραθέσει έχει γίνει αντιληπτό ότι ο καπετάνιος του Ξηρομέρου, όπως και οι κοινοτικές αρχές του τόπου, είχαν άλλου είδους αναφορές, οι οποίες μας υπενθυμίζουν ότι ο «συγκεντρωτισμός» δεν νοείται μονάχα σε αναφορά με το έθνος-κράτος, ούτε και υφίσταται με απόλυτο τρόπο. Στο οθωμανικό συγκείμενο, τοπικά κέντρα εξουσίας με φυγόκεντρες τάσεις – αποκεντρωμένες δομές του συστήματος της κατάκτησης, διευκόλυναν στη διατήρηση της επικοινωνίας των περιφερειών με το αυτοκρατορικό κέντρο, ενισχύοντας την δυναμική της κεντρικής εξουσίας, ιδίως σε περιόδους κρίσης της κρατικής μηχανής.³³⁷ Θα μπορούσε κανείς να πει ότι η αναγνώριση του Βαρνακιώτη από τους προεστούς του Ξηρομέρου ως μοναδικού κυριάρχου με πλήρη δικαιοδοτική αρμοδιότητα στην περιοχή, προσβάλλει τη λογική του συστήματος της

334 Βλ. Θεοδωρίδης, *ό.π.*, σ. 359.

335 Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 103.

336 Βλ. ενδεικτικά Θεοδωρίδης «Ο “κύκλος” του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου [...]», *ό.π.*, σ. 263

337 Πρβλ. Salzmann, *ό.π.*, σ. 410-411, όπου μέσω της «μαλικενοποίησης» περιγράφεται ένα μοντέλο «κεντρομόλου αποκέντρωσης».

κατάκτησης, υπό την έννοια ότι διαταράσσει την εξισορροπητική λειτουργία των ρόλων που επιτελούν οι τοπικοί φορείς εξουσίας μέσα σε αυτό,³³⁸ ωστόσο φαντάζει περισσότερο με μια επαναβεβαίωση της κατίσχυσης στην περιοχή του αρματολικού στοιχείου έναντι της προεστικής τάξης. Πάντως, δεν αφήνει περιθώριο να εννοηθεί ότι ο Ακαρνώνας ηγέτης συμμερίζεται τον ιδεολογικό ορίζοντα του Μαυροκορδάτου. Απεναντίας, αν οι ανησυχίες του τελευταίου περιστρέφονταν γύρω από το ζήτημα συγκρότησης ενός κρατικού μορφώματος δυτικού τύπου, οι αντίστοιχες του Βαρνακιώτη φαίνεται πως αφορούσαν στη δημιουργία προϋποθέσεων άσκησης μιας αυτοτελούς τοπικιστικής πολιτικής,³³⁹ προϋποθέσεις που σε τελευταία ανάλυση διαμόρφωναν οι δοτές εξουσίες «διά κάθε κυβέρνησιν» στο Ξηρόμερο.³⁴⁰

Ολοκληρώνοντας τις εργασίες της στις 9 Νοεμβρίου, η συνέλευση του Μεσολογγίου ψήφισε τη σύσταση Προσωρινής Διοίκησης, με βάση συγκεκριμένο Οργανισμό, τον οποίο είχε προτείνει ο Μαυροκορδάτος. Ανώτατη Αρχή ορίστηκε η Γερουσία της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος, η οποία υποχρεούτο να ακολουθεί τις διαταγές της μελλοντικής Εθνικής Βουλής. Οι κύριες αρμοδιότητες του δεκαμελούς γερουσιαστικού σώματος - αποτελούμενου, ως σημειώσουμε, αποκλειστικά από προεστούς, τους οποίους εξέλεξαν οι έφοροι και οι καπετάνιοι των επαρχιών της δυτικής Ελλάδος για ένα έτος - αφορούσαν στη διεύθυνση όλων των δημοσίων υποθέσεων, πολιτικών και στρατιωτών, τους διορισμούς κατάλληλων προσώπων στις υπηρεσίες της διοίκησης, τη διενέργεια οικονομικών ελέγχων στα «κοινά εισοδήματα», την εσωτερική ασφάλεια της επικράτειας, καθώς και την άσκηση δικαστικών αρμοδιοτήτων. Πρόεδρος της Γερουσίας εξελέγη ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος έως και τις 19 Νοεμβρίου, όταν και αναχώρησε για την Α' Εθνοσυνέλευση και διορίστηκε επίτροπος του προέδρου ο Γεώργιος Πραϊδής.³⁴¹

Την ίδια περίοδο θυμόμαστε ότι ο ξηρομερίτης καπετάνιος - μέτοχος πια βάσει των ανωτέρω στην εκλογή των γερουσιαστών, αλλά υποταγμένος πολιτικά και στρατιωτικά στην Ανώτατη Αρχή-³⁴² συνδιαλέγεται με τον Ομέρ Βρυώνη τους όρους επιστροφής του στην οθωμανική νομιμότητα. Κι ίσως σε αναφορά με τη θέση που

338 Πρβλ. Νίκος Θεοτοκάς, «Το αποτύπωμα του ζωντανού και του ονείρου στο έργο του Μακρυγιάννη», *Τα Ιστορικά*, 4 (Δεκέμβριος 1985), σ. 285, όπου η έννοια της «κατάκτησης», ιδωμένη ως δομικός χρόνος, συλλαμβάνεται ως «σταθερή κατάσταση».

339 Βλ. σχετικά Ασδραχάς, *Πρωτόγονη Επανάσταση*, ό.π., σ. 154-155.

340 Πρβλ. Φυσεντζίδης, ό.π., σ. 103.

341 Βλ. σχετικά Θεοδωρίδης, ό.π., σ. 351, 353-358. Μάμουκας, ό.π., σ. 21-34.

342 Βλ. Θεοδωρίδης, ό.π., 364. Τσιάμαλος, ό.π., σ. 149.

επιφύλαξε για τους καπεταναίους το νέο πλαίσιο να μην αυθαίρετο να υποθέσουμε ότι το προφίλ του «ηθικού περιφερειακού διοικητή» που φιλοτεχνούσε ο Βαρνακιώτης για τον Βρυώνη κατά τις διαπραγματεύσεις τους, δεν πρόβαλλε μονάχα ως αντικαθρέφτισμα της εικόνας του Αλή Πασά ως ηγεμόνα, αλλά επεκτεινόταν και εμπλουτιζόταν από τη νέα συνθήκη μέσα στην οποία σχημάτιζε την προσωπική του γνώμη για τον Μαυροκορδάτο.³⁴³ Το αίσθημα δυσπιστίας ως προς τις «αγαθές προθέσεις» των οργανωτικών προσπαθειών του Μαυροκορδάτου και του κύκλου του ήταν άλλωστε διάχυτο στις τάξεις των αυτόχthonων παραδοσιακών ελίτ που διερμήνευαν την παρουσία και τη δράση των νεήλυδων με όρους διακινδύνευσης του παλιού κοινωνικοπολιτικού στάτους κβο.³⁴⁴ Πράγματι, ισχυροί αρματολοί στη δυτική Στερεά παρακώλυαν τις εργασίες της Γερουσίας, κατά το πρώτο διάστημα λειτουργίας της.³⁴⁵ Ο δε Βαρνακιώτης θα κατηγορηθεί πολύ αργότερα για υπονόμηση της Γερουσίας με στόχο τη διαρπαγή τοπικών προσόδων από τα «κοινά εισοδήματα».³⁴⁶ Στη διάρκεια του Εικοσιένα, όπως σημειώνει ο Ασδραχάς *«η παλιά αντίθεση προεστών και αρματολών σμικρύνεται –χωρίς να παύει να υπάρχει– και προβάλλεται η καινούρια μεταξύ κεντρικών διοικήσεων και αρματολισμού»*.³⁴⁷ Το γεγονός ότι το «καινούριο» κομίζουν οι νεήλυδες από το εξωτερικό προοιωνίζεται και τις διαφωνίες που θα στεγάσει η αντίθεση ανάμεσα στους αυτόχθονες και τους ετερόχθονες.³⁴⁸ Στον πολιτικό λογισμό των τοπικών αρχηγισιών, όπως φανερώνει και ο τρόπος διευθέτησης της διαμάχης Τσόγκα-Βαρνακιώτη για το κόλι της Κατούνας, το δικαίωμα άσκησης εξουσίας σε έναν τόπο πηγάζει από την προϊστορία του προσώπου σε αυτόν.

Το «δικαίωμα» αυτό του Βαρνακιώτη θα επαναβεβαιωθεί στις 3 Ιανουαρίου 1822 με απόφαση των προεστών και των καπεταναίων της Κατούνας Ξηρομέρου, αλλά και των γερουσιαστών από το Ξηρόμερο, τον Βλοχό, τον Βάλτο και τον Ζυγό. Πρόκειται για μια «κοινή απόφαση», και ως εκ τούτου αυτή τη φορά είναι «δίκαια» και «αμετάτρεπον», όπως επισημαίνεται στο σχετικό έγγραφο, το οποίο ωστόσο δεν φέρει την υπογραφή του επιτρόπου του Προέδρου της Γερουσίας. Μέσα στο λόγο του

343 Πολύ αργότερα, σε επιστολή του Βαρνακιώτη από τον Κάλαμο προς το βουλευτικό σώμα (23 Ιανουαρίου 1823), ο λόγος του κλείνει με τρόπο που φανερώνει ότι η συγκεντρωτική πολιτική του Αλή Πασά έχει αφήσει μια εκκρεμότητα στο νου του, η οποία γίνεται «ενεργητική κατανόηση» μέσα στην νέα πραγματικότητα του Εικοσιένα. Βλ. Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 200.

344 Πρβλ. Θεοδωρίδης, *ό.π.*, σ. 347-349.

345 Πρβλ. Τσιάμαλος, *ό.π.*, σ. 150-151.

346 Πρβλ. *Ελληνικά Χρονικά Μεσολογγίου*, τόμ. Α', φ.52/28.6/1824, σ. 4.

347 Ασδραχάς, *Πρωτόγονη Επανάσταση*, *ό.π.*, σ. 155.

348 Βλ. Θεοδωρίδης, *ό.π.*, σ. 348.

εγγράφου διακρίνουμε ότι «ὅποιος κατὰ κακὴν τύχην πέσει εἰς αὐτό τό ἀδιόρθωτον λάθος», ὅποιος δηλαδή αμφισβητήσει την εξουσία του Γεωργάκη Νικολού, όχι μόνο στο κόλι της Κατουνάς, αλλά και «[σ]τὰ πέριξ χωρία ὅπου ἐνέχονται εἰς αὐτό τό κόλι», καθώς και σε «ὄλον [το] ξερόμερον», «ὁ τοιοῦτος ὅς ἐπίβουλος τῆς πατρίδος καὶ κακογνώμων, νά κατακρίνεται, νά γίνεται ἐξόριστος ἀπὸ τὴν πατρίδα του, καὶ τὰ μούλκια [:ἐγγεια ιδιοκτησία] του καὶ ὅ,τι ἄλλο ἔχει νά γίνη ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ καπετᾶν γεωργάκη».³⁴⁹

Στις αρχές του 1822, λοιπόν, σε μια συνθήκη που διέγραφε το τέλος της αντίστασης του Αλή Πασά, ο Βαρνακιώτης είχε καταφέρει να επιβεβαιώσει το διαμφισβητούμενο, έπειτα από τη διάλυση της «ελληνοαλβανικής συμμαχίας», κληρονομικό του δικαίωμα άσκησης εξουσίας στο αρματολίκι του Ξηρομέρου, αλλά και συνάμα να επεκτείνει την εξουσία του στο τμήμα της Κατουνάς. Τέσσερις ημέρες μετά την άτυπη «κοινή απόφαση», ο Τσόγκας θα αναφέρει στον Βαρνακιώτη τα εξής:

μέ στοχάζεσε διά κανένα μορόν παιδί, ἤ διά καμία γυναῖκα, καὶ μουλές ὅπου νά ἔλθης μόνος σου μέ τούς ιδικοῦσου νά φιλάξωμε μαζή τό ἐδῶ πόστον μου, καὶ τόν νά χαέν μου, ἐξέχασες ἀδελφέ ἀπορῶ, τόν τόπον μου τόν ἐφίλαξα ἀπὸ τὴν ἄνοιξην, ἕως τώρα μόνος μου [...] ἀδελφέ ἂν ἀγαπᾷς τό συμφέρον τῆς πατρῆδος πρέπει ἐν πρώτοις νά μοῦ κάμετε τούς ἀναλόγους λουφέδαις [:μισθούς] ὅπου μέ ἀναλογοῦν εἰς τόν ἀχαέν [:τμήμα] μου καὶ τότες ἀφοῦ γίνο καὶ ἐγὼ μέ τούς ιδικούς μου ὡς καὶ ἡ ἀφεντιᾶ σου, καὶ ὁ ἀνδρέας [Ισκοῦ] σοῦ τάζω, καὶ σοῦ ὑπόσχομαι ὅτι τόν τόπον μου τόν φιλάτο μόνος μου, καὶ ἡ ἀφεντιᾶ σου πᾶλιν μέ τούς ἐδικούσου στέκεσε εἰς τόν τόπον σου καὶ ἂν τό καλέσει ἀνάγκη τότες ἀμέσως μᾶς προφθάνης ἡ δέ ἄλέως δέν γίνετε ἐπειδὴ καὶ οὔτε οἱ ἐντοπιοί μου εὐχαριστοῦνται, οὔτε ἐγὼ τό δέοχμαι ἐνόσω εἶμαι ζωντανός [...] μὴν σᾶς κακοφανῇ αὐτά ὅσα σᾶς γράφω, ἀλλά νά τὰ καλοστοχασθῇτε καλὰ καὶ ἐλπίζω, καὶ εἶμαι βέβαιος ὅτι θέλετε τὰ εὖρη σωστώτατα, διότι ἀδελφέ ἐγὼ δέν τὰ λέγω οὔτε μέ πᾶθος, οὔτε μέ ἀντηρήσης ἀλλά ἀπὸ ἀγάπην τῆς ἐλευθερίας μας, καὶ τῆς πατρῆδος, καὶ πρέπει νά στοχασθῶμεν ἡμεῖς πρώτα ὅτι ὁ κόσμος κρέμονται ἀπὸ τόν λεμόν μας καὶ ὡς ἐπιτοπλοῖστον τῆς ἀφεντιᾶσου διότι εἴσθε μεγαλιώτερος εἰς ὅλα, καὶ ἐμεῖς πάλιν πρέπει νά σοῦ προσφέρομεν τό σέβας[...].³⁵⁰

Από την ανωτέρω περικοπή της επιστολής και σε αναφορά με το ερέθισμα παραγωγής της συνάγεται ότι η διαρματολική διαμάχη συνεχίζεται, αλλά και ότι διεξάγεται σε ένα νέο πλαίσιο, εντός του οποίου οι επικλήσεις στην «πατρίδα», στην «ελευθερία», στο «δίκαιο των κοινών αποφάσεων» αντηχούν σε εργαλεία αμφισβήτησης/διεκδίκησης/υπεράσπισης της τοπικής εξουσίας και επιχειρησιακές πρακτικές. Είναι εν προκειμένω ενδεικτικό ότι ο Τσόγκας αποκωδικοποιεί με επιχειρησιακούς όρους την «αγάπη για το συμφέρον της πατρίδας», εν ονόματι της

349 Βλ. το σχετικό έγγραφο στο Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 110-111.

350 *Ο.π.*, σ. 112-113.

οποίας αρνείται να αποχωρήσει από το πεδίο διεκδίκησης της τοπικής κυριαρχίας. Μέσα στο ίδιο κατανοητικό πλαίσιο αναγνωρίζει και την δυναμική της υπεροχής του Βαρνακιώτη και του Ίσκου στην Ακαρνανία. Σεβασμό, ωστόσο, κατά τα ρηθέντα, «οφείλει» στον πρώτο, καθώς είναι «*μεγαλιώτερος εἰς ὅλα*». Κι εδώ, χρειάζεται για μια στιγμή να ανοίξουμε το φακό μας.

Την εποχή εκείνη η πρώτη Εθνοσυνέλευση όριζε το πολίτευμα βάσει του οποίου θα διαμορφώνονταν οι εθνικοί θεσμοί. Την 1^η Ιανουαρίου 1822 ψήφισε Σύνταγμα στη βάση του οποίου συγκροτήθηκε η «Προσωρινή Διοίκησης της Ελλάδος» μέχρι την ίδρυση ενός ανεξάρτητου κράτους κατά τα δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα – ανεστραμμένα είδωλα της «απαραδειγμάτιστης οθωμανικής τυραννίας».³⁵¹ Πρόεδρος της Εθνοσυνέλευσης της Επιδαύρου και, στη συνέχεια, Πρόεδρος του Εκτελεστικού Σώματος εκλέχθηκε ο Μαυροκορδάτος, ο οποίος διατηρούσε και το αξίωμα του Προέδρου της Γερουσίας. Αναφέραμε ότι ο Οργανισμός της Γερουσίας που συνέταξε ο ίδιος και ψήφισε η συνέλευση του Μεσολογγίου τον Νοέμβριο του 1821 δεν εγγραφόταν σε μια λογική «πελατειακής πατρωνείας». Δεν φαίνεται, όμως, να ίσχυε το ίδιο και για τους τρόπους με τους οποίους ο Μαυροκορδάτος και το στενό περιβάλλον του επιχείρησαν να αποσπάσουν τη συναίνεση τοπικών παραγόντων που δεν ήταν διατεθειμένοι να παραχωρήσουν τον έλεγχο της περιφέρειάς τους στο ανώτατο πολιτικό όργανο της περιοχής.³⁵² Στο μέτρο που ο Βαρνακιώτης δεν φαινόταν θετικά διακείμενος απέναντι στην προοπτική διαμόρφωσης του «νέου συστήματος», καθώς εντός του δεν έβρισκε μια σημαίνουσα για εκείνον θέση, μπορεί κανείς να δει ότι ο Μαυροκορδάτος διένοιγε διεξόδους στις «απορίες» του, υποσχόμενος προνόμια και αξιώματα – επιβραβεύσεις στη δέσμευση του στον «εθνικό σκοπό», και ειδικότερα στη στήριξη που αναζητούσε για να συγκροτηθεί και να υπάρξει τοπική Διοίκηση.³⁵³

Στις 22 Φεβρουαρίου 1822 οι καπετάνιοι, προεστοί και πληρεξούσιοι των επαρχιών της «ελευθέρας Δυτικής Ελλάδος» συνήλθαν στο Βραχώρι και αποφάσισαν «ομοφώνως και με «κοινήν γνώμη» την άμεση έναρξη των εργασιών της Γερουσίας, στην οποία δήλωσαν «υποταγή» κατά τις σχετικές με τη στρατιωτική οργάνωση της περιοχής αποφάσεις της Εθνοσυνέλευσης».³⁵⁴ Στο πλαίσιο αυτών των εργασιών,

351 Πρβλ. Ροτζώκος, *ό.π.*, σ. 233-240.

352 Βλ. Τσιάμαλος, *ό.π.*, σ. 144-145, 148-149. Πρβλ. Θεοδωρίδης, *ό.π.*, σ. 359 · Τζάκης, *Η μεταστροφή του Καραϊσκάκη*, *ό.π.*, σ. 68-69.

353 Βλ. ενδεικτικά Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 103-104. Πρβλ. Τζάκης, *ό.π.*, σ. 78, 119, 216.

354 Βλ. Μάμουκας, *ό.π.*, σ. 29-30 · Τζάκης, *ό.π.*, σ. 65-66, 117-118 · Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 114-117.

αποφασίστηκε η κατάργηση των αρματολικιών στη βάση της θεώρησής τους ως θεσμικών χώρων που επιβεβαιώνουν την «βδελυράν τυραννίαν» των Οθωμανών,³⁵⁵ καθώς και ο διορισμός του Βαρνακιώτη ως Στρατηγού,³⁵⁶ ενώ σε «μυστική συνέλευση», που ακολούθησε στις 25 Φεβρουαρίου, η Γερουσία αναγνώρισε ότι η συγκατάθεση του Βαρνακιώτη, όπως και του συγγενή του Ανδρέα Ίσκου - στον οποίο είχε απονεμηθεί ο στρατιωτικός βαθμός του χιλιάρχου-³⁵⁷ ήταν καταλυτική στην έναρξη των εργασιών του σώματος. Στη «μυστική» αυτή σύσκεψη, ως επιβράβευση της έως τότε συμβολής τους στον Αγώνα, και ιδίως στη συγκρότηση και την εκκίνηση της λειτουργίας του σώματος, η Γερουσία της Δυτικής Ελλάδος αποφάσισε ότι οι ως άνω στρατιωτικοί και τα μέλη των οικογενειών τους «ὡς κλημα καὶ θρέμμα τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας» έχουν το δικαίωμα να συμμετέχουν στο ανώτατο πολιτικό όργανο της περιοχής και σε κάθε άλλο πολιτικό αξίωμα. Στην απόφαση αναφέρεται, ακόμη, ότι με δεδομένη «τὴν ἀμάθειαν τοῦ λαοῦ τῶν μερῶν τούτων, τὸν κίνδυνον, εἰς τὸν ὅποιον ἡ Πατρίς ὑπόκειται», οι δύο στρατιωτικοί –οι ίδιοι, δηλαδή, που αμφισβητούσαν έως τότε το «σύστημα»- καθίστανται εγγυητές των αποφάσεων της Γερουσίας,³⁵⁸ θυμίζοντάς μας με κάποια βέβαια στρέβλωση τη «διαδρομή του κλεφταρματολού».³⁵⁹ Μέσα σε αυτό το μεταβαλλόμενο και μετατοπιζόμενο πλαίσιο κατανόησης, την 1^η Μαρτίου 1822 ο Βαρνακιώτης θα διαβεβαιώσει τους κατοίκους της περιοχής του ότι «εἰς τό ἐξῆς κανεῖς ἀρματολός δεν εἶναι, οὔτε ραγιάς, ἀλλ’ εἴμεθα ὅλοι Ἕλληνες» · η Γερουσία, δηλαδή η νέα Διοίκηση, είναι «ὁμοία με ἐκείνας τῶν πεπολιτισμένων ἔθνων τῆς Εὐρώπης».³⁶⁰ Κι αξίζει εδώ να προσέξει κανείς τη συμβολική κίνηση του Στρατηγού να υπογράψει την κοινοποίηση αυτών των αποφάσεων στην Κατούνα.³⁶¹

Σε κάθε «τόπο» διαμορφώνεται ορισμένου τύπου κοινωνικότητα που παράγει συνείδηση. Αν και τυπικά τα αρματολίκια καταργήθηκαν, παρέμεναν «τόποι» που

355 Βλ. Τζάκης, *ό.π.*, σ. 65-66, ιδίως υποσημ. 29, σ. 66.

356 Βλ. Παπαδόπουλος, *ό.π.*, σ. 11-12· Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 120-121, 268.

357 Νομίζουμε πως είναι χρήσιμο να θυμηθούμε εδώ πώς εμφανίστηκε ο καπετάνιος του Βάλτου μέσα από το λόγο της επιστολής της επιστολής του Τσόγκα. Βλ. Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 112, όπου ο Ίσκος φανερώνεται ως ισχυρός παράγοντας της Ακαρνανίας.

358 Βλ. Τζάκης, *ό.π.*, σ. 78-79. Οι αναφορές που παρεμβάλλονται στην αφήγησή μας αντλούνται από το αρχείο του Φυσεντζίδη, στο οποίο δεν υπάρχει το εν λόγω έγγραφο, αλλά η απόφαση της επόμενης «μυστικής συνέλευσης» που συνήλθε την 27^η Μαρτίου. Ωστόσο, με βάση τη σημείωση του Τζάκη ότι το περιεχόμενο των αποφάσεων της συνέλευσης της 25^{ης} Φεβρουαρίου παρατίθεται σχεδόν αυτολεξεί στο έγγραφο που επικύρωσε η επόμενη «μυστική συνέλευση» (*ό.π.*, σ. 79), παραπέμπουμε εδώ με επιφύλαξη ως προς τη διατύπωση στο Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 127-128.

359 Βλ. σχετικά Κοταρίδης, «Ο κλεφταρματολός [...]», *ό.π.*, σ. 21-90. Ειδικότερα για ό,τι μας απασχολεί σε αυτή τη συγκυρία βλ. Τζάκης, *ό.π.*, σ. 80.

360 Βλ. Μαζάουερ, *ό.π.*, σ. 164. Πρβλ. Τζάκης, *ό.π.*, σ. 66, 78.

361 Τζάκης, *ό.π.*, υποσημ. 52, σ. 80.

σημαδεύονταν από τη διαχρονία των κοινωνικών σχέσεων.³⁶² Στη συγκυρία εκείνη, ο Βαρνακιώτης είχε καταφέρει να διευρύνει τις εξουσίες που ασκούσε σε έναν «τόπο», που επέμενε ότι του ανήκε δικαιωματικά μέσα από την κληρονομημένη από γενιά σε γενιά οικογενειακή εντολή να προστατεύει, να ελέγχει, να διοικεί και να φορολογεί την επαρχία του, μια «εντολή» που είχε συνάμα κι ένα απόκρυφο περιεχόμενο, υπό την έννοια ότι αν κι η εγγραφή της στη διαγενεαλογική αλυσίδα επέτρεπε στην πολιτική και θρησκευτική εξουσία να εξασφαλίζει το καθήκον του σεβασμού και της υποταγής των χριστιανών υπηκόων,³⁶³ διαιωνίζε συνάμα μεταφυσικές προσδοκίες μέσω του (αυτο)προσδιορισμού των τελευταίων ως μελών του Γένους.³⁶⁴ Με το αποτέλεσμα της πολιτικής συνδιαλλαγής του με τη νέα Διοίκηση, να επιβεβαιώνει και να επεκτείνει ουσιαστικά την εξουσία που ανέκαθεν ασκούσε³⁶⁵ στο μικρό του «βασίλειο» -όπως συνήθιζαν να ονομάζουν οι ένοπλοι άρχοντες της περιοχής το αρματολίκι τους-³⁶⁶ ο Βαρνακιώτης μοιάζει μάλλον με «φύλακα της οικογενειακής απαίτησης», «φύλακα», συνάμα, της υπόσχεσης του Χριστού για τη Βασιλεία Του · μιας ηθικής υποχρέωσης που μετουσιώνεται σε βάση της εξουσίας του, παρά με «εγγυητή» των αποφάσεων των νέων θεσμών.

Ο τρόπος με τον οποίο εξ αρχής σχετίζεται με τη Διοίκηση είναι ένας οικείος, εμπεδωμένος μέσα στο σύστημα της οθωμανικής κατάκτησης τρόπος, με τον οποίο εξασφάλιζε προνόμια και ευκαιρίες προαγωγής στην κοινωνική πυραμίδα της κατακτημένης κοινωνίας: αμφισβητώντας το «νέο σύστημα» και διαπραγματευόμενος με πρόσωπα που εργάζονταν στην κατεύθυνση διαμόρφωσής του - κατά κανόνα με τον Μαυροκορδάτο, είδαμε ότι κατάφερε να αναγνωριστεί μοναδικός Στρατηγός της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος και να εξασφαλίσει διευρυμένα προνόμια για τον εαυτό του και τα μέλη της οικογένειάς του. Υπό αυτή τη σκοπιά, φαντάζει να αναλαμβάνει ένα

362 Βλ. σχετικά Κοταρίδης, *ό.π.*, σ. 21-90.

363 Πρβλ. Braudel, Duby, *ό.π.*, σ. 80.

364 Η οικογένεια είναι η πρωτογενής ομάδα όπου ένα άτομο αναπτύσσει το αίσθημα του «ανήκειν», διαμορφώνει την προσωπικότητά του και υιοθετεί τις προσωπικές του αντιλήψεις για τη ζωή (του). Όπως αναφέρει ο Αργεντινός ψυχίατρος Πίτσον-Ριβιέρ, μέσα σε αυτή την πρωταρχική ομάδα αναπτύσσονται συναλλαγές και αλληλεπιδράσεις μεταξύ των μελών της που συγκροτούν δεσμούς ανάμεσά τους, πολύπλοκες, δηλαδή, νοητικές κατασκευές, που συμπεριλαμβάνουν το υποκείμενο, το αντικείμενο και την διάδρασή τους, μέσω των διαδικασιών της επικοινωνίας και της εκμάθησης, στο δι-υποκειμενικό πλαίσιο. Έτσι, δημιουργείται μια διαλεκτική σχέση, η οποία επιτρέπει την εσωτερίκευση αυτών των δεσμών. Το πώς, λοιπόν, αντιλαμβάνεται την ένταξη του μέσα σε αυτό το δίκτυο είναι ένα κρίσιμο ζήτημα σε επίπεδο κοινωνικής δράσης, καθώς η οικογένεια γίνεται η ενδιάμεση δομή ανάμεσα στο άτομο και την κοινωνία. Βλ. σχετικά Enrique Pichon-Rivière, *Théorie du lien suivi de le processus de creation*, Παρίσι, ERES, 2004.

365 Πρβλ. Τζάκης, *ό.π.*, σ. 80, 216.

366 Πιζάνιας, *Η ελληνική επανάσταση*, *ό.π.*, σ. 158.

ρόλο που εμπεριέχει προπαρασκευασμένες κοινωνικές λειτουργίες, με τη δράση του να οργανώνει το συμφέρον της οικογένειάς του - «δράση» που δεν χρειάζεται πολλή σκέψη, σχεδόν αντανakλαστική · υπαγορευμένη από το κληροδοτημένο καθήκον του αρχηγού της οικογένειας, που αντιφεγγίζει στο πεδίο των υποχρεώσεων του ως ένοπλου ηγέτη του «τόπου» του.³⁶⁷

Αν πάλι αλλάξουμε οπτική, για τη Διοίκηση η αναγνώρισή του ως Στρατηγού συνηχεί αυτονόητα με την εικόνα ενός νομιμόφρονα στρατιωτικού αρχηγού, η δράση του οποίου συναρτάται με μια αδιαφοροποίητη εθνική επικράτεια.³⁶⁸ Κι εδώ φανερώνεται η δυσκολία που συνοδεύει το πέρασμά του από την πατρώα γη στο «έθνος». Ο Γενναίος Κολοκοτρώνης, που τον καιρό εκείνο είχε εκστρατεύσει με δικό του σώμα στη δυτική Ρούμελη, όπου και τέθηκε υπό τις διαταγές του Μαυροκορδάτου, μας μεταφέρει τα εξής:³⁶⁹

ἐδῶ δὲν βλέπω νὰ προσπαθῆτε διὰ τὸ γενικὸν καλὸν καὶ νὰ σκεφεῖτε ἐθνικῶς, ἄλλα φιλονικεῖτε μεταξὺ σας διὰ τὰ ἄρματολίκια καὶ διὰ τὰ κόλια, μάλιστα ἐσὺ Βαρνακιώτῃ εἶσαι στρατηγὸς τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος[...] αὐριὸν τὸ ἔθνος ἢ μπορεῖ νὰ σὲ διατάξῃ νὰ ὑπάγῃς εἰς βοήθειαν τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ἢ καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον, καθὼς ἐγὼ ἦλθα τώρα καὶ αὐριὸν θὰ ἔλθουν ἄλλοι, μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον γίνεται τὸ ρωμαίικον καὶ ὄχι μὲ ἄρματολίκια καὶ κόλια. Ὁ δὲ Βαρνακιώτης ἀπεκρίθη, ὅτι τὸ κόλι αὐτό τό ἔχει ἀπὸ τὸν καιρὸν τοῦ Ἀδάμ, ὁ δὲ Τσόγκας εἶπεν ὅτι εἶναι πρό καιροῦ ἠνωμένον μὲ τὸ καπετανάτον του. Ἀπὸ τότες ἤδεν ὁ Γενναίος ὅτι εἶχαν τα φρονήματα ὄχι ὡς ἐθνικὸν ἀλλὰ ὡς ιδιοτελεῖς ἄνθρωποι, καθὼς, ἔπειτα ἐφάνη που ἐπροσκύνησαν εἰς τούρκους, κατ' ἐξοχὴν ὁ Βαρνακιώτης.

367 Πρβλ. Braudel, Duby, *ό.π.*, σ. 78-82.

368 Βλ. Τζάκης, *ό.π.*, σ. 118-119, 216-217, 219-220

369 Βλ. Κοταρίδης, *ό.π.*, σ. 83-84, όπου και ο εγκειμενισμός του εν λόγω αποσπάσματος από τα Απομνημονεύματα του Γενναίου Κολοκοτρώνη, ο οποίος φέρεται να απευθύνει τα λόγια αυτά στις 20 Απριλίου 1822.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΤΟ «ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑ». Η ΕΠΙΚΛΗΣΗ ΤΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ «ΠΡΟΔΟΤΗΣ Η΄ ΠΑΤΡΙΩΤΗΣ»

Το φθινόπωρο του 1822 έπειτα από την συντριπτική ήττα των επαναστατών στο Πέτα το καλοκαίρι του 1822 και εν όψει της εισβολής των ενωμένων στρατευμάτων των Κιουταχή και Ομέρ Βρυώνη στο Κάρλελι (Αιτωλοακαρνανία), σε μια συνθήκη δηλαδή που η προοπτική της Επανάστασης φάνταζε δυσοίωνη, με την σύμφωνη γνώμη του Προέδρου του Εκτελεστικού, Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, των μελών της Γερουσίας της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος και των προεστών της περιοχής, ο Στρατηγός θα «προσκυνήσει» στις οθωμανικές αρχές - θα προσφύγει, με άλλα λόγια, στη νομιμότητα του οθωμανικού συστήματος, προκειμένου να αποτρέψει την αιματηρή σύγκρουση στον τόπο του ή/και όπως αναφέρεται στο σχετικό συμφωνητικό προκειμένου να «κερδίσει καιρό», να εξοικονομήσει, δηλαδή, χρόνο για την ενίσχυση των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων. Στο εν λόγω έγγραφο διαβάζουμε τα εξής:³⁷⁰

Ἡ Δυτική Ἑλλάς ἔφθασεν εἰς ἀκμήν τοιαύτην, καθ' ἣν μόνη ἡ γενική συνδρομή καί προθυμία τῶν κατοίκων της μετά ὄπλα εἰς χεῖρας ἡμπορεῖ νά τήν ἀσφαλίσῃ ἀπό τοῦ ἐχθροῦ τούς ὄνυχας. Ἀλλ' ἐπειδή αὕτη ἡ προθυμία ἄνευ τῆς ὁποίας οὐδέν γενναῖον κατορθοῦται) λείπει κατά τό παρόν δι' ἐσωτερικάς τινάς αἰτίας, δέν μένει ἄλλη καταφυγή, παρά τό νά γενῇ στρατήγημα, ἐπιτήδειον νά ἀναβάλῃ τήν παροῦσαν ὀρμήν τοῦ ἐχθροῦ, ἕως ὅτου νά γενῇ τρόπος νά συναχθῶσιν οἱ σκορπισμένοι Ἕλληνες. Τοιοῦτον στρατήγημα δέν εἶναι ἄλλον, παρά μία προσποιητική διαπραγμάτευσις προσκυνήσεως, ἡ ὁποία ἐκτεινομένη εἰς μῆκος θέλει δώσῃ καιρόν νά οἰκονομηθῶσι πρὸς τό συμφέρον τά πράγματα· κοινῇ γνώμῃ λοιπόν ὅλων ἡμῶν τῶν ἐνταῦθα παρευρεθέντων, διορίζεται ὁ Γενναϊότατος Στρατηγός Κύριος Γεώργιος Νικολάου, τοῦ ὁποίου ὁ ἄμεμπτος καί φιλελεύθερος χαρακτήρ σύρει ὅλην τήν ἐμπιστοσύνην εἰς ἑαυτόν, νά πραγματευθῇ τό ἡρημένον στρατήγημα, μεταχειριζόμενος πᾶν ὅ,τι ἡ φρόνησις του ἤθελε τόν ὑπαγορεύσει διὰ νά φθάσῃ εἰς τόν σκοπόν του, σκοπόν κοινῶς παρά πάντων ἐγκρινόμενον καί ἐπιθυμούμενον τοῦ νά κερδίσῃ δ.λ. καιρόν, καί ἐν τούτῳ νά προετοιμασθῶσι τά σωτήρια μέσα διὰ τά μετά ταῦτα.

Ὅπως μπορέσαμε νά δούμε σε προηγούμενο κεφάλαιο,³⁷¹ το «προσκύνημα» συναρτάται με μια εμπεδωμένη μέσα στη διάρκεια της κατάκτησης πολεμική και πολιτική τακτική εξοικονόμησης των συγκρούσεων και διευθέτησης των κρίσεων, που αναδύονταν σε τοπική ή περιφερειακή κλίμακα, η οποία συντηρούσε τον μηχανισμό

370 Παρατίθεται, χωρίς ημερομηνία, στο Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 325.

371 Βλ. «Η εμπειρία του Αλή Πασά», σ. 37-67.

αναπαραγωγής της κοινωνικής κατηγορίας των αρματολών, εξασφαλίζοντας και τα ιδιαίτερα προνόμια που συνυφαίνονταν με το αξίωμα τους · παραπέμπει σε μια «φρόνιμη» διαχείριση οπλικής δύναμης, που εγγράφεται στους ιδιαίτερους τύπους ορθολογικότητας που διέπουν τους μηχανισμούς του συστήματος της κατάκτησης · δηλώνει τη συμμόρφωση του «αρχαϊκού αντάρτη» σε έναν ηθικοπολιτικό κώδικα συμπεριφοράς με θεολογική νομιμοποίηση · εκφράζει τελικά, και πάνω απ' όλα, τη σωματοποίηση της ιδέας ότι η οθωμανική κυριαρχία είναι μέρος του Σχεδίου του Θεού για τη λύτρωση του Γένους.³⁷² Κι είναι το «σώμα» αυτό που επιχειρεί να αλώσει με τις ιδέες της η ελληνική Διοίκηση, η οποία φαίνεται ότι εννοιολογεί με τα δικά της κριτήρια το «προσκύνημα».

Η Διοίκηση ως μια νεωτερικού τύπου «κληροσύνη»³⁷³ που χαράσσει καθημερινά με το λόγο και τη δράση της ένα σύνορο με την οθωμανική εξουσία απαξιώνει τους μηχανισμούς που ανατροφοδοτούσαν το σύστημα κυριαρχίας, δίχως αυτό να σημαίνει ότι αναιρεί και τη λογική που αυτοί υπηρετούν στη συγκυρία του πολέμου.³⁷⁴ Στο ανωτέρω έγγραφο διευκρινίζεται ότι πρόκειται για «μια προσποιητική διαπραγματεύσεις προσκυνήσεως», για «στρατήγημα επιτήδειον» που στόχο έχει την αναβολή της επικείμενης οθωμανικής επίθεσης, έως ότου και προκειμένου να ανασυνταχθούν τα ελληνικά στρατεύματα. Ο τρόπος διατύπωσης του ζητήματος παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, ιδίως αν δεν διαφύγει την προσοχή μας η αντίδραση που εκδήλωναν, έπειτα από την έκβαση της μάχης που δόθηκε στο Πέτα της Άρτας (4 Ιουλίου 1822), τα επαρχιακά στρατεύματα στο εγχείρημα του Μαυροκορδάτου να αναδιοργανώσει τον επαναστατικό στρατό στην κατεύθυνση της τακτικής συγκρότησής του.³⁷⁵ Απρόθυμοι, καθώς εμφανίζονται στο κείμενο, οι κάτοικοι της

372 Βλ. ενδεικτικά Θεοτοκάς, Κοταρίδης, «Οι θεσμοί οθωμανικής κυριαρχίας και η Ελληνική Επανάσταση», ό.π., σ. 334-342· Θεοτοκάς, «Η επανάσταση του έθνους και το ορθόδοξο γένος», ό.π., σ. 11-57· Κοταρίδης, Η απονομή αμνηστίας και χάριτος κατά την οθωμανική περίοδο (1833-1848). Καταστολή και αφομοίωση της εξέγερσης στο Ν. Θεοτοκάς, Ν. Κοταρίδης, *Η Οικονομία της Βίας*, ό.π., σ. 59-118, ιδίως σ. 63· Κοταρίδης, *Παραδοσιακή Επανάσταση και Εικοσιένα*, ό.π., σ. 59-60, 63, 174-175. Για την αξιοποίηση της διάκρισης του Σμιτ μεταξύ «αρχαϊκού» και «σύγχρονου αντάρτη» στην συνθήκη που εστιάζουμε βλ. Νίκος Θεοτοκάς, Διονύσης Τζάκης «Ο Χρήστος Βυζάντιος και το ζήτημα του τακτικού στρατού» στο *Χρήστος Βυζάντιος, Ιστορία του τακτικού στρατού 1821-1833*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα 2020, σ. 19-52.

373 Πρβλ. Cozer, ό.π., σ. xvi.

374 «[...] το περιεχόμενο του όρου καπάκια [δηλαδή, των διαπραγματεύσεων με την οθωμανική εξουσία που επικυρώνονται με το τυπικό του «προσκυνήματος»] είναι διάφορο από αυτό της προεπαναστατικής περιόδου, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ανατρέπεται και η λογική που διέπει τη μετάβαση από το ένα στρατόπεδο στο άλλο, δηλαδή από την εξέγερση στην υποταγή». Κοταρίδης, *Παραδοσιακή Επανάσταση και Εικοσιένα*, ό.π., σ. 175-176

375 Βλ. σχετικά Θεοτοκάς, Τζάκης, ό.π., σ. 36-39.

δυτικής Ελλάδος να πειθαρχήσουν στα στρατιωτικά σχέδια της Διοίκησης και να συμβάλλουν με την ένοπλη δράση τους στην αντιμετώπιση της οθωμανικής εκστρατείας, μην έχοντας, δηλαδή, εκείνα τα ευγενή κίνητρα που ως τέτοια παρακινούν σε «γενναία κατορθώματα», δεν απέμεινε άλλος τρόπος να αντιμετωπιστεί ο εχθρός, παρά με το «ήρημένον στρατήγημα» · με μια πράξη ατιμωτική αν την αξιολογήσει κανείς σε αντιδιαστολή με όσα παρατέθηκαν.

Στην λογική αυτή και με τον ίδιο αξιακό κώδικα,³⁷⁶ ο Βαρνακιώτης χαρακτηρίζεται «Γενναίος», παρότι, όπως ο ίδιος μας πληροφορεί σε μεταγενέστερη επιστολή του προς την Ελληνική Βουλή (23 Ιανουαρίου 1823), η πολεμική τακτική του «προσκυνήματος» ήταν δική του πρόταση³⁷⁷ ένα «τέχνασμα» που μηχανεύτηκε αξιοποιώντας την εμπειρική του γνώση μέσα στην αδιέξοδη συνθήκη³⁷⁸ που είχε δημιουργήσει η ανυπακοή των στρατευμάτων στα επιτελικά του σχέδια και σκέπαζε ο φόβος του απόλυτου αφανισμού που εκπροσωπούσε η επικείμενη εχθρική επίθεση³⁷⁹ ένα (ακόμη) σχέδιο, το οποίο «*ἴσως μέ τήν συνεργίαν τοῦ Θεοῦ*», θα μπορούσε να «*αναβάλλ[ει] «τόν καιρόν»* και να «*προφυλάξ[ει] τήν Πατρίδα*» έως ότου κάποια «*άνωτέρα δύναμις*» συντρέξει σε βοήθεια³⁸⁰ μια παράτολμη κίνηση πολεμικής τακτικής που απορρέει από την αρματολική παράδοση και αφορμάται από το πνεύμα της αυτοθυσίας του πιστού χριστιανού.³⁸¹

Η «γενναιότητά» του, όμως, στο σχετικό συμφωνητικό, δεν αφορά κάποιο θρησκευτικό συναίσθημα, αλλά μιαν αρετή που συναρτάται με το ρόλο του ως Στρατηγού της Δυτικής Ελλάδος, δηλαδή με τη σημαίνουσα θέση που κατέχει στο εσωτερικό της επαναστατικής ηγεσίας, η οποία συντονίζει τη διεξαγωγή ενός πολέμου εθνικού. Κι είναι, όπως καταλαβαίνουμε, οι ηθικές ποιότητες που ενδημούν στη θέση του Στρατηγού που έρχονται να εξηγήσουν το παράδοξο ή μάλλον την ανάγκη να επιλεγεί μια πολεμική τακτική, η οποία, καθώς αντιβαίνει στη λογική του

376 Βλ. σχετικά Λέκκας, *Αφαίρεση και Εμπειρία*, σ. 101-106.

377 Βλ. την επιστολή του Βαρνακιώτη προς την Ελληνική Βουλή (Κάλαμος, 23 Ιανουαρίου 1823) στο Φυσεντζίδης, ό.π., σ. 196-200.

378 Πρβλ. Ανδριάκαινα, ό.π., σ. 7-47, ιδίως, σ. 15-16.

379 «*Τὴν μίαν ἡμέραν ἤρχοντο οἱ χιλιάρχοι, τὴν ἄλλην ἔφευγον καὶ ἐπείγεινεν ὁ καθεὶς εἰς τὰς ἀναπαύσεις του, καὶ οὕτω μέ τό παράδειγμά των διελύετο ὅλον τό στρατόπεδον. Λοιπόν τί νά κάμω; Τό πρᾶγμα ἔφθασεν. εἰς ἀπορίαν καὶ εἰς τὴν ἀκμὴν ἐκείνην ὅπου δέν εἶχε βάλσμμαμον, ἡ Πατρίς ὑπέπεσεν εἰς τόν παντελῆ καὶ ἄφρευκτον κίνδυνον. ἐπραγματεύθηκα λοιπόν τό προσκίνημα τό ὅποῖον ἦτο ψηφισμένο μέ ἔγγραφον ἀπόφασιν τοῦ Πρίγκηπος καὶ ἀπό ὅλους τοὺς εὐπατρίδας, καθῶς ἔχω τὰς ὑπογραφὰς των*». Φυσεντζίδης, ό.π., σ. 198.

380 Ό.π., σ. 198.

381 Πρβλ. Θεοτοκάς, «Η επανάσταση του έθνους και το ορθόδοξο γένος», ό.π., 42-44.

αδιαπραγμάτευτου πολέμου της ελληνικής Ανεξαρτησίας, καθίσταται ανάξια στα συμφραζόμενα του κειμένου. Με τα «διδασκτικά» λόγια του κειμένου,³⁸² εφόσον ο χαρακτήρας του Στρατηγού είναι από τη φύση του «*ἄμεμπτος καὶ φιλελεύθερος*», ο Βαρνακιώτης δύναται να πολιτευτεί με τους Οθωμανούς «*μεταχειριζόμενος πᾶν ὅ,τι ἡ φρόνησις του ἤθελε τὸν ὑπαγορεύσει διὰ τὰ φθάσῃ εἰς τὸν σκοπὸν του, σκοπὸν κοινῶς παρὰ πάντων ἐγκρινόμενον καὶ ἐπιθυμούμενον τοῦ τὰ κερδίσῃ δ.λ. καιρὸν, καὶ ἐν τούτῳ τὰ προετοιμασθῶσι τὰ σωτήρια μέσα διὰ τὰ μετὰ ταῦτα*».

Πράγματι, ο Βαρνακιώτης γνώριζε πώς να εκμεταλλεύεται τον «καιρό», μια έννοια που «*αποδίδει τὴν ἐμπειρίαν τοῦ χρόνου*»³⁸³ και μας μεταφέρει στο νοητὸ τόπο συνάντησης των συμφωνούντων · στον επίκοινο χώρο του εσχατολογικὸυ και ουτοπικὸυ τρόπου σύλληψης του χρόνου, ἀπ' τον οποίον ξεπροβάλλουν διαφορετικὲς πολιτικὲς στάσεις.³⁸⁴ Ὅσα ἐπικεῖνται να συμβοῦν «μετὰ ταῦτα» εξαρτῶνται στη «φρόνηση» του Βαρνακιώτη ἀπὸ την ἀστάθμητη βουλευτικὴ ἐνέργεια του Θεοῦ – τουλάχιστον αὐτὸ ἀποτυπώνεται στο λόγο της ἐπιστολῆς που ἐκ των υστέρων ἀπηύθυνε στην Ἑλληνικὴ Βουλὴ, ὅπου στο πρῶτο μέρος της ἐπαναλαμβάνονται σχεδὸν αὐτολεξεῖ ὅσα ἀνέφερε σε γράμμα του πρὸς τους Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και Κανέλλο Δεληγιάννη τις παραμονές της πρῶτης πολιορκίας του Μεσολογγίου. Το ἡμερολόγιο ἔγραφε τότε 23 Οκτωβρίου και ο Βαρνακιώτης δεν εἶχε ἐπιστρέψει ἀκόμη στις τάξεις των ἐπαναστατῶν.³⁸⁵ Ἀν και ο λόγος του μας ἐπιτρέπει να ἐννοήσουμε ὅτι δεν μετροῦσε ο ἴδιος τον χρόνο, τη ροὴ του χρόνου φαίνεται ὅτι δεν καθόριζε πια μονάχα ο Θεός. Ὅσο οἱ μέρες κυλούσαν, φήμες περὶ προδοσίας φαίνεται ὅτι διέτρεχαν τις ἐπαναστατημένες περιοχές βάλλοντας το κύρος του Στρατηγού, με το Βουλευτικὸ να ψηφίζει την ἀντικατάστασή του ἀπὸ τον Μάρκο Μπότσαρη.³⁸⁶ Στο γράμμα του πρὸς τους Πελοποννησίους, ἀναφέρει σχετικά:

ἡπόρισα ὅπου βλέπω καὶ τὴν Εὐγενείαν σας νὰ μὴν παρατηρῆτε τὴν ὀρθὴν ἐξήγησιν τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἀκολουθῆτε ἐκεῖνο ὅπου ἀστοχάστως καὶ χωρὶς κανένα δίκαιον ἐκφωνεῖ ἐναντίον μου ὁ ἀπλοῦς καὶ χυδαῖος λαός. Τό πόσον ἐστάθην ζηλωτής, καὶ πόσον ἐθυσίασα τὸν ἑαυτὸν μου διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς

382 Ὅπως σημειώνει ο Λέκκας, «ὅλα τα μέλη τέτοιων ἀφηρημένων συλλογικότητων [ὅπως το Ἔθνος], πρέπει να διδαχθῶν ἰδεολογικὰ την αὐτοσυνειδησία [...]. Ἀπὸ την συγκεκριμένη ἀποψη, ἡ ἰδεολογία εἶναι πάντοτε και μια μορφή παιδαγωγικῆς- ἐξ ου και ο ἀναπόφευκτος διδασκισμὸς της». Λέκκας, ὁ.π., σ.105

383 Λιάκος, ὁ.π., σ. 40.

384 Βλ. Λιάκος, ὁ.π., σ. 26-27, 39-41, 139-144.

385 Βλ. Φυσεντζίδης, ὁ.π., 189 -192.

386 Πρβλ. ὁ.π., σ. 304.

Πατρίδος καί θρησκείας μου, ὁ λόγος εἶναι ἄργος, ἐπειδὴ καί τό ἔδειξα
πραγματικῶς³⁸⁷

Ο Γεωργάκης Νικολού δεν θα στοιχημάτιζε στο «παράλογο». «Φρόνιμος»/λογικός καθώς ήταν, δεν θα οδηγούσε τον πληθυσμό σε μια ακόμη αιματηρή μάχη με αμφίβολη εξέλιξη. Ως ηγέτης του τόπου όφειλε να προστατέψει τον «απλό λαό» - το έρεισμα της εξουσίας του, που δεν ήταν σε θέση να συλλογιστεί ότι, έπειτα από την ήττα στο Πέτα, το χρέος του Γένους είχε γίνει επονείδιστο, μη βιώσιμο. Ακολουθώντας μια κοινοτική λογική «απορεί» με τις πελοποννησιακές ηγεσίες, οι οποίες δεν αναγνωρίζουν την «φρόνιμη»/ σώφρονα-ηθική στάση του. Στο μέτρο που τα άτακτα στρατεύματα της Πελοποννήσου εναντίον του Δράμαλη είχαν προσφέρει μια σημαντική νίκη στο πεδίο της μάχης, λίγες ημέρες αφότου το εγχείρημα συγκρότησης τακτικού στρατού δεν απέδωσε στη μάχη του Πέτα,³⁸⁸ και δεδομένου ότι στις επιστολές του, αναφέρει συχνά ότι πρότεινε σχέδια ατάκτου πολέμου, με τα στρατεύματα της Ρούμελης να μην τα υπηρετούν, κυρίως διότι η Διοίκηση αδυνατούσε να υποστηρίξει την επιμελητεία τους,³⁸⁹ μπορεί κανείς να δει ότι η «α-πορία» του Βαρνακιώτη δεν ανάγεται αποκλειστικά στο σύμπαν των νοημάτων της κατάκτησης, καθώς υποδηλώνει την πολιτική του τοποθέτηση στην αντιπαράθεση σχετικά με την καταλληλότητα του τρόπου οργάνωσης των ελληνικών στρατευμάτων και διεξαγωγής του πολέμου, η οποία από το 1822 έως και τη στρατιωτική μεταρρύθμιση του Καποδίστρια θα διχάζει τις τάξεις των επαναστατών.³⁹⁰

Με άλλα λόγια, με βάση το ανωτέρω απόσπασμα θα λέγαμε ότι ο Βαρνακιώτης αντιμάχεται την ιδέα ότι ο ελληνικός στρατός έπρεπε να οργανωθεί και να μάχεται κατά τα πρότυπα των ευρωπαϊκών στρατών της Ευρώπης,³⁹¹ μιαν αντίληψη την οποία υπερασπίζονταν όσοι ανέλαβαν πρωτοβουλίες για τη συγκρότηση θεσμών σύγχρονου κράτους, ιδίως ο Μαυροκορδάτος στα πρώτα χρόνια του Αγώνα, καθώς επίσης και πολλοί Φιλέλληνες, που πολέμησαν μαζί με τους ντόπιους οπλαρχηγούς. Για παράδειγμα, εν αντιθέσει με τους Ευρωπαίους αξιωματούχους, που υπερασπίζονταν με βεβαιότητα την επιχειρησιακή ανωτερότητα του τακτικού στρατού και αξιολογούσαν την ήττα στο Πέτα της Άρτας ως προϊόν έλλειψης μαχητικότητας,

387 Ο.π., σ. 189-190.

388 Βλ. Θεοτοκάς, Τζάκης, ό.π., σ. 38-39.

389 Βλ. ενδεικτικά Φουσεντζίδης, ό.π., σ. 233- 239, 242, 251-253,256, 259-260.

390 Θεοτοκάς, Τζάκης, ό.π., σ. 45.

391 Δίχως αυτό να σημαίνει και ότι υπηρέτησε την αντίληψη ενός συστηματικού ανταρτοπολέμου, όπως ο Καραϊσκάκης, έπειτα από την άνοιξη του 1825. Βλ. σχετικά Τζάκης, ό.π., σ. 17, 225-232.

πειθαρχίας ή και προδοσίας των ατάκτων μαχητών,³⁹² ο ρουμελιώτης καπετάνιος, αναφερόμενος στην έκβαση της μάχης στο Πέτα, διατείνεται ότι ο ίδιος πρότεινε σχέδια ατάκτου πολέμου «δια να μη χυθεί ελληνικό αίμα»,³⁹³ αλλ' όμως το Έθνος, νοούμενο δια της τοπικής ηγεσίας του, ακολούθησε το σχέδιο των «ξένων», και κατ' επέκταση είναι έμπλεο αμαρτίας:

«εκάμομε και εμείς καθού ούτοι · επήραμε το έθνος μας και το ερίξαμε εις την θάλασσα· πλην εφταίξαμε [...] ο κίνδυνος και η ντροπή είναι εις όλους μας [...] το καλον ήτον οπου να μην έλθουμε εις αποστασία αλλά να στοχασθούμε την δύναμίν μας· και να καθήσομε ήσυχοι· τώρα έχομε εμείς ζωή από τους τούρκους· αφού πέσομε εις το έλεος τους».³⁹⁴

Μέσα στη συνθήκη ασυδοσίας/απειθαρχίας/παραλογισμού του εθνοποιούμενου Γένους και μπροστά στην απειλή του θανάτου των εχθρικών στρατευμάτων, η κληρονομημένη εξήγηση για την κατάκτηση ως «καθαρήριο»/«προθάλαμο του παραδείσου» ζωντανεύει και η οθωμανική κυριαρχία να γίνεται προϋπόθεση της ίδιας της ζωής. Στην πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου, τον συναντάμε στο πλευρό του Ομέρ Βρυώνη, τον οποίο φέρεται ότι έπεισε να αναβάλλει την κατάληψη του οχυρού με έφοδο, συμβουλευοντάς τον να διαπραγματευτεί αρχικά το «προσκύνημα» των εξεγερμένων. Για την ακρίβεια, όπως διαβάζουμε στα Απομνημονεύματα του Κάρπου Παπαδόπουλου, τον μετέπεισε λέγοντάς του ότι είναι «άδικη» και «ασύμφορη» μιαν επίθεση την στιγμή που θα μπορούσε να δώσει χρόνο στους Έλληνες «να σκεφτούν», και ως εκ τούτου να παραδοθούν «άνευ πολέμου καί αίματοχυσίας».³⁹⁵ Αν και θα μπορούσαμε να πούμε εδώ ότι ο Βρυώνης ήξερε και ο ίδιος πώς να εξοικονομεί τη βία, την προσοχή μας ελκύει η μακρά απουσία του Βαρνακιώτη από την Επανάσταση · η επιμονή του να επενδύει στη Ζωή, μια ζωή που καθίσταται ανάξια στο πλαίσιο της συντελούμενης νεωτερικής εκκοσμίκευσης. Ο Θάνατος ως πολιτική απόφαση,³⁹⁶ φάνταζε για εκείνον αδιανόητη επιλογή · τις παραμονές της δεύτερης πολιορκίας του Μεσολογγίου θα θεωρεί και πάλι το «προσκύνημα» ως την πιο συμφέρουσα λύση, παροτρύνοντας όσους συντοπίτες του είχαν καταφύγει στον αγγλοκρατούμενο

392 Ό.π., σ. 45-46.

393 Φυσεντζίδης, ό.π., σ. 251.

394 «εκαμομε κε ειμς καθου· αυτι· επιραμε το εθνος μας και το εριξαμε ης την θαλασα· λιν ευτεσαμε· [...] ο κινδινος κε ι εντροπι ηνε ης ολους μας [...] το καλον. υτον οπου να μην ελθουμε ης αποστασια αλα να ζτοχασθουμε τιν δηναμην μας· κε να καθησομε ηςιχι· τορα εχομε ειμς ζση απο τους τουρκους· αφου πεσομε ης το ελεος τους». Φυσεντζίδης, ό.π., σ. 238, 243-244.

395 Παπαδόπουλος, *Απομνημονεύματα Αγωνιστών του '21* [...], ό.π., σ. 186. Βλ. ακόμη Σπηλιάδης, ό.π., σ. 454 καθώς και Φυσεντζίδης, ό.π., σ. 281.

396 Βλ. σχετικά Πλουμίδης, ό.π., σ. 59-88.

Κάλαμο να επιστρέψουν στις κανονικότητες της οθωμανικής κατάκτησης: «Σάς λέγω καί τούτο από μέρους τοῦ Βεζύρη· εἰς πέντε ἡμέρας ὅποιος εὕγει ἀπό σᾶς, ἔχει τό ἔλεος τῆς βασιλείας καί τόν τόπον του· ἀπό τότε ὅμως καί μπροστά, ἄς κυβερνηθῇ ὅπως γνωρίζει ὁ κάθεὶς διὰ τό συμφέρον του».³⁹⁷ Κι ὅπως μπορεῖ κανεῖς να συναγάγει ἀπό το μικρό αὐτό ἀπόσπασμα, δεν θεωροῦσε «ασύμφορη» μονάχα την οδὸ του ἀδιαπραγμάτευτου πολέμου καθεαυτῇ, ἀλλά και το «τέλος» της, ὅπως αὐτό φανερωνόταν μέσα ἀπὸ τὴ νέα τάξη των πραγμάτων που διαμορφωνόταν στα χρόνια του Αγώνα.

Ἡ λογικὴ του Γεωργάκη Νικολοῦ ἐδράζεται σε κληρονομημένους τρόπους ἀνάκτησης τῆς τάξης, ὅπου ἡ ἐξεγερσιακὴ δράση νοεῖται ὡς διαπραγμάτευση μιᾶς εἰρήνης, ὥστε τα πράγματα να γίνουν καλύτερα· «ὅπως ἦταν πρῶτα».³⁹⁸ Μέσα στη δίνη τῆς Επανάστασης, ὁ ἐνοπλος ἀρχοντας τοῦ Ξηρομέρου εἶδε τὴ θέση του στη δυτικὴ Ρούμελη να κλονίζεται ὄχι μόνο ἀπὸ τις πρωτόφαντες δυνάμεις τοῦ δυτικοθρεμμένου ἐπαναστατικοῦ περιβάλλοντος, ἀλλά και ἀπὸ οικεῖα πρόσωπα που προεπαναστατικά βρισκόνταν σε κατώτερη κοινωνικὴ θέση. Ἢδη ἀπὸ τις ἀρχές τοῦ 1823, τὸ «κόστος» τῆς διάρρηξης των παραδοσιακῶν δεσμῶν ἀλληλεγγύης και των κατεστημένων μορφῶν νομιμοφροσύνης χαρακτηρίζεται «δυσβάστακτο» ἀπὸ τον ρουμελιώτη καπετάνιο, ὁ ὁποῖος, ἐπεὶ ἀπὸ τὴν ἀποκήρυξή του ἀπὸ τὸ στρατόπεδο των ἐπαναστατῶν ἐγράφε στην ἐλληνικὴ Βουλὴ ὅτι οἱ «χουσμεκιαραῖοι» [:πιστοὶ υπηρέτες] και «ψυχογιοὶ» του εἶχαν λεηλατήσῃ μέρος τῆς περιουσίας του στον Κάλαμο.³⁹⁹ Ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀνέφερε:

«αὐτὰ ὅλα [που] μοῦ ἐτάραξαν τὴν καρδίαν [...] δέν τὰ ὑπέμεινα τόσον ἀπὸ ἀδυναμίαν μου, ὅσον τοῦ νὰ μὴ δώσω αἰτίαν νὰ πίπῃ λόγος πρὸς κατηγορίαν μου, δέν ἡξεύρω λοιπὸν διὰ ποῖον νὰ τὰ κινήσω τὰ ἄρματα, πρὸς βοήθειαν τῆς πατρίδος, ἢ νὰ φυλάττωμαι ὀπίσω ἀπὸ τὴν ἰδίαν μου συντροφίαν»⁴⁰⁰

Πράγματι, κατὰ τὸ μεγαλύτερο διάστημα των ἐπαναστατικῶν διεργασιῶν, ὁ Βαρνακιώτης θα παραμείνει στα Ἰόνια νησιά, ὅπου εἶχε καταφύγει μετὰ τὴν ἀποκήρυξή του ἀπὸ τὸ ἐλληνικὸ στρατόπεδο. Ὡστόσο, οἱ στρατιωτικοὶ και πολιτικοὶ του ἀντίπαλοι δεν ἔπαψαν να τον κατηγοροῦν. Ἀπεναντίας, μέχρι και τὴν ἀποκατάστασή του ἀπὸ τὸ Βουλευτικὸ στα τέλη τοῦ 1827, ιδίως «τὴν περίοδο των

397 Βλ. Σπηλιάδης, *ὁ.π.*, σ. 431-432.

398 Βλ. σχετικὰ Κοταρίδης, *Παραδοσιακὴ Επανάσταση και Εικοσιένα*, *ὁ.π.*, σ. 131-133, 171-240.

399 Φυσεντζίδης, *ὁ.π.*, σ. 199-200.

400 *Ὁ.π.*, σ. 200.

εμφυλίων πολέμων», όταν ο Τύπος⁴⁰¹ αξιολογούσε τη στάση του με βάση τα ιδανικά και τις αξίες του εθνικισμού, θα τον αντιμετωπίζουν σαν προδότη. Ανάμεσα στον καταιγισμό των λέξεων και των κρίσεων που εικονογραφούν το προφίλ του στα Ελληνικά Χρονικά διακρίνουμε ότι κατηγορείται και για οικειοποίηση των φόρων στα «εθνικά χειμαδιά»,⁴⁰² θυμίζοντας μας τις «παλιές» οξείες αντιθέσεις των αρματολών και προεστών γύρω από τον έλεγχο της γης, τις οποίες μπορούσε πλέον να παρακολουθεί, «όπως και ο Θεός», ο αναγνώστης. Τότε θα πρέπει να ήταν που ο ξηρομερίτης καπετάνιος διαβεβαίωνε ότι η «φανταστική σύλληψη του έθνους» ρίζωνε στην καθημερινότητα,⁴⁰³ ανατρέποντας την «φυσική θέση» που κατείχε στον τόπο του.

Σχετικά με τα πράγματα που βάρυναν ως παράμετροι τη ζωή του, κατά το διάστημα της απουσίας του από τις επαναστατικές διεργασίες, μας πληροφορεί και ο λόγος των επιστολών των δυτικορουμελιωτών οπλαρχηγών εν μέσω της δεύτερης πολιορκίας του Μεσολογγίου, τον Σεπτέμβριο 1825, οπότε και τον καλούσαν να επιστρέψει στο ελληνικό στρατόπεδο:

«ήμεις σοῦ λέγομεν τρεῖς πόντους. πρῶτον ὀρκιζόμεθα εἰς τόν θεόν, διά τήν ὑπόληψίν σου. δεύτερον εἴμεθα εἰς τόν ἴδιον ὄρκον, νά μήν σοῦ χωρισθῶμεν ὅλοι μας. τρίτον σοῦ ὑποσχόμεθα διά τούς μισθοῦς σου· εἰς ἐτοῦτα ὅπου πειράζουν τήν τιμήν, τήν ὑπόληψίν σου καί τό ἐντερέσιόν σου, ἔχομεν νά χάσωμεν τά κεφάλια μας καί τότε νά εὐγῶμεν ἀπό τόν λόγον μας»⁴⁰⁴

Ειδικότερα, σε μια επιστολή του Καραϊσκάκη προς τον Βαρνακιώτη, με ημερομηνία 13 Σεπτεμβρίου 1825, διαβάζουμε τα εξής:

«ἄν ἀγαπᾷς νά κερδήσης ἐκεῖνο ὅπου ἐπιθυμοῦσες καί νά αὐξήσῃ ἡ τιμή σου ἢ δόξα σου, τώρα εἶναι καιρός καί στείλε ἕνα ἄνθρωπόν σου νά ὁμιλήσωμεν. ἐμένα μέ ἐξεύρεις πόσον ἀγαπῶ τά οὐτζάκια. καί μάλιστα πόσον περισσότερον ἀγαπῶ τήν ἀφεντιά σου, καί ἐπιθυμῶ νά αὐξήσῃ τό οὐτζάκι σου. ἀδελφέ! ἀπό ἐτοῦτον τόν καιρόν ἄλλον ἀρμωδιώτερον καί καλήτερον δέν εὐρίσκῃς νά τιμηθῇς καί νά δοξασθῇς»⁴⁰⁵

Για τον Βαρνακιώτη, όμως, ο «καιρός» δεν προσφερόταν για την επιδίωξη «ιδίου τέλους» από τη συμμετοχή του στον πόλεμο, το οποίο, όπως φαίνεται, δεν

401 Βλ. *Ελληνικά Χρονικά Μεσολογγίου*, τόμ. Α', φ.30/12.4.1824, σ.1, φ.50/21.6/1824, σ. 1-4, φ.52/28.6.1824, σ. 3-4, φ.53/2.7.1824, σ.3-5, φ. 60/23.7.1824, σ.1, φ.64/6.8.1824, σ. 2, φ.65/9.8.1824, σ. 1-2, φ.67/16.8.1824, σ. 3.

402 Βλ. *Ελληνικά Χρονικά*, ό.π., φ.52/28.6.1824, σ. 4.

403 Βλ. Μπένεντικτ Άντερσον, *Φανταστικές Κοιρότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, Νεφέλη, Αθήνα 1997, σ. 48-49, 59-61.

404 Ό.π., σ. 209.

405 Φυσεντζίδης, ό.π., σ. 208.

εντοπίζεται αποκλειστικά σε υλικά οφέλη. Είναι η «υπόληψή» του⁴⁰⁶ - η βάση της εξουσίας του στην Ακαρνανία που διακυβεύεται κατά το διάστημα της απουσίας του, την οποία φάνταζε αδύνατο να υπερασπιστεί με την επιστροφή του στις τάξεις των επαναστατών τη «στιγμή» που τα στρατεύματα του Κιουταχή πολιορκούσαν για δεύτερη φορά το Μεσολόγγι.⁴⁰⁷ Εντοπίζοντας την αξία του συμβολικού του κεφαλαίου στο πεδίο του προφανούς, στην ικανότητά του δηλαδή να προστατεύει το ανθρώπινο και παραγωγικό δυναμικό του τόπου του, θα αντιπαρέλθει τις «άκαιρες», και κατ' επέκταση «άφρονες κλήσεις» των ρουμελιωτών, τις οποίες ακόμη κι «ασεβείς» θα θεωρούσε κανείς από την οπτική γωνία που του επέτρεπε τις παραμονές της πολιορκίας να αμφιβητεί όσους επικαλούνταν τη νέα πολιτική γλώσσα · την οπτική, δηλαδή, απ' την οποία προέτρεπε τους συντοπίτες του να συμμορφωθούν στην τάξη του λόγου που εμπίπτει στην αποκλειστική αρμοδιότητα του Θεού: ⁴⁰⁸«'Αδελφοί! ὁ Θεός νά σᾶς ελεήσῃ καί νά σᾶς δώσῃ τήν γνῶσίν σᾶς. [...] Ὁ Θεός νά τοὺς τό πληρώσῃ μέ τό κακόν πού κάμνουν μέ τή γλῶσσά τοὺς καί ἔμειναν γυμνοί οἱ τόποι μᾶς ἀπό μᾶς καί θά τόν πλακώσουν ἡ ἄρβανιτεία, νά τόν χάσωμεν γιά πάντα».⁴⁰⁹

Το φθινόπωρο του 1825, λοιπόν, ο Βαρνακιώτης καθώς ήταν «φρόμιμος» «δεμένος», δηλαδή, με τους ιδιαίτερους τύπους ορθολογικότητας που υποβάσταζαν την εξουσία του στην Ακαρνανία ή αλλιώς «υπόφορος» των ταυτοτικών του προσδιορισμών (ένοπλος άρχοντας, προστάτης του τόπου, φορέας της εμπειρικής γνώσης) και των ταυτοτικών του εντάξεων (αρματολίκι, τοπική κοινωνία, Γένος) δεν θα ανταποκριθεί στις «κλήσεις» των ρουμελιωτών, τα στόματα των οποίων, απ' όσο είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε, «σφραγίζουν» μπροστά στις ενωμένες δυνάμεις των Κιουταχή και Ιμπραήμ.⁴¹⁰ Έπειτα δε από την πτώση του Μεσολογγίου, ο δρόμος της επιστροφής προς την οθωμανική νομιμότητα φάνταζε μοναδική διέξοδος για να ανακτήσει το «αρχονtilίκι» του. Μονάχα που η παλιά τάξη των πραγμάτων, μέσα στην οποία γνώρισε τον εαυτό του ως άρχοντα-προστάτη του τόπου, είχε πια διαβρωθεί ανεπιστρεπτί. Παρά τις εγγυήσεις των οθωμανικών αρχών για διορισμούς στα αρματολίκια «όπως και πρότερον» και τα συγχωροχάρτια που διένειμε απλόχερα η

406 Δίχως αυτό να σημαίνει βέβαια ότι το συμβολικό του κεφάλαιο δεν συνδέεται με τον πλούτο του. Για την κοινωνικοοικονομική του επιφάνεια βλ. Φυσεντζίδης, *ό.π.*, 196-200.

407 Βλ. Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 208-209.

408 Πρβλ. Θεοτοκάς, «Η επανάσταση του έθνους και το ορθόδοξο γένος [...]», *ό.π.*, σ. 42.

409 Σπηλιάδης, *ό.π.*, σ. 431-432.

410 Υπό την έννοια ότι δεν εντοπίσαμε την περίοδο εκείνη επιστολές που τον καλούν να επιστρέψει στην Επανάσταση. Ωστόσο, η παρατήρηση χρήζει περαιτέρω διερεύνησης.

θηρσκευτική γραφειοκρατία τη διετία 1826-1827,⁴¹¹ οι συμφωνίες δεν θα αντέξουν μέσα στον αχό του πολέμου της Ανεξαρτησίας, τον οποίο εισάκουγε μια Ευρώπη που άλλαζε στάση και σημεινόνταν πια από το πολιτικό. Έπειτα από τη ναυμαχία του Ναυαρίνου και τη «Συνθήκη Ειρηνεύσεως της Ελλάδος» που υπέγραψαν στο Λονδίνο τον Ιούλιο του 1827 οι επονομαζόμενες Μεγάλες Δυνάμεις, όταν δηλαδή είχε γίνει εμφανές η Ελλάδα θα κέρδιζε μια μορφή ανεξαρτησίας και οι πολεμικές επιχειρήσεις που είχαν αναζωπυρωθεί στην δυτική Στερεά προμήνυαν την ένταξη της Αιτωλοκαρνανίας στην ελληνική επικράτεια, ο Βαρνακιώτης θα φανεί πιο δεκτικός στο «κάλεσμα» των ρουμελιωτών που στελέχωναν την Επιτροπή του Α' Σώματος της Στερεάς Ελλάδος. Στο σχετικό έγγραφο διαβάζουμε τα εξής σημαντικά:

«Ἡ Ἑλλάς [...] Ἐπαναστάτησε ναί, πλήν μέ λόγια Παχιά καί μέ Τραγούδια χωρίς ἐφόδια, χρήματα καί τά λοιπά ἀναγκαιοῦντα εἰς τόν Πόλεμον καί μάλιστα πόλεμον μέ ἄσπλαγχον ἐχθρόν. Μ' ὅλα ταῦτα οἱ δυστυχισμένοι Ἕλληνες ὑπέφεραν καί Πείναν, καί γυμνότητα καί θυσίας τῶν συγγενῶν τῶν φιλότατων αὐτῶν τέκνων Πατέρων καί ἀδελφῶν, πλήν ἄν οἱ ἀπελθόντες Διοικηταί εἶχον τήν ἀπαιτουμένην προσοχήν, σπουδήν καί φρόνησιν Πατριωτικᾶς ἤθελε σώσουν τήν Ἑλλάδα πρό καιροῦ αὐτοὶ ὅμως κατεγίνοντο εἰς τό νά στηριχθῇ ὁ καθεὶς ἐξ αὐτῶν μέ ξεχωριστήν φατρίαν νά κυριαρχήσουν. Εἰς τήν αὐτήν γραμμὴν τῆς ἀποστασίας εὐρέθητε καί ἡ Γενναϊότης σας ὅστις ἐκατατρέχθητε καί τέλος διότι εἶδατε τάς κακάς μεταχειρήσεις τινῶν κακοβούλων ἐναντίον σας καί τήν κακὴν μεταχείρησιν τῆς ἀξιότητός σας καί στρατιωτικῆς ἐπιστήμης σας, καί τήν ἀναμφίβολον δυστυχίαν τῶν κατοίκων τῆς ἐπαρχίας σας ἐμεταχυρίσθητε τήν Πολιτικὴν μέ τούς δυνατοὺς ἐχθρούς, διὰ νά ὠφελέσετε τήν δυστυχουσαν ἀνθρωπότητα.[...] Ἀδελφέ Νά λοιπόν ἡ περίστασις εἰς τήν ὁποίαν νά δειχθῇ ὁ ἐλευθερωτής τῆς Ρούμελης [...] Ἀδελφέ ἰξεύρωμεν τάς αἰτίας τάς ὁποίας σέ ἐπαρακίνησαν καί ἐμεταχειρίσθης τήν Πολιτικὴν μέ τούς ἐχθρούς δι' ὃ καί σᾶς λέγωμεν ὅτι εἴμεθα ὑπερασπισταί τῶν δικαιωμάτων σου, δέν ἐκτεινόμεθα περισσότερον γνωρίζοντες τά καλά αἰσθήματά σας».⁴¹²

Εδώ, οι λέξεις, ντυμένες με νοήματα που αντλούνται από μια «ηθική της πεποίθησης», μια ηθική κινητοποίησης και συμμετοχής που αναδύεται με όχημα τον εθνικισμό,⁴¹³ δοκιμάζουν να εικονοποιήσουν ό,τι δεν κατάφεραν έως τότε να ικανοποιήσουν οι πράξεις (ή η απραξία) του. Πάντως, αν στη συγχρονία της δράσης οι λόγοι για τους οποίους ο Βαρνακιώτης πολιτεύοταν με τη «βεβαιότητα της θνητότητας»⁴¹⁴ αναμορφώνονται εν όψει της επιστροφής του στο ελληνικό στρατόπεδο με γνώμονα την ηθική - την περιεσκεμμένη μορφή που λαμβάνει η

411 Βλ. Κοταρίδης, *ό.π.*, σ. 181.

412 Βλ. Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 213-216, ιδίως σ. 215.

413 Πρβλ. Λέκκας, *ό.π.*, σ. 107-116

414 *Ο.π.*, σ. 19.

ελευθερία ανάλογα με την ιστορική συνθήκη,⁴¹⁵ στις κατοπινές αφηγήσεις ανασυντάσσονται με τρόπο που ανταποκρίνεται σε αναδρομικές βεβαιότητες για τις εξελίξεις, μετατοπίζοντας την προσοχή μας από τον τύπο των διλημμάτων που φαίνεται να ήρθε αντιμέτωπος στα χρόνια της πολιτικής αλλαγής.

Οι ιστορικές μελέτες που έχουν ανά καιρούς διεξαχθεί για τον Γεωργάκη Νικολού⁴¹⁶ διέπονται κατά κανόνα από έναν μεθοδολογικό εθνοκεντρισμό, που απομονώνοντας δεδομένα και αναδιατάσσοντας τα σε σώματα τεκμηρίων και γραμμικές ακολουθίες, μας ζητούν να διαλέξουμε πλευρά σε ένα ιδεολογικό δίλημμα που προβάλλει στην κίνησή του να προσκυνήσει στις οθωμανικές αρχές. Εάν μέσα στο ιστοριογραφικό κλίμα του 19^{ου} αιώνα η στάση αυτή δεν θα μπορούσε παρά να προβληθεί είτε ως εθνική προδοσία, είτε ως το ανεστραμμένο είδωλό της, η μεθοδολογική επιλογή⁴¹⁷ της εν λόγω ιδεολογικής αντίθεσης αποδείχθηκε πολύ ανθεκτική στο πέρασ του χρόνου, καθώς διατηρεί το κατεστημένο πλαίσιο αναφοράς της δράσης του μέχρι και σήμερα, διαιωνίζοντας το δίλημμα: Υπήρξε προδότης του Έθνους ή μήπως ένας αδικημένος ήρωας τον οποίο χειραγώγησε ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος θέλοντας να επιβάλλει την δική του κυριαρχία στη δυτική Ρούμελη;

Εάν δεν επιχειρήσουμε να διαλέξουμε πλευρά και θέσουμε το αναστοχαστικό ερώτημα «ποιος τοποθετεί το πλαίσιο»⁴¹⁸ στην οθωνική περίοδο όπου διατυπώθηκε για πρώτη φορά τον εν λόγω δίλημμα, σε μια εποχή, δηλαδή, κατά την οποία η παρουσία και συμμετοχή των «στρατιωτικών» στην Επανάσταση υπήρξε το επίδικό του αιτήματος τους για έγγεια κτήση και κοινωνική ανάδειξη, επίδικό μιας διαμάχης που προβάλλει στην ένταση της σχέσης ανάμεσα στους «αυτόχθονες» και τους «ετερόχθονες» και εκβάλλει στην διεκδίκηση της εθνικής ταυτότητας, δημιουργείται

415 Βλ. σχετικά Michel Foucault, «L'éthique du souci de soi comme pratique de la liberté» (συνέντευξη με τους H. Becker, R. Fornet-Betancourt, A. Gomez-Müller, 20.01.1984), Κονκόρντια, *Revista Internacional de Filosofia*, 6, Ιούλιος-Δεκέμβριος 1984, σ. 99-116 (*Dits et écrits*, τόμ. VI, κεμ. υπ' αριθμόν 365). Ανακτήθηκε από <http://1libertaire.free.fr/MFoucault212.html>

416 Βλ. ενδεικτικά Κωστής Παπαγιώργης, *Τα καπάκια. Βαρνακιώτης, Καραϊσκάκης, Ανδρούτσος, Καστανιώτης*, Αθήνα 2014· Κάρπος Παπαδόπουλος, *Απομνημονεύματα Αγωνιστών του '21, Οδυσσεύς Ανδρούτσος και Γ. Βαρνακιώτης*, τόμ. 12, Τσουκαλάς, Αθήνα 1957· Τ. ιδ., *Τα κατά Γ. Βαρνακιώτην και ανάκτησις του Μεσολογγίου*, τυπ. Σταυρόπουλου, Μεσολόγγι 1861· Διονύσιος Μιτάκης, «Η συμβολή του Βαρνακιώτη εις την ελευθερίαν του Μεσολογγίου», *Επετηρίς Εταιρείας Στερεοελλαδικών Μελετών*, τόμ. Ε', 1974-1975, σ. 157-198· Κώστας Σαρδελής, *Γεώργιος Βαρνακιώτης, ο προδομένος στρατηγός του 1821*, Έρευνα, Αθήνα 1980· Νέαρχος Φυσεντζίδης, *Ανέκδοτοι αυτόγραφοι επιστολαί των έπισημοτέρων Έλλήνων όπλαρχηγών και διάφορα προς αυτούς έγγραφα της Διοικήσεως μεθ' ιστορικῶν σημειώσεων*, τυπ. Ταχυδρόμου, Αλεξάνδρεια 1862.

417 Βλ. σχετικά Νίκος Θεοτοκάς, «Ο εθνικισμός ως δεσμευτική αρχή της κατασκευής του παρελθόντος», *Ο Πολίτης*, 127 (1994), σ. 32-36.

418 Βλ. σχετικά Pels, *ό.π.*, σ.156-175, 219.

μια συνθήκη ιδιαίτερης ακαθοριστίας σχετικά με το δίλημμα «πατριώτης ή μη», που σχετίζεται με την εγγενή ασάφεια της ίδιας της έννοιας του Έθνους.⁴¹⁹

Η τοποθέτηση του διλήμματος στα συμφραζόμενα της οθωνικής περιόδου, αν και υπερβαίνει τους σκοπούς της παρούσας μελέτης, μας υπενθυμίζει πόσο αργή ενδέχεται να είναι η διαδικασία συγκρότησης της εθνικής ταυτότητας, αλλά και το ειδικό βάρος του «χώρου» στα διαφορετικά διακυβεύματα που τίθενται από τους φορείς της κατά την κρυστάλλωσή της. Υπομνήσεις χρήσιμες για έναν άνθρωπο, όπως ο Βαρνακιώτης, για τον οποίο η σχέση του με τον «τόπο» του βαρύνει στον τρόπο που αντιλαμβάνεται τον εαυτό του, τη θέση του και το ρόλο του στα διάφορα πεδία και στους διαφορετικούς χρόνους που εκδηλώνει τη δράση του. Ως εκ τούτου, η αντιπαράθεση δεν θα πρέπει να νοηθεί με τη στενή γεωγραφική σημασία της.

Στην μετεπαναστατική περίοδο αλλάζουν πρόσωπα οι «ξενικότητες», που συστήθηκαν ως τέτοιες – δηλαδή ως απειλές, που θέτουν φραγμούς σε νέες αξιώσεις των υποκειμένων⁴²⁰ – μέσα στην Επανάσταση. Ο «ραδιούργος Φαναριώτης», ο «ετερόχθων πολιτικός», χαρακτηρισμοί με έντονο ιδεολογικό φορτίο που συνοδεύουν πεισματικά με τις αρνητικές τους συνδηλώσεις το όνομα του Μαυροκορδάτου,⁴²¹ όπως και ο «τουρκολάτρης» και ο «προδότης» που έγιναν σχεδόν μετωνυμίες του ονόματος του Βαρνακιώτη,⁴²² είναι προϊόντα του Εικοσιένα, νέες ταυτότητες που επιτελούνται ομιλιακά για να κερδίσουν σε πραγματικότητα, δηλώνοντας τη διαφορά τους με το οθωμανικό παρελθόν και εκτοπίζοντας με όρους συμβολικής – ή ακόμη και φυσικής – εξόντωσης τον «συνομιλητή» από το διαμορφούμενου κοινωνικοπολιτικό πεδίο.⁴²³ Εντάσεις που δηλώνουν διαφορετικά πολιτικά σχέδια και προσανατολισμούς δράσης.

Ως εκ τούτου, δε θα αποπειραθούμε να σβήσουμε τον «κύκλο της αναπαράστασης» που συντηρεί η δυαδική αντίθεση,⁴²⁴ αλλά διαυγάζοντας τα κανονιστικά στοιχεία που ενέχει η διατύπωση της, θα επιχειρήσουμε μελλοντικά να την επανεγγράψουμε στα συμφραζόμενα του Εικοσιένα, αναγνωρίζοντας στον επιτελεστικό της χαρακτήρα διαδικασίες μέσω των οποίων ο ρουμελιώτης καπετάνιος

419 Βλ. Eleni Andriakaina, *The Promise of the 1821 Revolution and the Suffering Body. Some thoughts on Modernisation and Anti-intellectualism*, *Synthesis*, 5, (2013), 49-70.

420 Βλ. Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 36, 50, 62.

421 Βλ. Θεοδωρίδης, *ό.π.*, σ. 7-9, 398-400.

422 Πρβλ. Παντελής Μπουκάλας, Βάρναλης και Βαρνακιώτης, *Φρέαρ*, 5, (Ιανουάριος 2022). Ανακτήθηκε από <https://mag.frear.gr/varnalis-kai-varnakiotis/>

423 Βλ. γενικά Bourdieu, *ό.π.*, σ. 123-139. Ειδικότερα βλ. Ροτζώκος, *Επανάσταση και Εμφύλιος Πόλεμος στο Εικοσιένα*, *ό.π.*, 217-219.

424 Βλ. Pels, *ό.π.*, σ. 221.

συγκροτείται ως εθνικό υποκείμενο και αναζητώντας στις εντάσεις της τα επίδικα της συμμετοχής και της αντίστασής του στις επαναστατικές διεργασίες. Ένα τέτοιο εγχείρημα προϋποθέτει βέβαια να λάβουμε σοβαρά υπόψη τις πραγματιστικές συνθήκες της τοπικής κουλτούρας που εκπροσωπεί.⁴²⁵ Θα επιστρέψουμε, λοιπόν, σε επόμενη μελέτη στην Επανάσταση, στους χρόνους που θεσμοθετείται η πολιτική ταυτότητα, κι ειδικότερα στο χωροχρονικό πλαίσιο των Εμφυλίων, όπου παρήχθησαν οι όροι «πατριώτης-προδότης» σε αναφορά προς το Έθνος,⁴²⁶ δηλαδή ως «σημεία» μιας «αντικειμενικής ενότητας-στη-διαφορά»,⁴²⁷ προκειμένου να αναζητήσουμε μέσα σε αυτό το «παιχνίδι των αλληλοκατηγοριών» τρόπους με τους οποίους αλλάζει ή αντιστέκεται να μεταβάλλει τις αντιληπτικές του κατηγορίες, καθώς αναγκάζεται μέσα από την επαφή του με τον έντυπο καπιταλισμό να επεξεργαστεί το πολιτικό περιεχόμενο του «εχθρού» της Επανάστασης.

Εδώ θα σημειώσουμε μονάχα ότι ενόσω απείχε από τις επαναστατικές διεργασίες, βρισκόταν εντός ενός «χώρου επιχειρημάτων», όπου οι όποιες πεποιθήσεις του έπρεπε για να νομιμοποιηθούν να έχουν λογικές προκείμενες με ορισμένη, κοσμική μορφή.⁴²⁸ ότι ο Τύπος, όπως και η Ποίηση του «καιρού των εμφυλίων», προκρίνοντας με τη δυναμική της εθνικής ιδεολογίας ηθικές αξίες που απέκλειαν μια δυνητική σειρά αποφάνσεων απέναντι στις δυσεπίλυτες καταστάσεις του καθημερινού πολέμου, άνοιξαν μπροστά του έναν χώρο που λειτουργούσε ως κάτοπτρο, υπό την έννοια ότι του επέτρεπε να βλέπει τον εαυτό του εκεί απ' όπου απουσίαζε.⁴²⁹ Η ένατη ωδή του Κάλβου, «Εις τον προδότη», που δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1824 στη Γενεύη, θυμόμαστε ότι κατακρίνει ακριβώς αυτή την ηθική/πολιτική επιλογή του Βαρνακιώτη να προσφύγει στην οθωμανική νομιμότητα.⁴³⁰ Τότε είναι, άλλωστε, που συναντάμε για πρώτη φορά την αφηγηματοποίηση του «προσκυνήματος».⁴³¹ Τότε είναι που ο ίδιος άκουγε την ιστορία του να εξελίσσεται σε ένα άλλο πλαίσιο

425 Διαφορετικά προκύπτει μεθοδολογικός βολονταρισμός. Βλ. Pels, *ό.π.*, σ. 210-213.

426 Βλ. Ροτζώκος, *ό.π.*, σ. 201-223.

427 Pels, *ό.π.*, σ. 24. Πρβλ. Κοταρίδης, *ό.π.*, σ. 115-116.

428 Πρβλ. Λέκκας, *ό.π.*, σ. 107-116.

429 Πρβλ. Φουκώ, *ό.π.*, σ. 423-426.

430 Βλ. σχετικά Κ. Γ. Κασίνης, «Οι ευχές και οι κατάρες του Κάλβου. Τυπολογία –Θεματολογία – Λειτουργία. Συμβολή στην ρητορική των ωδών» στο *Η των προσφών λέξεων εφάρμοσις εις τα πράγματα. Η ρητορική των ωδών του Κάλβου συμβολή*, Χατζηνικολή, Αθήνα 1995, σ. 73-115.

431 Βλ. ακόμη την έμμετρη ιστορία του Στασινού Μικρούλη που εκδόθηκε το 1824, στην οποία ο λαϊκός στιγουργός καταφαίνεται με μένος εναντίον του Βαρνακιώτη εκλαμβάνοντας ως προδοσία την προσχώρηση του τελευταίου στο οθωμανικό στρατόπεδο. Στασινός Μικρούλης, *Ιστορία της Αυτικής Χέρσου Ελλάδας, Ποίημα Απλούν*, Μεσολόγγι, 1824.

αναφοράς.⁴³² Όπως θα έλεγε η Άρεντ, «ό,τι ήταν απλώς γεγονός, τώρα γινόταν ιστορία».⁴³³

Κλείνοντας αυτό το κεφάλαιο, μπορούμε να καταλήξουμε ότι είναι το «κύρος» του- η βάση της εξουσίας του στον ηπειρωτικό χώρο που αμφισβητείται κατά τη διάρκεια της παραμονής του στα Επτάνησα, οπότε και θα λέγαμε ότι μετεωρίζεται κατά τη βεμπεριανή διατύπωση ανάμεσα σε μια «ηθική της ευθύνης», που εδράζεται στις βεβαιότητες του παραδοσιακού κόσμου και σε μια «ηθική της πεποίθησης», η οποία με όχημα την εθνική ιδεολογία καθοδηγεί εργαλειακά τη δράση.⁴³⁴ Εάν η μακρά απουσία του από την Επανάσταση μαρτυρεί τελικά ότι υπήρξε λιγότερο επιρρεπής να μεταβάλλει τις αντιληπτικές του κατηγορίες, είναι χρήσιμο να θυμόμαστε ότι οι κατηγορίες αυτές απορρέουν από την ενσωμάτωση της κατανομής του συμβολικού του κεφαλαίου.⁴³⁵ Πάντως, αν οι συγκαρινοί του, του απένειμαν, όπως θα δούμε στη συνέχεια, τιμές και αξιώματα για τη συνδρομή του στις τελευταίες πολεμικές επιχειρήσεις στη Ρούμελη,⁴³⁶ είναι άξιο προβληματισμού ότι στην δική μας εποχή κουβαλάει ακόμη το βάρος της φήμης του προδότη. Θα έλεγε κανείς ότι η ιστορία του Βαρνακιώτη είχε με έναν τρόπο γεννηθεί μέσα στην ωδή του Κάλβου.⁴³⁷

432 Βλ. την αντίδρασή του στο Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 278-280.

433 «Ce qui avait été pur événement devenait maintenant "histoire"». Hannah Arendt, *La Crise de la culture. Huit exercices de pensée politique*, Gallimard, Παρίσι 1972, σ. 63.

434 Weber, *ό.π.*, σ. 120-128.

435 Πρβλ. Bourdieu, *ό.π.*, σ. 123-139.

436 Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 282, 336, 367, 370-371, 415.

437 Πρβλ. την ερμηνεία του Μπουκάλα (*ό.π.*), όπου εμφανίζεται «εγκλωβισμένος» στην εικόνα που έχει συνθέσει για εκείνον «η μεγαλύτερη και πιο σεβαστή» από τις Μούσες.

Κεφάλαιο Τέταρτο

Από την υποταγή στην «καθυπόταξη».

Αγνοώντας, παραγνωρίζοντας ή υποτιμώντας τις διαφορετικές διάρκειες και τις πραγματικότητες στις οποίες παραπέμπουν οι πεποιθήσεις, τα σχέδια και οι προσανατολισμοί της δράσης του ξηρομερίτη καπετάνιου μέσα στο χρόνο της πολιτικής αλλαγής ακυρώνουμε την διαφορετική πολιτική διάσταση που αυτά εκπροσωπούν, δίχως να διερωτόμαστε σχετικά με το πώς στη συνέχεια ατόνησαν ή μετασχηματίστηκαν και προσαρμόστηκαν σύμφωνα με την υφή του εθνικού κοσμοειδώλου. Παραδόξως, αυτή ατελεύτητη επίκληση του πλαισίου περί εθνικής προδοσίας ανανέωσε το ερευνητικό μας βλέμμα που δοκίμαζε την υπόθεση ότι η στάση του υποδηλώνει την αδυναμία του να φτιάξει μια πραγματική ρήξη με το κατακτητικό σύστημα και τους αρχαϊσμούς του. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι ο ιστορικός πρωταγωνιστής της παρούσας μελέτης είναι τρόπον τινά εγκλωβισμένος στη μακρά διάρκεια της οθωμανικής κατάκτησης, καθώς πράγματι επιμένει σε τεχνολογίες διεκδίκησης που εγγράφονται στη λογική του αρματολισμού. Ωστόσο, η δράση του φαντάζει μάλλον καθηλωμένη στην τάξη με την οποία εμείς σκεφτόμαστε, παρά σε εκείνη του οθωμανικού παρελθόντος, καθώς η τεχνογνωσία που αντλεί από την οθωμανική εμπειρία γίνεται στην περίπτωση του γέφυρα που επιταχύνει την είσοδο του στο νέο κόσμο.

Ιχνηλατώντας τις διαδρομές του στα χρόνια του Αγώνα μέσα από έναν λόγο διαφορετικό από εκείνον που τακτοποιούσε τις παραστάσεις σύμφωνα με τη «γραμματική» της νέας πολιτικής γλώσσας, μπορέσαμε να δούμε ότι προσπάθησε να γίνει ένας μικρός ηγεμόνας στη θέση των παλαιότερων. Μην έχοντας αντιληφθεί επαρκώς τη σημασία και το βάρος των νέων θεσμών και βλέποντας ότι τελευταίοι τον ξεπερνούσαν, με την επικουρία μιας γλώσσας που έφθινε στα αιματοβαμμένα πεδία των μαχών, έκρινε φρόνιμο να αποχωρήσει από την Επανάσταση, στην ευόδωση της οποίας δεν πίστευε. Κρίνοντας τα πράγματα με βάση τον «ορισμό του Θεού», φρονούσε ότι το «έθνος», «πτωχό, αμαθές και ασυνήθιστο των αρμάτων», καθώς ήταν,⁴³⁸ δεν ήταν έτοιμο για την ανάκτηση της ελευθερίας του, και ως εκ τούτου οι

438 Φυσεντζίδης, ό.π., σ. 219.

επαναστατικές ενέργειες και οθωμανικές επιθέσεις τον εξέθεταν ως άρχοντα του τόπου.⁴³⁹ Προσπαθώντας να αφουγκραστούμε την ανησυχία που κατέκλυζαν τα λόγια του, όταν καλούσε τους συντοπίτες του να επιστρέψουν στην οθωμανική νομιμότητα, εισακούσαμε την έγνοια του να διασφαλίσει τη χριστιανική θρησκεία και τη ζωή των ανθρώπων του, καθώς και τον τόπο του⁴⁴⁰, μελήματα που αν το φθινόπωρο του 1822 επέτασσαν την υποταγή του στις οθωμανικές αρχές,⁴⁴¹ στην αυγή του 1828 επέτρεπαν το ασφαλές διάβημα της επανεισχώρησής του στο ελληνικό στρατόπεδο, διάβημα συνοδευμένο από διαβεβαιώσεις για αξιώματα⁴⁴² και εγγυήσεις για την ασφάλεια τόσο της οικογένειάς του, όσο και των λοιπών «γραικικών οικογενειών» που τον ακολουθούσαν κατά την επάνοδό του στην Ρούμελη.⁴⁴³

Μαζί του, τον Φεβρουάριο του 1828, επανήλθαν στο ελληνικό στρατόπεδο και άλλοι «ικανοί στρατιώτες», όπως διαβάζουμε σε επιστολή του αρχιστράτηγου Τσωρτς προς τον Ιωάννη Καποδίστρια,⁴⁴⁴ οι οποίοι, έπειτα από την Έξοδο του Μεσολογγίου είχαν δηλώσει υποταγή στις οθωμανικές αρχές.⁴⁴⁵ «*Ἀδελφέ Νά λοιπόν ἡ περίστασις εἰς τήν ὁποίαν νά δειχθῇς ὁ ἐλευθερωτής τῆς Ρούμελης*» θυμόμαστε πως έλεγαν, λίγους μήνες νωρίτερα, οι οπλαρχηγοί που στελέχωναν την Επιτροπή του Α' Σώματος της Στερεάς Ελλάδος,⁴⁴⁶ καθώς παρακολουθούμε τον Βαρνακιώτη να ακολουθεί τις οδηγίες του Τσωρτς⁴⁴⁷ και να συμμετέχει ενεργά στις τελευταίες πολεμικές επιχειρήσεις στη δυτική Ρούμελη (1828-1829) υπηρετώντας τα στρατιωτικά σχέδια που προέκρινε η Κυβέρνηση Καποδίστρια⁴⁴⁸ με αυτή, όμως, τη σύνθεση και τη φρόνηση που τον χαρακτήριζαν. Για παράδειγμα, την άνοιξη του 1829, ενώ θα λέγαμε ότι ο Βαρνακιώτης εμφανίζεται, έτσι όπως υπογράφει τις επιστολές του προς την Κυβέρνηση, δηλαδή «ολοπρόθυμος των διαταγών» της,⁴⁴⁹ η συνδρομή του στις πολεμικές επιχειρήσεις έγκειται στη χρήση πρακτικών εξοικονόμησης της βίας και τακτικών πολέμου που αντλεί από την εμπειρία της αρματολικής παράδοσης. Μέσω

439 Πρβλ. Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 189, 233.

440 Βλ. Σπηλιάδης, *ό.π.*, σ. 431-432.

441 Βλ. Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 238, 243-244, 258.

442 *Ο.π.*, σ. 327-328. Πρβλ. στο ίδιο, σ. 213-216, 285-286.

443 Βλ. την επιστολή του Ρίτσαρντ Τσωρτς προς τον Ιωάννη Καποδίστρια (Δραγαμέστο, 29 Φεβρουαρίου 1828) στο Σαρδελής, *ό.π.*, 421-422.

444 *Ο.π.*, σ. 422.

445 Βλ. Κασομούλης, *ό.π.*, σ. 298-299.

446 Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 215.

447 Βλ. σχετικά Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 331-334, 336-337, 339-342, 347.

448 Βλ. σχετικά Παπαδόπουλος, *Τα κατά Γ. Βαρνακιώτην [...]*, *ό.π.*, σ. 84-95 · Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 284-293.

449 Παπαδόπουλος, *Απομνημονεύματα [...]*, *ό.π.*, σ. 219.

αυτών των τεχνολογιών «πέτυχε με ευκολία» την παράδοση του Ξηρομέρου και του Κραβασαρά (Αμφιλοχία), όπως σχολίαζε σε επιστολή με ημερομηνία 24 Απριλίου 1829,⁴⁵⁰ ο πολιτικός και στρατιωτικός πληρεξούσιος τοποτηρητής του Κυβερνήτη στη δυτική Στερεά, Αυγούστινος Καποδίστριας, ο οποίος αναγνωρίζοντας την συμβολή του Βαρνακιώτη στις διαπραγματεύσεις παράδοσης των εν λόγω περιοχών και την επιρροή που ο τελευταίος μπορούσε να ασκήσει στους Αλβανούς αξιωματούχους της δυτικής Ρούμελης, λόγω των δεσμών που διατηρούσε μαζί τους, τον επιφόρτισε να «πολιτευτεί επιτήδεια» με τους μπέηδες του Αιτωλικού και τον φρούραρχο του Μεσολογγίου Μουσταφά Γκιριτλή Αγά, προκειμένου να επιτευχθεί γρήγορα και αναίμακτα και η δική τους παράδοση.

Χρειάζεται να ανοιξούμε εδώ μια παρένθεση⁴⁵¹, για να σημειώσουμε ότι περί τα τέλη Απριλίου ο Άγγλος μοίραρχος Σπένσερ κατέπλεε από την Πρέβεζα προς τον νότο για να λύσει τον αποκλεισμό των δύο φρουρίων από τα ελληνικά πλοία, ο οποίος και είχε δημιουργήσει σοβαρά προβλήματα ανεφοδιασμού στους πολιορκημένους. Ωστόσο, ενάντιοι άνεμοι τον ανάγκασαν να προσορμισθεί για μικρό διάστημα στο νησάκι Πεταλά, που βρίσκεται βορείως του Αχελώου, απ' όπου και έστειλε αγγελιαφόρο για να παροτρύνει τον φρούραρχο του Μεσολογγίου και τους μπέηδες του Αιτωλικού να συνεχίσουν την αντίστασή τους. Τα γράμματα, ωστόσο, δεν έφτασαν στον προορισμό τους, καθώς ο πλημμυρισμένος τότε Αχελώος κατέστησε αδύνατη τη μετάβαση του αγγελιαφόρου στα φρούρια. Μέχρι να αποχωρήσει ο Απρίλιος και να εμφανιστεί η φρεγάτα του Σπένσερ στη λιμνοθάλασσα του Μεσολογγίου, ο Βαρνακιώτης φρόντισε να διατηρήσει με τις επιστολές του τακτική επαφή με τον παλιό του γνώριμο Μουσταφά Γκιριτλή, προσπαθώντας να τον πείσει να παραδώσει το φρούριο αποκρύπτοντας τις διαθέσεις του Σπένσερ.⁴⁵² Με την άφιξη του τελευταίου στην εκπνοή του Απριλίου, συγκλήθηκε σύσκεψη στο δίκροτο «Ελλάς», όπου ο Βαρνακιώτης μαζί τον Ιωάννη Παπαρρηγόπουλο, πρώην διερμηνέα του ρωσικού προξενείου της Πάτρας, που είχε πρωτοστατήσει στις διαπραγματεύσεις της παράδοσης του Αντιρρίου (13 Μαρτίου 1829) και της Ναυπάκτου (11 Απριλίου 1829), τον ναύαρχο Ανδρέα Μιαούλη και τον πληρεξούσιο τοποτηρητή του Κυβερνήτη αποφάσιζαν τις επικείμενες ενέργειες. Ο Μιαούλης εξασφάλισε από τον Σπένσερ

450 Βλ. Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 351-352.

451 Βλ. αναλυτικά, *ό.π.*, σ. 285-289.

452 Πρβλ., *ό.π.*, σ. 350, 353-355.

εικοσιτετράωρη αναβολή της άρσης της πολιορκίας, ενώ ο στεριανός καπετάνιος, αφού απέκλεισε κάθε πιθανή δίοδο προς τα φρούρια για να μην γίνουν γνωστές οι αγγλικές διαθέσεις, πέρασε μαζί με τον Παπαρρηγόπουλο στο Μεσολόγγι καταφέροντας να πείσει τον Γκιριτλή σε παράδοση, προβάλλοντας και το πρόσθετο επιχείρημα ότι δήθεν η αγγλική φρεγάτα είχε έλθει για να συνδράμει τους Έλληνες πολιορκητές. Ενδεχομένως, στην κάμψη των αντιστάσεων του Γκιριτλή να συνέβαλε και η ανακοίνωση των μπέηδων του Αιτωλικού στον Βαρνακιώτη να παραδοθούν στις 2 Μαΐου. Την ίδια μέρα υπεγράφη, τελικά, η συνθήκη παράδοσης των δύο πόλεων.⁴⁵³ Έπειτα, σύμφωνα με τους όρους της συνθηκόλογησης, ο Βαρνακιώτης ως εγγυητής της ασφάλειας των παραδομένων αξιωματούχων και των οθωμανικών οικογενειών που βρίσκονταν στο φρούριο του Μεσολογγίου, θα συνόδευε ως όμηρος τον πληθυσμό μέχρι την Πρέβεζα.⁴⁵⁴ Στην πορεία αυτής της διαδρομής οι αξιωματούχοι συνέλαβαν εν τέλει το «επιτήδειον πολίτευμά» του.⁴⁵⁵

Έπειτα από αρκετές ημέρες, στις 12 Μαΐου 1829, εντοπίζουμε τον Βαρνακιώτη στον Μύτικα, απ' όπου, απευθυνόμενος προς τον Αυγουστίνο Καποδίστρια, περιγράφει τις «περιπέτειες» που συνάντησε κατά τη διαδρομή του από το Μεσολόγγι στην Πρέβεζα. Στη σχετική επιστολή,⁴⁵⁶ ο Βαρνακιώτης αναφέρει ότι οι σύντροφοί του τον εγκατέλειψαν εν μέσω της αποστολής, αφού πρώτα άρπαξαν έντεκα άλογα. Μάλιστα, ένας εξ αυτών πυροβόλησε, κατά τα λεγόμενά του, προς το μέρος των Οθωμανών, όπου βρισκόταν και ο ίδιος, με αποτέλεσμα να σκοτώσει κάποιον από τους συνοδευόμενους του, θέτοντας σε κίνδυνο και τη δική του ζωή. Παρά τα παθήματά του, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει προς τον τοποτηρητή, θα απαντήσει στην «ατιμία» με μεγαλοψυχία, λόγω της αγάπης που τρέφει προς το πρόσωπό του. Προβάλλοντας τον εαυτό του ως θύμα των εξελίξεων και ηθικά ενάρετο αξιώνει τελικά να αποκαταστηθεί η τιμή του - η «αλήθεια του πατριωτισμού» του, που ακόμη συνιστά ηθικο-πολιτικό διακύβευμα, αν και διατυπώνεται, πλέον, όχι στο όνομα της θρησκευτικής ηθικής, αλλά εν ονόματι του δικαιώματος που προκύπτει από τη συμμετοχή του στην Επανάσταση:

Γλυκύ είναι και ένδοξον να δουλεύει ένας το Έθνος του και να κινδυνεύη.
Αλλά τέτοιοι κίνδυνοι συντροφεύονται και με ατιμίαν. Μόλον τούτο εγώ

453 Βλ. Παπαδόπουλος, *Τα κατά Γ. Βαρνακιώτην [...]*, ό.π., σ. 95-97 · Φυσεντζίδης, ό.π., σ. 355-357.

454 Βλ. Φυσεντζίδης, ό.π., σ. 356, όπου και αναφέρεται μεταξύ άλλων ότι ο οθωμανικός πληθυσμός του Μεσολογγίου ανερχόταν περίπου σε εξασκόσια άτομα.

455 Παπαδόπουλος, ό.π., σ. 95, 100.

456 Παπαδόπουλος, *Απομνημονεύματα [...]*, ό.π., 217-219.

δι' αγάπην σας τα λησμόνησα [...] Εκλαμπρότατε, μένω ευχαριστήμενος να ιδώ εις τας ελληνικάς εφημερίδας την ευχαρίστησίν μου εις τας κινδυνώδεις εκδουλεύσεις μου προς το Έθνος μου, και την αλήθεια του πατριωτισμού μου. Δια να ιδή και η Ευρώπη ότι κακά μ' εκατηγόρει. Όλον αυτό το αφήνω εις προς την εμέ σας αγάπην, ελπίζων ότι, γράφοντες όπου ανήκει η αλήθειαν, θέλει σβεσθή και παν ό,τι ο φθόνος και το μίσος υπηγόρευσαν εναντίον μου.⁴⁵⁷

Αν ρωτήσουμε εδώ «ποιος ομιλεί»,⁴⁵⁸ διακρίνουμε ότι τον λόγο αυτό δεν εκφέρει ο «άρχοντας» της δυτικής Ρούμελης, αλλά ο «αγωνιστής» που προσφέρει τις υπηρεσίες του στο Έθνος, την ηθική αξία και πυρηνική αφαίρεση,⁴⁵⁹ που διατρέχει το νέο «καθεστώς αλήθειας».⁴⁶⁰ Οι «κινδυνώδεις εκδουλεύσεις» του προς το Έθνος, γίνονται νομιμοποιητικά ερείσματα της αξίωσης ισχύος του, της αξίωσης αποκατάστασης της φήμης του, αναμένοντας την ικανοποίησή της ως δείγμα αναγνώρισης των «θυσιών» του. Κι αν εστιάζαμε στον κώδικα στον οποίο αναφέρεται ίσως να κατανοούσαμε, μερικώς, πώς οριοθετεί ένα μέρος του εαυτού του που προσδιορίζει τη θέση του προς το πρόταγμα που φαίνεται πια ακολουθεί, δηλαδή πώς ορίζει «τι χρειάζεται να είναι» ως ηθική πραγμάτωση του εαυτού του, και για να το κατορθώσει αυτό επιχειρεί να ελέγξει και τελικά να μεταρφώσει τον εαυτό του.⁴⁶¹ Θα μπορούσαμε, δηλαδή, να αναγνωρίζουμε έναν τρόπο «καθυπόταξης» (assujettissement). Με τον όρο αυτό, ο Φουκώ περιγράφει τόσο τη διαδικασία μέσω της οποίας υποτάσσεται κανείς σε μια εξουσία, όσο και τη διαδικασία μέσω της οποίας συντάσσεται ως υποκείμενο, δηλαδή μια γενική διαδικασία, σύμφωνα με την οποία η εξουσία επιβάλλεται στο υποκείμενο και αυτό, υπό την πίεση της ισχύος της, την εσωτερικεύει και υιοθετεί τους κανόνες της μέσω της παραγωγικότητας του λόγου. Ο μηχανισμός της εξουσίας διαμορφώνει το υποκείμενο, αλλά ταυτόχρονα και ως συνέπεια αυτού συνθέτει και σε επίπεδο λόγου τις προϋποθέσεις για εναντίωση σε αυτόν, για την κατάλυσή του. Η αντίσταση στην εξουσία αποτελεί αποτέλεσμα της ίδιας της εξουσίας υπό την έννοια ότι η εξουσία που διαμορφώνει το υποκείμενο είναι η ίδια που παράγει και τη δυνατότητα ανατροπής της.⁴⁶²

457 Ό.π., σ. 219.

458 Βλ. Φουκώ, *Οι λέξεις και τα πράγματα*, ό.π., 130-144.

459 Βλ. Λέκκας, ό.π., σ. 102, 119-120.

460 Βλ. Φουκώ, ό.π., σ. 439-440.

461 Ό.π., σ. 446· Foucault, «L'éthique du souci de soi comme pratique de la liberté», ό.π., σ. 99-116.

462 Foucault, ό.π., 99-116· Άρης Στυλιανού, Κανόνες και κανονιστικότητα: Φουκώ και Κανγκυλέμ, *Νέα Εστία*, τόμ. 169, τεύχ. 1843, Απρίλιος 2011, σ. 657-665.

Ως υποκείμενο μιας γλώσσας, το νόημα της οποίας υπνώττει μέσα στις λέξεις, που φαντάζουν να μην έκαναν τίποτε άλλο, παρά να εμψυχώνουν για λίγο έναν τομέα των άπειρων δυνατοτήτων⁴⁶³ («εκείνο όπου ημπόρεσα έκαμα και εξακολουθώ να ενεργώ»), ο Βαρνακιώτης, στην εκπνοή του Εικοσιένα, θα εισέλθει στο νέο κόσμο ως «φρόνιμος», μια λέξη-σημάδι της εμπειρίας της γλώσσας των αρματολών, αλλά αυτό που δίνει τώρα τη σημαίνουσα λειτουργία στη λέξη είναι η νέα πολιτική γλώσσα των πραγμάτων. Υπό τη σκέπη του εθνικισμού ανασυστήνεται σε εργάτη του νέου κόσμου. Αναγνωρίζοντας την συμβολή του στις διαπραγματεύσεις παράδοσης του Μεσολογγίου και των άλλων περιοχών της Αιτωλοακαρνανίας, περί τα τέλη του 1830, η Καποδιστριακή Κυβέρνηση θα τον διορίσει Πρόεδρο του Στρατιωτικού Δικαστηρίου της δυτικής Ελλάδος με έδρα το Μεσολόγγι,⁴⁶⁴ ενώ επί Όθωνα του απονεμήθηκε ο βαθμός του Συνταγματάρχη και του χορηγήθηκε «τό άργυροῦν Νομισματοσημον», ως ανταμοιβή για τις «εκδουλεύσεις» του στον πόλεμο της Ανεξαρτησίας.⁴⁶⁵

463 Βλ. Φουκώ, *ό.π.*, σ. 444-445.

464 Βλ. Φυσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 370-373.

465 *Ο.π.*, σ. 415.

Αντί επιλόγου

*«Ο άντρας ήταν πια σε προχωρημένη ηλικία, ένα μεγάλο μέρος της ζωής του το 'ζησε σκαρφαλωμένος στο βουνό, κυνηγώντας παράνομα. Είχε αποσυρθεί κι έκανε εκείνο το επάγγελμα, αφού πέρασε τα νιάτα του στην πόλη, ανάμεσα στους επαναστάτες [...]. Για εκείνους ήταν ένα εγχείρημα χωρίς προηγούμενο, για εκείνον ένα τέχνασμα [...]. Το μεγαλείο στο τόλμημα είναι να έχεις το νου σου στραμμένο σε τελείως άλλα πράγματα».*⁴⁶⁶

⁴⁶⁶ Erri De Luca, *Το βάρος της πεταλούδας*, μτφρ. Α. Παπασταύρου, Κέλευθος, Αθήνα 2015, σ. 21, 25-26.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αγαπητός, Α., *Οί ἔνδοξοι Ἕλληνες τοῦ 1821 ἢ οἱ πρωταγωνισταί τῆς Ἑλλάδος: ἑταιρισταί, κατηχηταί, κληρικοί, πολιτικοί, στρατιωτικοί ξηράς καί θαλάσσης, δωρηταί, λόγιοι, εὐεργέται*, Πάτρα 1877.

Αναγνωστοπούλου, Σ., «Ἡ διπλή ἀνάγνωση τῆς ἐπανάστασης στο πλαίσιο τῆς αυτοκρατορικής λογικῆς περί ἐξουσίας τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἀπό τον οθωμανοορθόδοξο πατριωτισμό στον ἐλληνικό αλυτρωτισμό» στο Πέτρος Πιζάνιας (ἐπιμ- εισ.), *Ἡ ἐλληνική ἐπανάσταση τοῦ 1821. Ἐνα ευρωπαϊκό γεγονός*, Κέδρος, Ἀθήνα 2009, ὁ.π., σ. 289-306.

Ανδριάκαινα, Ε., «Ποιος θυμάται τὴν Μήτιδα; Ὁ υψηλός μοντερνισμός, ἡ πρακτικὴ γνώση καὶ οἱ ἀποτυχίες τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ», *Δοκίμες*, τ. 21-22, Ἀνοιξη 2020, σ.7-47.

Αραβαντινός, Π., *Ἱστορία Ἀλῆ Πασά τοῦ Τεπελενλή*, Κουσουλινός, Ἀθήνα 1895.

Τ. ἰδ., *Χρονογραφία τῆς Ἡπείρου*, τόμ. Α΄, τυπ. Βαλστοῦ, Ἀθήνα 1856.

ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Σπ., *Πρωτόγονη Ἐπανάσταση. Ἀρματολοί καὶ Κλέφτες (18ος-19ος αἰ.)*, ἐπιμ.-προλ. Ν. Θεοτοκάς, Ἐκδόσεις ΕΑΠ, Ἀθήνα 2019.

ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Σπ., *Ὑπομνήσεις. Ἱστορικότροπα σημειώματα*, Θεμέλιο, Ἀθήνα 2014.

ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Σπ., «Προϋποθέσεις τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821», *Αυγή*, 26.03.2011.

ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Σπ., *Ἑλληνική Κοινωνία καὶ Οἰκονομία, ιη΄ καὶ ιθ΄ αἰ.* Ερμής, Ἀθήνα 2010.

ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Σπ., *Βίωση καὶ καταγραφή τοῦ οικονομικοῦ. Ἡ μαρτυρία τῆς ἀπομνημόνευσης*, (Κύκλος σεμιναρίων), ΙΝΕ/ΕΙΕ, Ἀθήνα 2007.

ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Σπ., «Ὁ ἐλληνικός νησιωτισμός» στο Τόλιας, Γ., *Τα νησολόγια. Ἡ μοναξιά καὶ ἡ συντροφία τῶν νησιῶν*, Ὀλκός, Ἀθήνα 2002, 169-176.

ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Σπ., «Το “παράδοξο” μιᾶς ἀπουσίας», *Κυριακάτικη Αυγή*, Ἐνθέματα, 25.3.2001.

ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Σπ., *Οἰκονομία καὶ Νοοτροπίες*, Ερμής, Ἀθήνα 1988.

Ασδραχάς Σπ., «Η οικονομία και οι νοοτροπίες: η μαρτυρία του “Χρονικού των Σερρών”», του Νεκτάριου Τέρπου και του Αργύρη Φιλίππιδη» , ΚΝΕ-ΕΙΕ, *Τετράδια Εργασίας*, 7 (1984), σ. 89-125.

Βακαλόπουλος, Α., *Τούρκοι και Έλληνες αιχμάλωτοι κατά την Ελληνική Επανάσταση (1821-1829)*, Σταμούλης, Θεσσαλονίκη 2016.

Βακαλόπουλος, Α., *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, Σταμούλης, Θεσσαλονίκη 2007.

Βοσταντζόγλου, Θ., *Αντιλεξικόν ή Ονομαστικόν της Νεοελληνικής Γλώσσης*, Αθήνα 1998.

Γούναρης, Β. Κ., *Δεν είν’ ο περσινός καιρός... Έλληνες κλεφταρματολοί και Αλβανοί στασιαστές (1829-1831)*,

Γκαρά, Ε., Τζεδόπουλος, Γ., *Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Θεσμικό πλαίσιο και κοινωνικές δυναμικές*, ΣΕΑΒ, Αθήνα 2015.

Δανιηλίδης, Δ., *Η νεοελληνική κοινωνία και οικονομία*, Σαμαρόπουλος, Αθήνα 1934.

Ελεφάντης, Α., Το έθνος του Διαφωτισμού, *Κυριακάτικη Αυγή*, Ενθέματα, 16.10.2005.

Θεοδωρίδης, Γ., *Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος και η δράση του. Από την Ανατολή στη Δύση και από τη Δύση στην Επανάσταση (1791- 1821)*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 1998.

Θεοτοκάς, Ν., «1821: Όταν οι επαναστάτες γκρέμισαν τον μόνο κόσμο που μπορούσε να τους χωρέσει», *Η Αυγή*, 25.3.2021.

Θεοτοκάς, Ν., «Η Άρτα στο Εικοσιένα. Δυναμικές ρήξης και μηχανισμοί ενσωμάτωσης», στο Ηλίας Σκουλίδας (επιμ.), *Narda/Οθωμανική Άρτα: Η μετάβαση από την ύστερη οθωμανική περίοδο στην ελληνική πόλη*, Σκουφάς ΙΖ’/106 (2016), 11-24.

Θεοτοκάς, Ν., «Η οικουμενική δυναμική μιας εθνικής επανάστασης», *Η Αυγή*, 25.3.2009.

Θεοτοκάς, Ν., «Η επανάσταση του έθνους και το ορθόδοξο γένος. Σχόλια για τις ιδεολογίες στο Εικοσιένα» στο Ν. Θεοτοκάς – Ν. Κοταρίδης, *Η οικονομία της βίας*,

Παραδοσιακές και νεωτερικές εξουσίες στην Ελλάδα του 19ου αιώνα, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006, 11-57.

Θεοτοκάς, Ν., «Ο εθνικισμός ως δεσμευτική αρχή της κατασκευής της κατασκευής του παρελθόντος», *Ο Πολίτης*, 127 (1994), 32-36.

Θεοτοκάς, Ν., Κοταρίδης, Ν., «Οι θεσμοί οθωμανικής κυριαρχίας και η Ελληνική Επανάσταση» στο Πιζάνιας Π. (επιμ. -εισ.), *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821. Ένα ευρωπαϊκό γεγονός*, Κέδρος, Αθήνα 2009, 334-342.

Θεοτοκάς, Ν., Τζάκης, Δ., «Ο Χρήστος Βυζάντιος και το ζήτημα του τακτικού στρατού» στο *Χρήστος Βυζάντιος, Ιστορία του τακτικού στρατού 1821-1833*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα 2020, σ. 19-52.

Κασομούλης, Ν., *Ενθυμήματα Στρατιωτικά της Επαναστάσεως των Ελλήνων 1821-1833*, εισ. – σχ. Γ. Βλαχογιάννης, τόμ. Α', Αθήνα 1939.

Καστοριάδης, Κ., *Η ελληνική ιδιαιτερότητα*, τόμ. Γ, Κριτική, Αθήνα 2011.

Κιτρομηλίδης, Π. Μ., *Νεοελληνικός Διαφωτισμός, Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες*, μτφρ. Σ. Γ. Νικολούδη, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2009.

Κονδύλης, Π., *Ισχύς και Απόφαση: Η διαμόρφωση των κοσμοεικόνων και το πρόβλημα των αξιών*, Στιγμή, Αθήνα 2012.

Κοταρίδης, Ν., *Περί της επαναστάσεως των λεγόμενων Ελλήνων. Η μαρτυρία του ιερομόναχου Γεράσιμου (1836)*, Opportuna, Πάτρα 2017.

Κοταρίδης, Ν., *Παραδοσιακή Επανάσταση και Εικοσιένα*, Πλέθρον, Αθήνα 1993.

Λαΐου, Σ., Σαρηγιάννης, Μ., *Οθωμανικές αφηγήσεις για την ελληνική επανάσταση: από τον Γιουσούφ Μπέη στον Αχμέτ Τζεβντέτ Πασά*, ΕΙΕ/ΠΕ, Αθήνα 2019.

Λέκκας, Π., *Το παιχνίδι με το χρόνο. Εθνικισμός & Νεοτερικότητα*, Παπαζήσης, Αθήνα 2011.

Λέκκας, Π., *Η εθνικιστική ιδεολογία, Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, Παπαζήσης, Αθήνα 2011.

Λέκκας, Π., *Αφαίρεση και Εμπειρία, μια φορμαλιστική θεώρηση του ιδεολογικού φαινομένου*, Τόπος, Αθήνα 2012.

Λιάκος, Α., *Αποκάλυψη, Ουτοπία και Ιστορία, Οι μεταμορφώσεις της ιστορικής συνείδησης*, Πόλις, Αθήνα 2011.

Μαργαρίτης, Γ., *Ενάντια σε φρούρια και τείχη, Μια μικρή εισαγωγή για την Ελληνική Επανάσταση*, Διόπτρα, Αθήνα 2020.

Μικρούλης, Στ., *Ιστορία της Δυτικής Χέρσου Ελλάδας, Ποίημα Απλούν*, Μεσολόγγι, 1824.

Μονίου, Δ., *Μνήμες Αλώσεως, Κωνσταντινούπολη 1453*, Κυριακίδη, Αθήνα 2010.

Μπουκάλας, Π., Βάρναλης και Βαρνακιώτης, *Φρέαρ*, 5, Ιανουάριος 2022.

Οικονόμου, Φ., *Έλληνες μισθοφόροι στην υπηρεσία της επαναστατικής Γαλλίας (1789-1815)*, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη 2007.

Παναγιωτόπουλος, Β., «Ένα σχόλιο στον Ρωσαγγλογάλλο», ΚΝΕ/ΕΙΕ, Αθήνα 1994.

Παναγιωτόπουλος, Β., «Η Γαλλική Επανάσταση και ο νέος ελληνισμός» στο Κέντρο Μαρξιστικών Σπουδών (επιμ.) *Γαλλική Επανάσταση και Σύγχρονη Κριτική Σκέψη*, Ηράκλειτος, Αθήνα 1990, 103-111.

Παπαγιώργης Κωστής, *Τα καπάκια. Βαρνακιώτης, Καραϊσκάκης, Ανδρούτσος, Καστανιώτης*, Αθήνα 2014.

Παπαδόπουλος, Κάρπος, *Απομνημονεύματα Αγωνιστών του '21, Οδυσσεύς Ανδρούτσος και Γ. Βαρνακιώτης*, τόμ. 12, Τσουκαλάς, Αθήνα 1957.

Παπαδόπουλος, Κάρπος, *Τα κατά Γ. Βαρνακιώτην και ανάκτησις του Μεσολογγίου*, τυπ. Σταυρόπουλου, Μεσολόγγι 1861.

Πιζάνιας, Π., *Η ελληνική επανάσταση 1821-1830*, Κέδρος, Αθήνα 2021.

Πιζάνιας, Π., «Ο κόσμος της “θάλασσας των βουνών”. Ο αρματολισμός από τον 16^ο αιώνα έως το 1821», *Νέα Εστία*, 1857, (Μάρτιος 2013), 41-96.

Πλουμίδης, Σ. «Η έννοια του “θανάτου” στην ελληνική επανάσταση (1821-1832): Ιδεολογικές προσλήψεις και πολιτική πρακτική», *Μνήμων*, 32 (2012), 59-88.

Πολίτης, Ν., *Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού*, Βογιανάκη, Αθήνα 1914.

Ροτζώκος, Ν., *Επανάσταση και Εμφύλιος Πόλεμος στο Εικοσιένα*, Πλέθρον, Αθήνα 2016 .

Ροτζώκος, Ν., «Το έθνος ως πολιτικό υποκείμενο. Σχόλια για το ελληνικό εθνικό κίνημα» στο Πιζάνιας Π. (επιμ. -εισ.), *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821. Ένα ευρωπαϊκό γεγονός*, Κέδρος, Αθήνα 2009, ό.π., σ. 233-240.

Σαρδελής, Κ., *Γεώργιος Βαρνακιώτης, Ο Προδομένος Στρατηγός του 1821*, Έρευνα, 1980.

Σπηλιάδης, Ν., *Απομνημονεύματα. Συνταχθέντα δια να χρησιμεύσωσι εις την Νέαν Ελληνικήν Ιστορίαν 1821-1843*, τόμ. Α΄, τυπ. Φιλαδελφέως, Αθήνα 1851.

Στάθης, Π., «Όψεις “συνεργασίας” χριστιανών και μουσουλμάνων στην περίοδο της Επανάστασης». *Αυγή*, 25.03.2010.

Στυλιανού, Α., Κανόνες και κανονιστικότητα: Φουκώ και Κανγκυλέμ, *Νέα Εστία*, τόμ. 169, τεύχ. 1843, Απρίλιος 2011, σ. 657-665.

Τζάκης, Δ., *Η μεταστροφή του Καραϊσκάκη. Από τον κλεφταρματολό στον επαναστάτη*, Εκδόσεις ΕΑΠ, Αθήνα 2021.

Τζάκης, Δ., «Οπλαρχηγοί και προεστοί. Κοινωνικές κινητικότητες και οικογενειακές στρατηγικές στον ορεινό χώρο», στο Μνήμη Εύης Ολυμπίτου (συλλ.). *Τοπικές κοινωνίες στον θαλάσσιο και ορεινό χώρο στα νότια Βαλκάνια, 18ος- 19ος αιώνας*. Πρακτικά Συμποσίου, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα 2014, σ. 293-308.

Τζάκης, Δ., «Από την τοπικότητα στην εθνική επικράτεια. Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης στα χρόνια του '21 στο Πιζάνιας Π. (επιμ. -εισ.), *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821. Ένα ευρωπαϊκό γεγονός*, Κέδρος, Αθήνα 2009, 241-260.

Τζάκης, Δ., *Αρματολισμός, συγγενικά δίκτυα και εθνικό κράτος. Οι ορεινές επαρχίες της Άρτας στο πρώτο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 1997.

Τσιάμαλος, Δ., *Κοινωνική και επαναστατική συνείδηση των ενόπλων της Ρούμελης στην επανάσταση του 1821*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2007.

Φανουράκης, Μ. «Η “ελληνοαλβανική συμμαχία” του 1821», *Δοκίμες*, 8 (1999), 127-156.

Φιλήμων, Ι., *Δοκίμιον ιστορικόν περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, τόμ. Γ΄, Σούτσου & Κτενά, Αθήνα 1980.

Φυσεντζίδης, Ν., *Ανέκδοτοι αυτόγραφοι épιστολαί τῶν épισημοτέρων Ἑλλήνων όπλαρχηγῶν και διάφορα προς αὐτούς έγγραφα τῆς Διοικήσεως μεθ' ίστορικῶν σημειώσεων*, τυπ. Ταχυδρόμου, Ἀλεξάνδρεια 1893.

Fauriel, C., *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια*, τόμ. Α', επιμ. Α. Πολίτης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2020.

Fauriel, C., *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια*, τόμ. Β', επιμ. Α. Πολίτης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2019.

Χασιώτης, Ι., Βακαλόπουλος, Α., Παπαδόπουλος, Σ., «Οι Ἑλληνες, το πρόβλημα της ανεξαρτησίας και τα πολεμικά γεγονότα στον ελληνικό χώρο» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Επετειακή έκδοση για τα 200 χρόνια από την Επανάσταση του 1821, τόμ. 24, Επένδυση, Αθήνα 2021.

Ξενόγλωσση

Andriakaina, El. (2013), The Promise of the 1821 Revolution and the Suffering Body. Some thoughts on Modernisation and Anti-intellectualism, *Synthesis*, 5, 49-70.

Arendt, H. (1972), *La Crise de la culture. Huit exercices de pensée politique*, Gallimard, Παρίσι 1972.

Argyriou, A., *Les exégèses grecques de l'Apocalypse à l'époque turque (1453-1821). Esquisse d'une histoire des courants idéologiques au sein du peuple grec asservi*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1982.

Barkey, K., *Empire of Difference. The Ottomans in Comparative Perspective*, Cambridge University Press, Ηνωμένο Βασίλειο 2008.

Bauman, Z., *Legislators and Interpreters On modernity, post-modernity and intellectuals*, Polity Press, Οξφόρδη 1987.

Bourdieu, P., *In Other Words: Essays Towards a Reflexive Sociology*, μτφρ. Μ. Adamson, Stanford University Press, Καλιφόρνια 1990.

Bourdieu, P., «L'illusion biographique», *Actes de la recherche en sciences social*, 62-63 (1986), 69-72.

Cozer, L., *Men of Ideas, A sociologist's view*. A Free Paperback Classic, Νέα Υόρκη 1997.

- Eisendstadt, S. N., Multiple Modernities, *Daedalus*, 129, 1, (2000), 1-29.
- Esmer, T., «Notes on a Scandal: Transregional Networks of Violence, Gossip, and Imperial Sovereignty in the Late Eighteenth-Century Ottoman Empire», *Comparative Studies in Society and History*, 58:1, (2016), 99–128.
- Esmer, T., «Economies of Violence, Banditry and Governance in the Ottoman Empire around 1800», *Past & Present*, 224, (2014), 163-199.
- Foucault, M., «L'éthique du souci de soi comme pratique de la liberté» (συνέντευξη με τους H. Becker, R. Fornet-Betancourt, A. Gomez-Müller, 20.01.1984), *Κονκόρντια, Revista Internacional de Filosofía*, 6, Ιούλιος-Δεκέμβριος 1984, σ. 99-116.
- Inalcik, H., «Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1660-1700», *Archivum Ottomanicum*, VI, Νέα Υόρκη 1980, 283-337.
- Karabıçak, Y. Z., «“Why would we be liberté?” Liberté in the ottoman empire, 1792-1798», *Turcica*, 51 (2020), 219-253.
- Kitromilides P. M., C. Tsoukalas (επιμ.), *The Greek Revolution: A Critical Dictionary*, The Belknap Press of Harvard University Press, Λονδίνο 2021.
- Leake, W. M., *Travels in Northern Greece*, τόμ. I, Rodwell, Λονδίνο 1835.
- Lekkas, P. E., «The Greek War of Independence from the Perspective of Historical Sociology», *The Historical Review*, 2, 2005, 161-183.
- Mikaberidze, A., *Conflict and Conquest in the Islamic World: A Historical Encyclopedia*, τόμ. I, ΗΠΑ, 2011.
- Pels, D., *The Intellectual as Stranger. Studies in Spokespersonship*, Routledge Taylor & Francis e-Library, Νέα Υόρκη – Λονδίνο, 2003.
- Pichon-Riviere, E., *Théorie du lien suivi de le processus de creation*, ERES, Παρίσι 2004.
- Salzmann, A., «An Ancient Regime Revisited: “Privatization” and Political Economy in the Eighteen Century Ottoman Empire», *Politics and Society*, 21 (1993), 393-423.
- Sotiropoulos, M., Hadjikyriacou, A., «Patris, Ethnos & Demos. Representation and Political Participation in the Greek World” στο J. Innes & M. Philp, *Re-imagining*

Democracy in the Mediterranean 1780-1860, Oxford University Press, Ηνωμένο Βασίλειο 2018, σ. 99-124.

Stoianovich, T., «Land Tenure and Related Sectors of the Balkan Economy», *Journal of Economic History*, 13 (1953), 398-411.

Voutier, O., *Mémoires du colonel Voutier sur la guerre actuelle des Grecs*, Bossange Frères, Παρίσι 1823.

Weber, M., «Politics as a Vocation» στο Hans Heinrich Gerth & Charles Wright Mills (επιμ.-μτφρ.), *From Max Weber: Essays in Sociology*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη 1946, 77-128.

Yaycioglu, A., *Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, Stanford, Καλιφόρνια 2016, σ. 203-238.

Yaycioglu, A., «Provincial Power-holders and the Empire in the Late Ottoman World: Conflict or Partnership?» στο *The Ottoman World*, επιμ. C. Woodhead, Routledge Press, Λονδίνο 2012, σ. 436-452.

Ξενόγλωσση από μετάφραση

Μπένεντικτ Άντερσον, *Φαντασιακές Κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, μτφρ. Χ. Ποθητή, Νεφέλη, Αθήνα 1997.

Άρεντ, Χ., *Οι απαρχές του ολοκληρωτισμού, Ιμπεριαλισμός*, τόμ. 2, μτφρ. Β. Τομανάς, Νησίδες, Θεσσαλονίκη 2017.

Άρεντ, Χ., *Για την Επανάσταση*, μτφρ. Αγγ. Στουπάκη, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006.

Braudel, F. *Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β΄ της Ισπανίας. Γεγονότα, πολιτική και άνθρωποι*, τόμ. Γ΄, μτφρ. Κλ. Μιτσοτάκη, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2006.

Braudel F., Duby, G., *Η Μεσόγειος. Άνθρωποι και πολιτισμική κληρονομιά*, μτφρ. Κ. Αντύπας, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1990.

Bultmann, R., *Ιστορία και Εσχατολογία, Η αιωνιότητα ως παρόν* Ίνδικτος, Αθήνα 2008.

Clastres, P., *Αρχαιολογία της βίας: ο πόλεμος στις πρωτόγονες κοινωνίες*, μτφρ. Β. Κούγκουλος, Έρασμος, Αθήνα 2016.

Dosse, F., *Η ιστορία σε ψίχουλα*, μτφρ. Α. Βλαχοπούλου, επιμ. Χ. Χατζηϊωσήφ, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1993.

Fleming, K. E., *Αλή Πασάς: ο Μουσουλμάνος Βοναπάρτης*, μτφρ. Β. Κουρής, Οδυσσεάς, Αθήνα 2000.

Foucault, M., *Οι λέξεις και τα πράγματα, Μια αρχαιολογία των επιστημών του ανθρώπου*, μτφρ. Κ. Παπαγιώργης, Γνώση, Αθήνα 2008.

Hartog, F., *Καθεστώς Ιστορικότητας. Παροντισμός και εμπειρίες του χρόνου*, μτφρ. Δημήτρης Κουσουρής, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2014.

Inalcik, H., Quataert, D., *Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, Τόμος Β': 1600-1914*, μτφρ. Μ. Δημητριάδου- επιμ. Μ. Σαρηγιάννης, Αλεξάνδρεια Αθήνα 2011.

Καμύ, Α. *Ο επαναστατημένος άνθρωπος*, μτφρ. Ν. Καρακίτσου-Ντουζέ, Μ. Κατσαμπάλογλου- Ρόμπλιν, Πατάκης, Αθήνα 2013.

Κίρκεγκαρντ, Σ., *Η έννοια της αγωνίας*, μτφρ. Γ. Τζαβάρας, Δωδώνη, Αθήνα 2013.

Mazower, M., *Η ελληνική επανάσταση*, μτφρ. Κ. Κουρεμένος, επιμ. Κ. Λιβιεράτος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2021.

Μπαχτίν, Μ., *Το πρόβλημα των ειδών του λόγου*, εισ. - μτφρ. Β. Αλεξίου, Μ. Δαφέρμος, Futura, Αθήνα 2014.

Stafford-Clark, D., *Τι είπε πραγματικά ο Φρόντ*, μτφρ. Δ. Κωστελένος, Γλάρος Αθήνα 1980.